Az elmúlt évtizedben jelentősen megnőtt a Magyarországról kivándorlók száma, e tény önmagában is, s a jelenlegi migrációs tendenciák mellett is figyelmet érdemel, hiszen jelentős társadalmi-gazdasági hatásai vannak. Ezek a hatások negatívak és pozitívak is: az elvándorlók részben hiányoznak a munkaerő-piacról, részben pedig csökkentik a munkanélküliséget, hiányozhatnak ugyanakkor kompetenciáik. De pozitív az, hogy a külföldi munkaerő-piacon megszerzett kompetenciáikat később esetleg a magyar munkaerő-piacon tudják majd hasznosítani. A jelen kivándorlás demográfiai hatásai nehezen kompenzálhatók, a képzett munkavállalók elvándorlása pedig gyengíti a versenyképességet.

Mindezen okok miatt úgy érezzük, a fokozódó kivándorlási hajlandóság demográfiai, gazdaság- és szociálpolitikai együttgondolkodást kíván, hiszen egy olyan geopolitikai pillanatban történik, amikor a versenyképesség a tudásalapú gazdaság fejlődésén és a társadalmi kohézió erősödésén múlik. Az egyoldalú (aránytalan) elmozdulás, az agyelszívás, valamint, ha ez a szakpolitikákat készületlenül éri, egyértelműen ront a gazdasági teljesítőképességen. A kivándorlás értékelése, értelmezése, sokoldalú bemutatása mindezen okoknál fogva kiemelten fontos, hiszen így érthetjük meg azt a folyamatot, amely alkalmasint beavatkozást is kíván. Az életvitelszerűen külföldön tartózkodó magyar fiatalok munkavállalási és migrációs stratégiái című kutatásunkkal az volt a célunk, hogy hozzájáruljunk a magyar kivándorlók migrációs stratégiáinak megismeréséhez, s ezzel részt vállaljunk a fentebb felvázolt folyamatok megértésében.

PAGEO | PALLAS ATHÉNÉ GEOPOLITIKAI ALAPÍTVÁNY

Függ Zsanett Mária – Függ Zsolt Péter – Nagy Terézia – Pásztor Péter – Szilágyi Tamás

Az életvitelszerűen külföldön tartózkodó magyar fiatalok munkavállalási és migrációs stratégiái

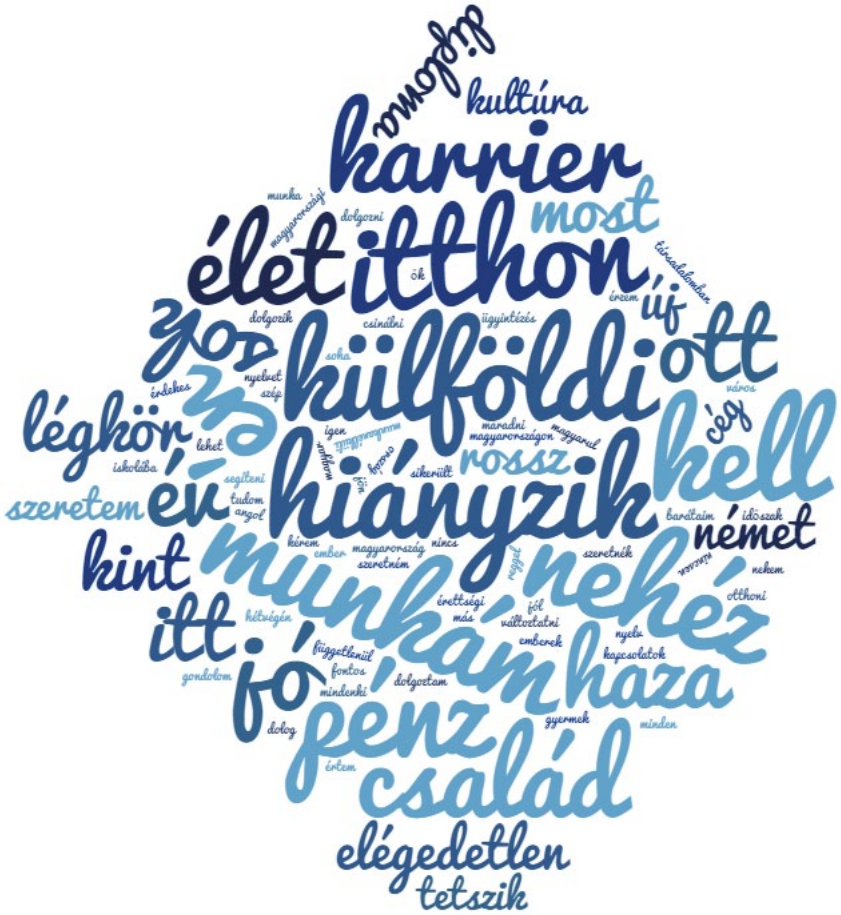

Az életvitelszerűen
külföldön tartózkodó magyar fiatalok
munkavállalási és migrációs stratégiái

Az életvitelszerűen külföldön tartózkodó magyar fiatalok munkavállalási és migrációs stratégiái

Cím: Az életvitelszerűen külföldön tartózkodó magyar fiatalok munkavállalási és migrációs stratégiái

Szerzők: Függ Zsanett Mária, Függ Zsolt Péter, Nagy Terézia, Pásztor Péter, Szilágyi Tamás

Kiadó: Eurotender Egyesület

ISBN: 978-963-12-4823-4

Tördelés, nyomás, kötés:
A-Színvonal 2000 Nyomdaipari Kft.

PAGEO | PALLAS ATHÉNÉ GEOPOLITIKAI ALAPÍTVÁNY

A publikáció tartalma nem feltétlenül tükrözi a Pallas Athéné Geopolitikai Alapítvány hivatalos álláspontját, és annak tartalmáért az Alapítványt semmilyen felelősség nem terheli. Minden dokumentum és állítás szerzője a kedvezményezett, és nem tekinthetők a Pallas Athéné Geopolitikai Alapítvány vagy hatóságok hivatalos álláspontjának.

Tartalomjegyzék

Bevezetés 7
A magyar migráció keretei. Elméleti és statisztikai háttér 9
Migrációs trendek Magyarországon 9
Magyarok külföldön 12
A kivándorlás okai 15
A kivándorlás gazdasági és társadalmi hatásai 16
A kivándorlás bérekre gyakorolt hatása 17
Egyéb makrogazdasági mutatókra gyakorolt hatás 19
A kutatás módszertana 21
Az empirikus kutatás eredményei 24
Szociodemográfiai és területi jellemzők 24
A kivándorlás, mint döntés 32
Életút specifikus döntések 37
A kivándorlás gazdasági okai 41
A kivándorlók munkaerő-piaci életútja 43
A kivándorlás anyagi és társas támogatása 45
A külföldi munkaerő-piaci integráció folyamata 51
A külföldi társadalmi integráció 58
A kivándorlók hazai és helyi társas kapcsolatai 63
A megélhetés és karrier kérdései 74
Elvárások a befogadó társadalommal kapcsolatban 87
A kivándorlás tervezett időtartama 88
Sikerek és kudarcok a kivándorlók történeteiben 90
A visszatérés esélye és lehetőségei 92
Összegzés 98
Bibliográfia 101
Ábrajegyzék 103

Bevezetés

Az elmúlt évtizedben jelentősen megnőtt a Magyarországról kivándorlók száma, e tény önmagában is, s a jelenlegi migrációs tendenciák mellett is figyelmet érdemel, hiszen közép- és hosszútávon is jelentős gazdasági hatásai vannak. Ezek a hatások negatívak és pozitívak is: az életvitelszerűen külföldre költözöttek részben hiányoznak a munkaerő-piacról, részben pedig csökkentik a munkanélküliséget, részben hiányoznak kompetenciáik, részben pedig pozitív az, hogy a külföldi munkaerő-piacon megszerzett kompetenciáikat később esetleg a magyar munkaerő-piacon tudják majd hasznosítani. Azok a negatív hatások, amelyek a kivándorlás demográfiai hatását jelentik, nehezen kompenzálhatók, hiszen rövidebb vagy hosszabb időre olyan képzett, rugalmas, mobil munkaerő távozik, amely ráadásul épp abban a korban van, hogy a családalapításra gondolhat vagy kisgyermeket nevel. Hiányuk a szociális ellátórendszer működését veszélyeztetheti, s ezt a hazaküldött családi támogatások sem kompenzálják. Mindemellett a képzettebb munkavállalók elvándorlása a tudásalapú gazdaságot, a versenyképességet gyengíti.

A kivándorlás folyamatai jellemzően a peremről a centrum felé irányulnak, s a migrációval foglalkozó szakemberek egyetértenek abban, hogy a bevándorlás mértéke jó mutatója a gazdasági teljesítőképességnek, így a kivándorlás fokozódását kritikaként is tekinthetjük. Ez a fokozódó kivándorlási hajlandóság demográfiai, gazdaság- és szociálpolitikai együttgondolkodást kíván, hiszen egy olyan geopolitikai pillanatban történik, amikor a versenyképesség a tudásalapú gazdaság fejlődésén és a társadalmi kohézió erősödésén múlik; az egyoldalú (aránytalan) elmozdulás, az agyelszívás, valamint, ha ez a szakpolitikákat készületlenül éri, egyértelműen ront a gazdasági teljesítőképességen.

A kivándorlás értékelése, értelmezése, sokoldalú bemutatása mindezen okoknál fogva kiemelten fontos, hiszen így érthetjük meg azt a folyamatot, amely gazdasági, szociálpolitikai kihívásokhoz vezet, s amely alkalmasint beavatkozást is kíván: a munkaerőpiac stabilitásának, a gazdaság versenyképességének és a szociális ellátórendszer stabilitásának igényét figyelembe véve tudatosan kell a kivándorlás fokozódását okozó hatásokat csökkenteni, a kivándorlás pozitív hatásainak kiaknázását fokozni, és a kivándorlás negatív hatásait csökkenteni.

Az életvitelszerűen külföldön tartózkodó magyar fiatalok munkavállalási és migrációs stratégiái című kutatásunkkal az volt a célunk, hogy hozzájáruljunk a magyar kivándorlók szociodemográfiai sajátságainak és migrációs stratégiáinak megismeréséhez, s ezzel részt vállaljunk a fentebb felvázolt folyamatok megértéséhez.

A magyar migráció keretei. Elméleti és statisztikai háttér

Migrációs trendek Magyarországon

A hazai migrációs tendenciát az Európai Unió mobilitást ösztönző intézkedései – ami az uniós politika fontos része – és a globalizáció is befolyásolja. A modern gazdaságok munkaerő-piaci igényei szabad munkaerő áramlással biztosíthatóak. Magyarországon a migráció csak az utóbbi években jelent meg makrogazdasági szinten is meghatározóan, amikor a magyar munkavállalók szabadon léphettek be az uniós munkaerő-piacra. Ugyanakkor a magyarok migrációs ambíciói elmaradnak a többi volt szocialista országok hasonló mutatói mögött, de ennek aránya folyamatosan emelkedik (Hárs, 2011). Magyarország egyszerre csatlakozott az Unióhoz Lengyelországgal, Csehországgal, Szlovákiával, Szlovéniával 2004-ben, de hazánk kivételével a többi közép-kelet-európai országból azonnal megindult a kivándorlás Nyugat-Európa felé. Az uniós korlátozások 2008-ra konzekvensen megszűntek és a magyarok külföldön való munkavállalási törekvései emelkedést mutattak, ami hatással van az ország életére, ezért több társadalommal, gazdasággal és politikával foglalkozó kutató és intézmény fókuszába került a migráció (Bodnár – Szabó, 2014). Az Európai Unióhoz 2007-ben csatlakozott Románia és Bulgária, az újonnan belépett volt szocialista országok életszínvonala és foglalkoztatottsága karakteresen elmaradt az Unió régi tagállamainak szintjétől. Az uniós országok munkaerő-piacuk védelmére hozott átmeneti intézkedések ellenére megkönnyítették a frissen csatlakozott országok munkavállalóinak migrációs törekvéseit. A migrációt választó családoknak már csak a döntést kellett meghozniuk és különösebb bonyodalom, vagy a visszafordítás kockázatának veszélye nélkül indulhattak el egy magasabb életszínvonalat biztosító ország felé. Az újonnan belépett országokból 2013-

ban már tízmillió munkavállaló vagy aktív korú uniós állampolgár élt egy másik uniós országban.

Az Unió területén élő migránsok nagyságrendjét tekintve meg kell említeni, hogy 2013-ban 15,5 millió Európai Unión kívülről érkezett, vagyis harmadik országbeli állampolgár élt. Az uniós államokból a román migráció volt a legerősebb ebben az időben, 2,5 millió román állampolgár élt egy másik uniós ország területén. A többi újonnan csatlakozott országhoz képest kevés magyar állampolgár tartózkodott életvitelszerűen egy másik uniós országban, többnyire olyan államokban, ahol nem volt hosszantartó válság. Az itthoni válság viszont fokozta a migrációs intenciókat, ezért folyamatosan emelkedik a külföldön munkát vállaló magyar állampolgárok száma. 2011 és 2013 között 78%-kal emelkedett a külföldön munkát vállaló magyarok száma, azonban 2010 és 2011 között a válság sújtotta országokból 30% visszatért Magyarországra, a nagyobb 2011-2013 közötti emelkedés ennek fényében már más képet mutat (Lakatos, 2015).

Magyarországon a migrációs potenciál kutatása többször is felmerült, hiszen a migráció trendje 2006-tól határozottan emelkedik Magyarországon. A külföldre távozási szándék 2012-ig folyamatosan emelkedett, utána mérsékelten csökkent, a gazdasági, politikai és társadalmi események hatására – ahogy máshol is – folyamatosan változik. A külföldön munkavállaló magyarok között a férfiak aránya – több felmérés alapján – kétszer-háromszor akkora, mint a nőké. A magyar migránsok különböző elképzelésekkel választanak célországot, az ingázók Ausztriát valamint a rövid és hosszú távú migrációs elképzelésekkel indulók Németországot és az Egyesült Királyságot választják, a kivándorlók 60-65%-a ezt a három államot választja célországként. Az Egyesült Királyság jellemzően a magasabb iskolai végzettségűek célországa, Németország és Ausztria pedig a középiskolai végzettségű és szakmunkások által kedvelt államok. A nők és a magasabb iskolai végzettségűek lassú, de folyamatos emelkedést mutatnak a külföldön munkát vállalók köreiben.

Magyarország nyugati és északi határán valamint Budapesten élők adják a legtöbb külföldre utazó munkavállalót, s Közép-Magyarországról vállalják a legkevesebben a migrációt. A kormegoszlás országonként és időszakonként, felmérésenként változik, ezek szerint a kivándorlók 26-39%-a tartozik a 25-35 évesek közé és 33-45%-a a 36-50 éves korosztályba, az Egyesült Királyságot a fiatalabbak, Németországot pedig az idősebbek választják (Blaskó – Ligeti – Sik, 2014). Az életkor növekedésével a kivándorlói kedv visszaesik, ellenben a tanulók elképzelésében meghatározó a külföldi munkavállalás lehetősége. A 2015-ös migrációs potenciál felmérésekor a véglegesen másik országba kivándorolni szándékozók aránya korábban soha nem látott mértékű volt: az 1993-2014 között 1-7% között ingadozott, a 2015. áprilisi felmérés szerint már 10%-ra emelkedett. A migrációs elképzelések többnyire a munkanélküliek, lakás nélküliek, fiatalok terveiben magasabb az átlagnál. A magyarországi migráció enyhén hullámzó, de folyamatos emelkedő és gyorsuló trendet mutat (Szeitl, 2015).

A munkaerő szabad áramlása azonban nem egyirányú, tehát Magyarországra is jöhetnek és jönnek migránsok különböző motivációval és célokkal. A külföldiek magyarországi foglalkoztatása nem jelentős és az európai országokból érkezők munkavállalása a politikát sem érdekli. A háborús és válságövezetekből érkező migránsok csak tranzit országként tekintenek Magyarországra, s a gazdaságilag vonzóbb, tőlünk nyugatabbra fekvő országok felé utaznak tovább, ahol már esetleg rokonaik is élnek, a magyar politika nem támogatja a letelepedésüket.

Az alacsony kereseti lehetőségek nem teszik vonzóvá az uniós tagállamok állampolgárai számára a magyar munkaerőpiacot, 2004-ben 65 ezer munkavállalási engedélyt adtak ki uniós állampolgárok számára, azóta azonban nem kell ilyen engedélyért folyamodniuk. A harmadik országból érkezőknek továbbra is ki kell váltani a munkavállalási engedélyt, jellemzően 18 és 20 ezer között van a munkavállalási engedéllyel foglalkoztatottak száma,

így 2013-ban 19.384 fő volt, ebből kínai 6.729 fő, ukrán 2.078 fő, a vietnámi 1.664 fő, koszovói 1511 fő. Az engedéllyel rendelkezők többsége Budapesten dolgozik és él, kereskedelemben és vendéglátásban helyezkedik el. Ugyanakkor, a 2013-ban az EU-ból érkezők száma – a hivatalosan foglalkoztatottak – 53 ezer fő volt, ebből 34 ezer román, 9.105 szlovák állampolgár volt, EU15-ből érkezők száma 5.387 fő volt (Lakatos, 2015).

Magyarok külföldön

Amikor a külföldön élő magyarokról beszélünk, fontos tudnunk, hogy mekkora lélekszámú népesség mozgásáról is van szó. A külföldön tartózkodó magyarok számát nem csak nehéz, de nem is lehet pontosan megadni; csupán becslésekre támaszkodhatunk:

„A Népességtudományi Kutatóintézet (NKI) Életünk fordulópontjai kutatása szerint 2013 elején 335 ezer 18-49 éves magyar állampolgár élhetett külföldön. A SEEMIG pilot survey-jét – amiben 30 ezer háztartás volt –, alapul véve 381 ezer volt a 15-74 éves kivándoroltak száma. A tükörstatisztikák alapján pedig úgy fest, 424 ezer kivándorolt magyar él a világon. A SEEMIG pilot projekt keretéből ugyanakkor tudni lehetett, hogy a kivándoroltak 19 százaléka 1 évnél rövidebb ideig tartózkodott külföldön, ezt alapul véve legalább 343 ezer magyar élhetett külföldön 2013 elején." (HVG, 2014)

A magyarok európai emigrációját tekintve a két legfontosabb célország Németország és az Egyesült Királyság, vagyis a külföldön élő magyarok döntő többsége ezekben az országokban él/dolgozik; majd a magyar migránsok számát tekintve harmadik helyen Ausztria áll (Blaskó – Ligeti – Sik, 2014). A magyar migrációnak – több kutatás szerint is – elsődleges célja a munkavállalás; érdekesség azonban, hogy az osztrák és angol munkaerőpiacokon történő munkavállalása a magyaroknak karakterében inkább rövid távú,

cirkuláris migrációt, míg a németországi nagyobb arányban takar tartós életformát (Hárs, 2011). Ugyan a legtöbb kutatás e három országra és azokra vonatkozó adatsorok vizsgálatára korlátozódik – többek között az adatok hiányossága és azok egységessége miatt –, érdemes az új európai célországokat is említeni: Spanyolországot és Olaszországot, illetve Írországot (Bodnár – Szabó, 2014).

A célországok között különbség van a migránsok életkor és nem szerinti összetétele szerint. Az LFS (munkaerő felmérés) adatai szerint az Egyesült Királyságban inkább fiatalok, 25-29 évesek dolgoznak, azonban 40 éves korosztály, illetve annál idősebb szinte nem is található. Ezzel szemben az Ausztriában és Németországban dolgozó magyarok egy része ugyan fiatal, ám emellett egy jelentős negyvenéves, illetve idősebb réteg is megfigyelhető. A nők és férfiak megosztása szerint pedig a következő figyelhető meg a kutatások eredményeiből: a migránsok körében többen vannak a férfiak mind összességében, mind a fő célországok munkaerőpiacán; azonban az Egyesült Királyságban nagyobb a nők aránya, mint az osztrák és német munkaerőpiacokon (Hárs, 2011).

Iskolai végzettség szerinti megoszlást vizsgálva, összességében a migránsok jellemzően szakmunkások, továbbá a középiskolai végzettségűek aránya jelentős. Ezt a mintát követi az osztrák, illetve a német modell is, azonban az Egyesült Királyságban munkát vállalók között az érettségivel, illetve a felsőfokú végzettséggel rendelkezők vannak nagyobb számban. A migrációban résztvevő magyarokról összességében elmondható még, hogy a közép- vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya lényegesen magasabb (rendre 47% és 41%, a 2010-es LFS adatok szerint), mint az alapfokú iskolai végzettségűeké, mely a migránsoknak csupán 6%-át tette ki 2010-ben (Hárs, 2011). Az iskolai végzettséghez szorosan kapcsolódik a foglalkozás, melyet a magyarok külföldön betöltenek. Egyrészt érdekesség, hogy külföldön arányában kevesebben dolgoznak részmunkaidőben, illetve otthon vagy alkalmanként, mint Magyarországon (Bodnár – Szabó, 2014). Másrészt pedig

megfigyelhető, hogy összességében legnagyobb számban ipari és építőipari foglalkozásokat végeznek magyarok, majd ezt követi a kereskedelemben és szolgáltatások területén foglalkoztattak száma (Hárs, 2011).

Lakóhely szerint a budapesti lakhelyűek körében magasabb a migrációs potenciál, mint a vidékiek között (Ligeti – Sik – Szeitl, 2015). Általánosan megfigyelhető, hogy leginkább azon régiókból jelentős a migráció, ahol magas a munkanélküliség és kedvezőtlenek a feltételek (Czibik et al., 2014). Földrajzi szempontból egyes kutatások a nyugat-dunántúli régiót tekintik a legerősebb kibocsátónak az országban, azonban más elemzések eredményei szerint pedig viszonylag kevesen élnek külföldön ebből a régióból. A különbség feltehetően abban ragadható meg, hogy míg az előbbi a magyarok áramlását, a második az ingázókat vehette elemzésének alapjául, hiszen a nyugat-dunántúli régió esetében különös szerepet játszik az Ausztriával való közös határ közelsége, mely kiemelt célpontnak számít a magyar migránsok szemében. Megjegyzendő tehát, hogy Ausztria napi ingázással is, vagy alkalmi munkahelyként is megjelenik a célországok között (Lakatos, 2015).

A külföldön élők/dolgozók összetételéről sokféle kép rajzolható, de a különféle kutatások adatai között a legkisebb különbségek a következő pontokban vannak: a migráció esélye (migrációs potenciál) nagyobb a férfiak, a fiatalabbak és a szakképzettek körében, valamint a magyar migráció célja elsősorban a német, angol és osztrák munkaerőpiac (Blaskó – Ligeti – Sik 2014).

A kivándorlás okai

A migrációval foglalkozó elméletek, megközelítések elemzési szint alapján három szintre oszthatóak: mikro-, mezo- és makroszintre. A mikro szintű elméletek arra fókuszálnak, hogy az egyének döntéseit milyen tényezők befolyásolják. A mezo-szintű elméletek az vizsgálják, hogy a társadalmi kötelékek rendszere, erőssége hogyan befolyásolja a nemzetközi migrációt. A makroszintű elméletek középpontjában annak vizsgálata áll, hogy a politikai, gazdasági és kulturális rendszerek miképp határozzák meg a migrációs folyamatokat (Czibik et al., 2014).

A migráció természetes jelenség. Az Európai Unió bővülése, a munkaerő szabad áramlásának lehetősége egységes munkaerő piacot, új lehetőségeket teremtett, melyet a mobilitás szabályszerűségei határoznak meg annak minden súrlódásai és tökéletlenségei ellenére (Hárs – Simon, 2015).

A Magyarországról kivándorlók számának növekedése a gazdasági válság kezdetekor kezdett felgyorsulni. Mivel, 2004-től kezdve folyamatosan hárultak el a magyarországi munkavállalók kivándorlása elől az akadályok, mégis csak 2008-ban kezdett jelentősen növekedni a külföldön dolgozók száma, könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy a válság előtt nem kizárólag az adminisztratív akadályok miatt volt alacsonyabb a kivándorlók száma. A válság megjelenése a különböző EU tagállamokban megváltoztatta a külföldi munkavállalás relatív előnyeit a hazai munkavállalási lehetőségekhez képest, azonban annak megállapítása, hogy ez a folyamat trendszerű vagy ciklikus, nem lehetséges a jelenleg rendelkezésre álló adatokból.

A migrációs indokok elemzés szintje szerinti csoportosításán kívül más szempont szerint is osztályozhatjuk ezeket a tényezőket: például az alapján, hogy ezek az indokok ciklikusak vagy strukturálisak. Ez a különbségtétel rendkívül fontos, mivel segítségükkel következtethetünk arra, hogy a kivándorolt munkavállalók várha-

tóan visszatérnek-e a magyar munkaerőpiacra a ciklus föllendülésekor.

Ilyen ciklikus okok közé sorolhatóak a fogadó és küldő ország közötti eltérések a munkanélküliségi rátában vagy az elhelyezkedési esélyekben. Recesszió alatt a munkanélküliség növekszik, mely növeli a kivándorlás valószínűségét (push hatás), míg a fogadó országban húzó hatásként (pull) jelenik meg az alacsony munkanélküliségi ráta.

A strukturális okok közé sorolhatók a bérkülönbségek (melyek a fogadó és küldő ország termelékenységének közötti különbséget jelzi), a nyelvi hasonlóságok (illetve a küldő ország állampolgárainak száma a fogadó országban), az adminisztratív akadályok (illetve ezek hiánya), a két ország közötti eltérések a jóléti kiadások terén (szociális rendszer, oktatási rendszer fejlettsége), illetve a kulturális környezet (Bodnár – Szabó, 2014).

A gazdasági válság kezdete után a kivándorlást ösztönző (push) okok erősödtek Magyarországon: nőtt a munkanélküliség. Ezzel egy időben – mivel a válság sok ország gazdaságára hatással volt – a húzó tényezők gyengülhettek: a munkanélküliség a Magyarországról kivándorlók számára hagyományosan úti célt jelentő országokban is emelkedett (Ausztria, Írország, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország, Spanyolország). Ezzel együtt a Kelet-Közép- Európából Nagy-Britannia, Németország és Olaszország felé irányuló vándorlás így is növekedésnek indult a válság kezdete után (Galgóczi – Leschke, 2012).

A kivándorlás gazdasági és társadalmi hatásai

Az Európai Unió tagállamai közötti nemzetközi vándorlás 2008-ig folyamatosan emelkedett, mely betudható mind a gazdasági válságnak, mind a munkapiacok megnyitásának is. Ennek eredményeképp a közvélemény és a kutatók is egyre többet

foglalkoznak a ki- és bevándorlás hatásaival a fogadó és küldő országokban egyaránt. E fejezet a kivándorlás főbb hatásait foglalja össze.

A kivándorlás két módon fejti ki hatásait. Egyrészt a népesség nagyságának, és különböző szempontok szerinti (iskolai végzettség, munkatapasztalat, életkor, fogyasztói viselkedés) összetételének megváltoztatásán keresztül. Ez hatással van a rendelkező munkaerő nagyságára, szerkezetére, fogyasztásra, megtakarításra, a kivándorlók által hazaküldött pénzre, és ezeken keresztül a költségvetésre. Másrészt a kivándorlás hatással van a nem vándorló népességre és vállalatokra is, főleg a bérre gyakorolt hatás által (Bodnár – Szabó, 2014).

A kivándorlás bérekre gyakorolt hatása

A kivándorlás két csatornán keresztül hat az inflációs nyomásra. Egyrészt befolyással van az átlagos termelékenységre (a bérek hosszú távon a termelés növekedési ütemének megfelelően bővülnek, így a termelékenyég változása a bérekre is hatással van), másrészt a kivándorlás hatására nőhet a munkaerő-piaci feszesség, amely általában növeli az átlagos béreket.

A kivándorlás az alábbi hat csatornán keresztül tud hatni a termelékenységre, ezek együttes hatása azonban közel sem egyértelmű.

A kivándorlás eredményeképp az aktív népesség létszáma csökken, a munkaerőpiac feszesebbé válik, így a foglalkoztatottaknak kevesebb erőfeszítésébe kerül egy pozíció megszerzése vagy megtartása. Ez csökkenti az átlagos termelékenység csökkenését eredményezi.

A munkaerőpiacon aktív népesség összetétele megváltozik. A kivándorlók és a hazai munkaerőpiacon maradók termelékenység szerinti eloszlása eltér egymástól. Amennyiben a termelékenyebb munkavállalók vándorolnak külföldre, az átlagos termelékenység csökken, ha a kevésbé termelékenyek vándorolnak ki, akkor nő.

A kivándoroltak pénz hazautalásával támogatják az itthon maradt rokonaikat. A Világbank 2015. szeptemberi adatai alapján, Magyarországon 2014 év során a hazautalások a GDP 3,2%-át tették ki. Ezeknek a pénzeknek a gazdaságra gyakorolt hatása nem egyértelmű. Különböző kutatások eltérő eredményekre jutottak e hatásokkal kapcsolatban. A hazautalt jövedelmek egyrészt csökkenthetik az otthon maradottak munkára való hajlandóságát, így gyengítve a gazdasági teljesítményt. Másrészt gyenge pozitív hatással vannak a gazdasági növekedésre a megtakarítási ráta és az oktatásra fordított kiadások növelése által.

Növekvő, illetve magas szinten álló kivándorlás esetén a hazai munkaerő piaci résztvevők azt érezhetik, hogy több lehetőség nyitott számukra, így kevesebb erőfeszítést tesznek egy haza pozíció megszerzéséért vagy megtartásáért.

A külföldi munkavállalás lehetősége előidézheti a humán tőkébe fejlesztésébe való nagyobb arányú befektetést. Ilyen esetekben – a kivándorlás elmaradásának esetén – a magasabb humán tőke itthon hasznosul, ezáltal növeli az átlagos termelékenységet.

A kivándorlás befolyásolja a gazdaság számára elérhető humán tőke, tudás mennyiségét, és annak fejlődését. A negatív (brain drain) és pozitív (brain gain) hatások különböző kutatási eredmények tükrében eltérő egyenleget mutatnak. Az 1990-es évektől megjelenő új elméletek szerint bizonyos pozitív hatások (hazautalások, hazatérők átadható tapasztalata, stb.) részben vagy egészben ellensúlyozhatják a kivándorlás negatív hatásait (meg nem termelt jövedelem, képzési költségek, be nem fizetett adók).

A munkaerő-piaci feszességet növelheti a kivándorlás, mely a többi paraméter változatlansága esetén magasabb bérdinamikát eredményez. Ilyen feszesebb munkaerőpiacon kevesebben versenyeznek egy-egy pozícióért. A munkavállalók alkuereje így növekszik, mely bérnövekedéshez vezet. A munkaerő-piaci illeszkedési problémákat a kivándorlás erősítheti vagy gyengítheti, attól

függően, hogy olyan képzettségűek vállalnak-e külföldön munkát, akikből itthon túlkínálat van, vagy fordítva (Bodnár – Szabó, 2014).

Magyarországon nagyon nehezen számszerűsíthetők a kivándorlás bérekre gyakorolt hatásai, mivel csak a kivándorlók egy részéről (ingázók) áll rendelkezésünkre részletes információ. Néhány tényező azonban arra utal, hogy a kivándorlás Magyarországon is hozzájárul a bérek növekedéséhez. A migrációs potenciál (a 2010-es visszaeséstől eltekintve) folyamatosan növekszik, a kivándorlók között a szakképzettséggel rendelkezők vannak többségben (Blaskó – Ligeti – Sik 2014), a munkaerő-piaci illeszkedési problémák bizonyos ágazatokban erősödtek.

Egyéb makrogazdasági mutatókra gyakorolt hatás

A munkanélküliségi rátára a már említett kettős hatással bír a kivándorlás: az elérhető aktív munkaerő csökkenése által az itthon maradottak elhelyezkedési esélyeit növeli a kivándorlás, azonban ha ez illeszkedési problémákat okoz (a hazai piac nem képes pótolni a kivándorlók képzettségét, tudását, tapasztalatát), akkor a munkanélküli ráta magasan maradhat az egyre növekvő kivándorlás mellett is. A nagyobb termelékenységű aktív munkaerő piaci szereplők csökkenése értelemszerűen a megtakarítások csökkenését eredményezi, ezt némiképp ellensúlyozzák a kivándoroltak által hazaküldött összegek. Az ellátórendszerek fenntarthatóságának romlásához, az elöregedő társadalmak problémájának növekedéséhez vezet a fiatal népesség kivándorlása. Az aktív korúak kivándorlása értelemszerűen negatívan befolyásolja az ellátórendszerek egyenlegét éppúgy, mint az egyéb adóbevételeket, így a költségvetésre összességében hosszú távon negatív hatással jár. A kereskedelmi hatások és versenyképesség terén – különösen hosszútávon – pozitív hatást is gyakorolhat a kivándorlás (nemzetközi kereskedelem akadályainak enyhítése, kivándorlók fogyasztóként való megjele-

nése, versenyképesség megváltozása a termelékenység megváltozásának hatására), azonban összességében elmondható, hogy főleg az ellátórendszerek fenntarthatóságának szempontjából komoly hosszú távú kockázatot jelent a kivándorlás – kiemelten az aktív korúak kivándorlása (Bodnár – Szabó, 2014).

A kutatás módszertana

Az életvitelszerűen külföldön tartózkodó magyar fiatalok munkavállalási és migrációs stratégiái kutatás során online kérdőív felvételére és interjús módszer alkalmazására került sor; az eredményeket statisztikai eljárásokkal és komplex tartalomelemzői és narratív módszerekkel elemeztük.

Az online kérdőív felvételét megelőzően az elkészült kérdőíveket teszteltük, majd pedig hólabda módszerrel értük el az első válaszadókat. A kutatás elméleti megfontolásainak megfelelően olyan életvitelszerűen külföldön élő magyar munkavállalókat kerestünk meg, akik 18 és 40 év közötti életkorúak, de nem csak diákként élnek külföldön és nem ingázók, továbbá nem kamionsofőrök. E három csoportot azért zártuk ki, mert tapasztalataik eltérnek az életvitelszerűen külföldön élő munkavállalókétól, hiszen az első, a diákok csoportja nem munkavállaló, az ingázók és kamionsofőrök pedig nem életvitelszerűen tartózkodnak külföldön. Tekintettel arra, hogy egy ezerfős mintára törekedtünk, a hólabda megkeresést ki kellett egészítenünk olyan megkereséssel, amely célzottan a külföldön élők fórumait szólította meg. A sporadikus célcsoport közösségi médiabeli megjelenése még inkább szórványos: a világ és főleg Európa különböző pontjain élnek és az akár egyetlen országban, régióban vagy városban élők is több közösségi médiabeli csoportban kommunikálnak párhuzamosan. Ugyanakkor e csoportok megkeresése rendkívül hatékony módszer, így a kívánt elemszámot viszonylag hamar elértük és meghaladtuk, végül összesen 1097 megfelelően kitöltött kérdőívvel tudtunk dolgozni. A kérdőívek önkitöltős online formában voltak elérhetők, így többen – az 1097 fő felett – hozzákezdtek ugyan a kérdőív kitöltéséhez, de azt egy-két kérdés után elhagyták, így válaszaikat nem tudtuk hatékonyan feldolgozni.

Az online kérdőívekkel gyűjtött adatokat tisztítás után statisztikai elemzésnek vetettük alá, így a válaszadók szociodemográfiai adatait és válaszait alapstatisztikákkal tekintettük át, majd pedig többváltozós statisztikai módszerekkel is megvizsgáltuk.

Az online kérdőív kitöltésével párhuzamosan indítottuk el a kutatás interjús módszerrel történő adatfelvételét is. Az interjúkat gyakorlott kutatási asszisztenseink végezték, akik egy rövid tréningen vettek részt, melynek során megismerkedtek az interjú kérdéseivel, a migráció és a kivándorlás tematikájával. Az interjúkat a kutatási asszisztensek hólabda módszerrel érték el s vonták be a kutatásba, a hólabdát három szinten keresztül „görgettük", majd pedig új szálat indítottunk, ezzel is elősegítve az interjúalanyok sokszínűségét és a külföldön életvitelszerűen élő magyarok sokaságának leképezését. Az interjúalanyok jellemzően barátságosak voltak, csak alkalmanként kellett asszisztenseinknek elmagyarázni, hogy nem a magyar adóhivatal részéről történik a felkeresés. Az együttműködést segítette, hogy a szálanként első interjúalany kivételével – akit online fórumokon és informális utakon keresztül értünk el – a hólabda módszerrel választott interjúalanyok már egy személyes kapcsolat ajánlásával lettek bevonva.

Az interjúk – tekintettel a földrajzi távolságra – online történtek, Skype-on, a beszélgetést az interjúalany engedélyével hanganyagon rögzítettük (egy-egy esetben nem kaptunk engedélyt, ekkor csak írásban rögzítettünk). Az átirat készítésében a hanganyag és az interjúkészítő emlékezete is segített. A mintegy 146 megkeresés eredményeképp elkészült a tervezett 100 interjú, jellemzően 30-90 perc közötti hosszúságban.

Az interjúk elemzését **komplex tartalomelemző és narratív** módszerrel végeztük. Az elemzés során tartalomelemzést végeztünk a 100 interjú szövegéből összeálló szövegkorpuszon, majd az elemzést konkordancia-vizsgálatnak vetettük alá. Ez utóbbi eredményeit hálózatelemző szoftver segítségével is vizualizáltuk. A szövegkorpusz narratív vizsgálata során tematikus mezőelemzést és a narratív blokkok szekvenciáinak értelmezését végeztük el.

A kutatás tehát nem reprezentatív mintavételen nyugszik, hanem elérhető és válaszolni hajlandó külföldön élő, ott dolgozó magyarokat szólított meg. A reprezentativitás hiánya azonban nem csak hátrány, azaz nem csak azt jelenti, hogy nincs átfogó képünk arról, hogy hányan élnek külföldön, s ott mely országokban, de nem is ez volt a célunk. Célunk az volt, s ez teljesült is, hogy egy heterogén minta álljon össze, s így egy átfogó, de cizellált képet alkothassunk arról, hogy a külföldön élő magyaroknak – kiemelten a magyar fiataloknak – milyen tapasztalataik vannak a külföldi munkaerő-piacokon és milyen migrációs stratégiákkal rendelkeznek. A komplex módszertan, amellyel dolgoztunk a reprezentativitás hiányát kompenzálja és lehetőséget ad arra, hogy a témát differenciáltságában ismerhessük meg.

Az empirikus kutatás eredményei

Szociodemográfiai és területi jellemzők

Az online (Az életvitelszerűen külföldön tartózkodó magyar fiatalok munkavállalási és migrációs stratégiái című) kérdőívet kitöltő válaszadók 32%-a 1-2 éve tartózkodott a megkérdezéskor egy másik országban, további 28%-uk 3-4 éve élt külföldön, 15%-uk 5-6 éve, 13%-uk 7-9 éve, további 10%-uk több mint 10 esztendeje él és dolgozik külföldön, s a válaszadók csupán 3%-a kevesebb mint egy éve költözött külföldre. Ez, minthogy nem reprezentatív, hanem hólabdamintavétellel illetve elérhetőség szerint készült felmérésről van szó, nem jellemzi a külföldön élő magyarokat, hanem – ahogy a további kérdések is – arról adnak átfogó képet, hogy az általunk elért, válaszolni hajlandó külföldön élő magyarok hogyan élnek, milyen tapasztalatokkal rendelkeznek a külföldi munkavállalással kapcsolatosan. Így fontos hangsúlyoznunk e helyütt is, hogy a szociodemográfiai mutatók a válaszadóinkat jellemzik, de nem képezik le a teljes, külföldön dolgozó magyar populációt. Azonban e mutatók értelmezése hozzájárul ahhoz, hogy a kutatásban megszólított válaszadók attitűdjeit, tapasztalatait megfelelően interpretálhassuk.

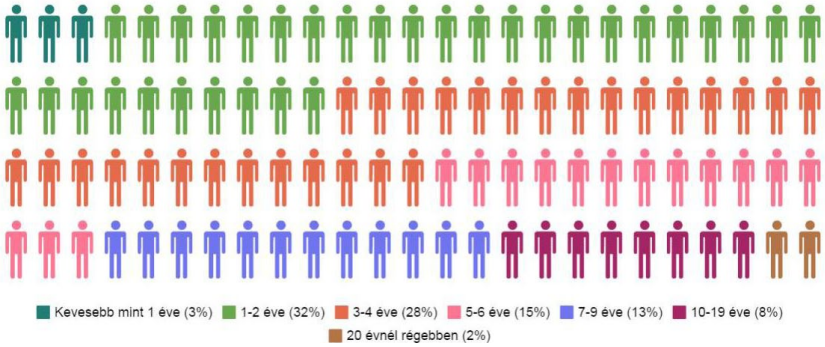

1. ábra. Hány éve él külföldön?

Érdekes megjegyezni, hogy a válaszadók egy későbbi kérdésre, miszerint mióta dolgozik külföldön, majdnem hasonlóan válaszolnak, jellegzetes eltérés abból adódik, hogy többen a kiköltözést követően rövidebb ideig (néhány hónapig legfeljebb), nem találtak munkát, így igaz, már például 2 éve él külföldön, de csak 1,5 éve dolgozik ott. Összességében nincs is nagy eltérés a két kérdés között *(ld. 1. és 2. ábra)*.

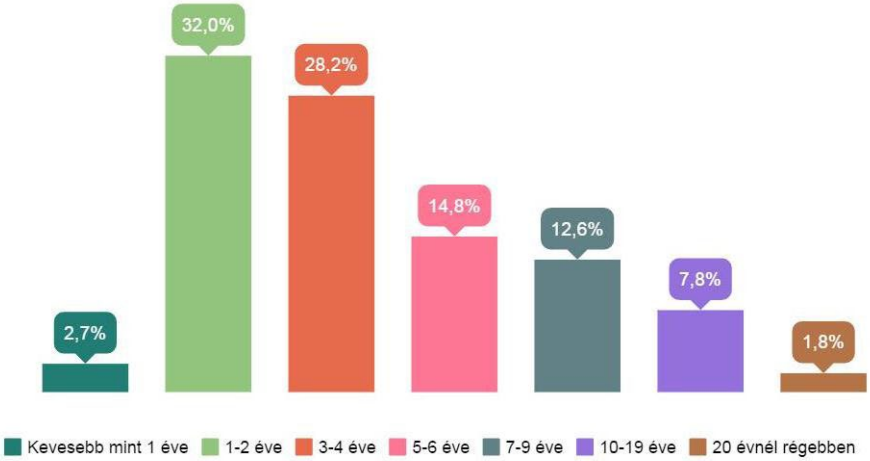

2. ábra. Mióta dolgozik külföldön?

Az online kérdőívünket kitöltők 59%-a nő és 41%-a férfi volt *(3. ábra)*, túlnyomó többségük 19-30 éves, de a megkeresés sajátságaiból adódóan idősebbek (40 éves korig) is válaszoltak a kérdőívre, válaszaik azonban inkább csak kidomborították a fiatalabbak munkaerő-piaci és migrációs stratégiai sajátságait, ezért az elemzés során e sajátságokra különösen odafigyeltünk. Összességében azt láthatjuk, hogy az életkorukat megadó válaszadók 8,8%-a 19-23 éves, mintegy ötödük 24-27 éves, 19,5%-uk 28-30 éves, 25,6%-uk pedig 31-35 éves illetve 24,3%-uk 36-40 év közötti *(4. ábra)*.

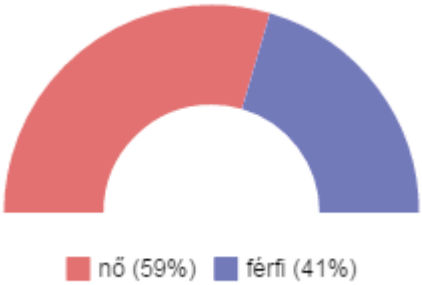

3. ábra. Az online válaszolók neme

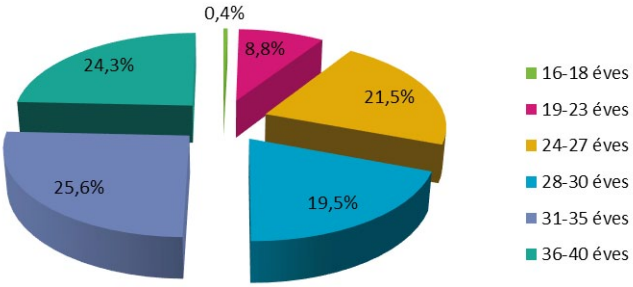

4. ábra. Az online válaszolók életkora

A válaszadók 24%-a Németországból, 21%-a az Egyesült Királyságból, 10%-a Ausztriából küldött válaszokat *(ld. 5. ábra)*, de emellett (részvétel nagysága szerint sorrendben): Svájc, Hollandia, Írország, Málta, Dánia, Svédország, USA, Franciaország, Belgium, Olaszország, Spanyolország, Luxemburg, Csehország, Finnország, Katar, Portugália területéről érkeztek válaszok. Ötnél kevesebb válaszadó volt szíves válaszolni Brazília, Lengyelország, Szlovákia, Ausztrália, Izrael, Kanada, Új-Zéland, Horvátország, Norvégia, Törökország területéről. Illetve egy-egy válasz érkezett még Argentína, Chile, Ciprus, Dél-Korea, Lettország, Mexikó, Nepál, Örményország, Panama, Románia területeiről is.

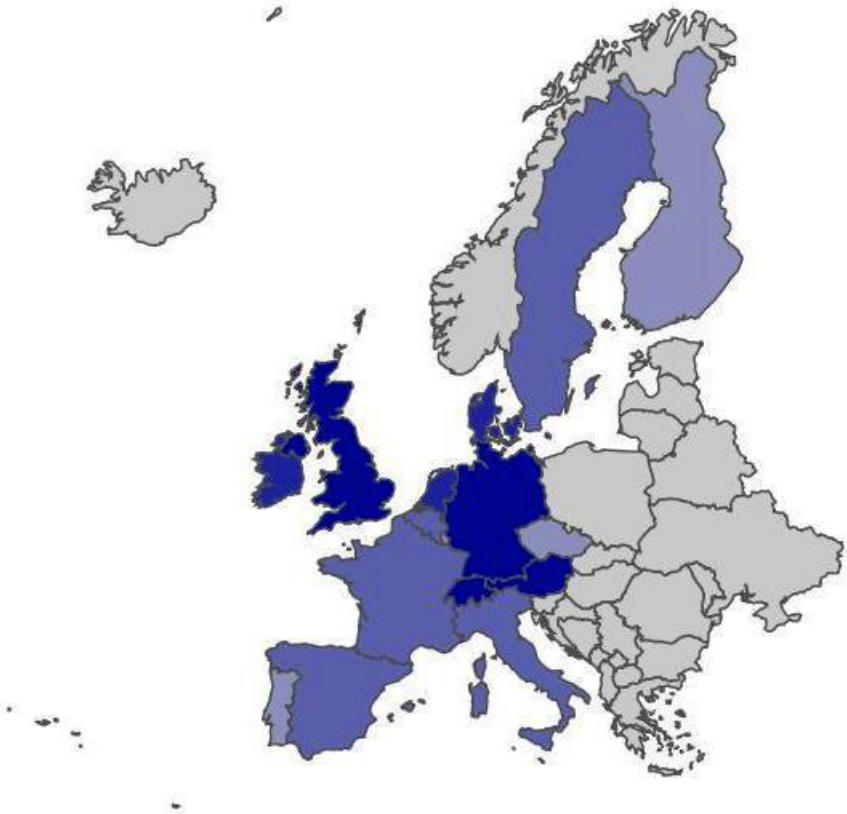

5. ábra. A válaszadó jelenlegi lakóhelye

A válaszadók magyarországi lakóhelye szerinti megoszlása *(6. ábra)*, azaz az, hogy mielőtt külföldre költözött volna, hol élt, viszonylag arányosan oszlik meg a településtípusok között. A válaszadók 28%-a a fővárosból kelt útra, míg 21%-uk megyeszékhelyről, további 33%-uk más városokból és csupán 17,2%-uk jelölte magyarországi lakóhelyének valamely községet, falvat. Azonban a válaszadók között nem volt olyan, aki magyarországi lakóhelyeként tanyát jelölt volna.

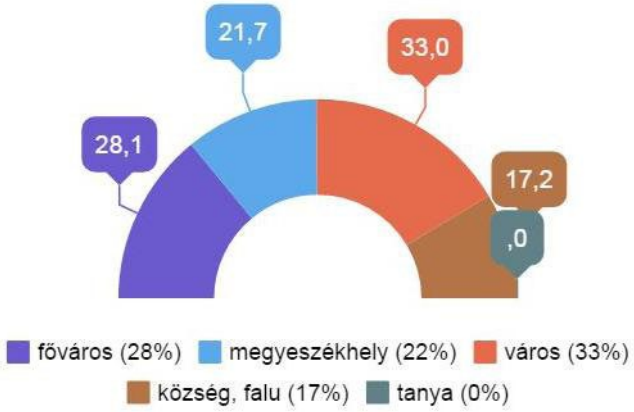

6. ábra. Magyarországi lakóhelye

A válaszadók családi állapot szerinti megoszlása *(7. ábra)* jól mutatja, hogy a legtöbben még nem házasok (56,3%), de ne feledjük, hogy a válaszadók mintegy 50,2%-a 30 éves vagy fiatalabb. Ugyanakkor 33,8%-uk házasságban él, s viszonylag kevesen vannak azok, akik a házasságukat már maguk mögött hagyták: 2,9%-uknak nincs partnerkapcsolata, 5,1%-ának ismét van partnerkapcsolata.

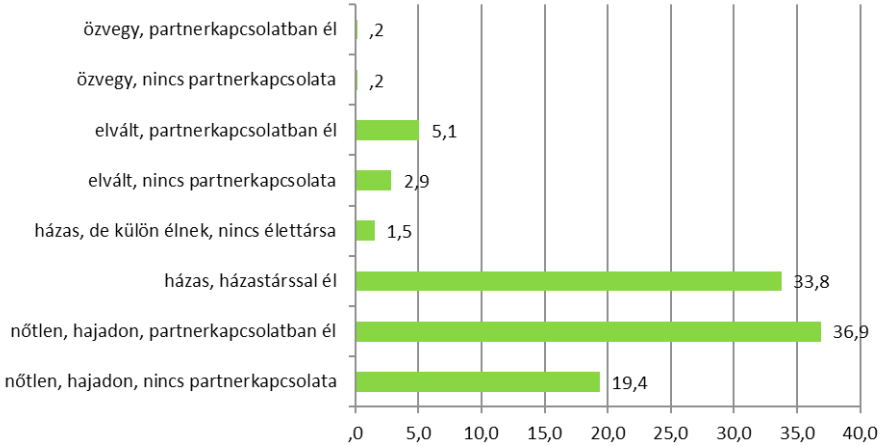

7. ábra. A válaszadók családi állapota

A válaszadóink körében felülreprezentáltak a főiskolát és egyetemet végzettek – előbbi 28,3%-ban, utóbbi 27,9%-ban képviselte magát a felmérésben *(8. ábra)*. A diplomások felülreprezentáltsága egy nem reprezentatív, online kutatásnál nem meglepő, hiszen a válaszadási hajlandóságuk nagyobb, többnyire az iskolai végzettséggel előrehaladva nagyobb az IKT kompetenciájuk és így őket egy online kérdőívvel könnyebb megszólítani, érdeklődésüket fenntartani. A diplomások mellett 14-14%-ban jelent meg a szakközépiskolai és a gimnáziumi maturáltak válaszai, továbbá 14,3%-uk végzett szakmunkásképzőt (illetve összesen 5,7%-uk a szakmunkásképzettség mellett érettségizett is). A válaszadók 1,1%-a jelezte, hogy legmagasabb iskolai végzettsége az általános iskola nyolc osztálya, de ennél alacsonyabb végzettségű válaszadó nem volt.

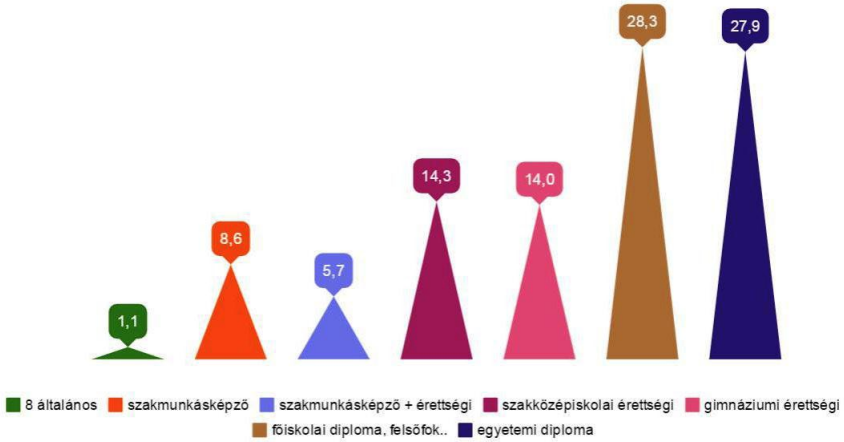

8. ábra. A válaszadók iskolai végzettsége

Az életvitelszerűen külföldön tartózkodó válaszadóink túlnyomó többsége, 75%-a teljes munkaidőben dolgozik, további 14%-a részmunkaidőben dolgozik, arányaiban kevés az, aki alkalmi munkából (1%) vagy diákmunkából (3%) tartja fenn magát. Az inaktívak

körükben szintén alulreprezentáltak – érthető okoknál fogva –, így 3%-uk munkanélküli, 4%-uk gyermekével van otthon, 1 fő rokkant-nyugdíjas adott választ *(9. ábra)*.

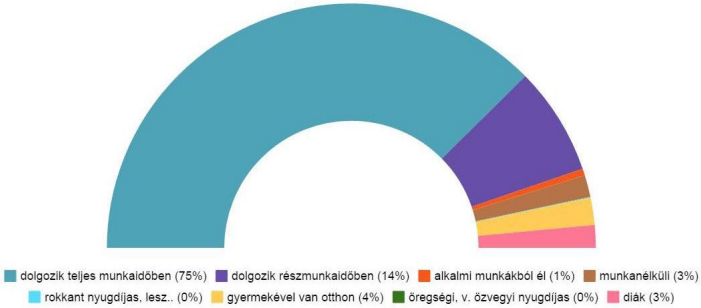

9. ábra. Ön jelenleg dolgozik?

A migrációs stratégia felépülése egy sokdimenziós folyamat, amelyben a húzó és tolóerők folyamatosan munkálkodnak, így abban, hogy a külföldön élő magyarok hogyan képzelik el a jövőjüket, tapasztalataikat hol szeretnék kamatoztatni – Magyarországon, vagy külföldön –, a szubjektív elégedettséget mérő mutatók is nagyon fontosak. Éppen ezért az online kérdőívben kétfelől közelítettük meg ezt a kérdést, egyrészt egy általánosabb, a társadalmi helyzetre fókuszáló elégedettséget kívántunk mérni, másrészt azt is, hogy az anyagi helyzetével aktuálisan mennyire van megelégedve az adott aktor. Láthatjuk, hogy a társadalmi és anyagi helyzettel való elégedettség mutatói között nincs markáns eltérés *(10. ábra)*. A nagyon elégedetlenek aránya 6,5 illetve 7,3%, a nagyon elégedettek aránya a társadalmi helyzet kérdésénél 16,4% és az anyagi helyzet esetében 15,9%. Az ingadozók aránya a társadalmi helyzet vonatkozásában kissé magasabb, 25%, míg az anyagi helyzet vonatkozásában, 22,6%. Mindkét mutató esetében valamivel több, mint harmaduk inkább elégedettnek mondta magát. Összességében úgy tűnik, hogy a válaszadók inkább elégedettek társadalmi és anyagi helyzetükkel.

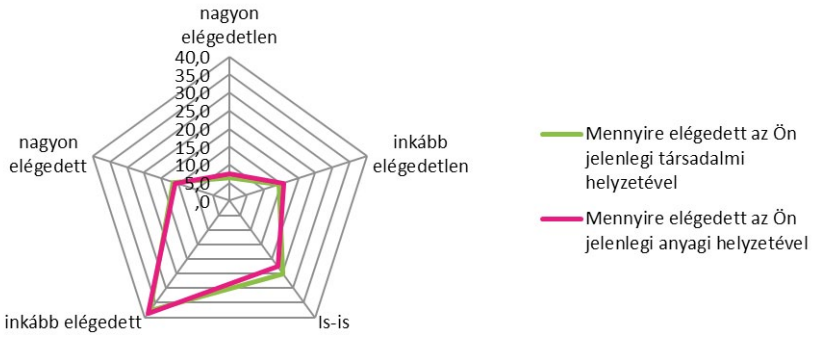

10. ábra. Elégedettség

Az elégedettség kérdésére a kérdőívünk végén is visszatértünk, más formában. Ekkor azt kérdeztük, hogy a válaszadó hogy érzi, ő (és esetlegesen vele külföldön élő családja), hol helyezkedik el a társadalmi ranglétrán, életszínvonala, megbecsültsége alapján. Természetesen a válaszadók zöme a skála közepét célozta meg, inkább attól egy kissé feljebb *(11. ábra)*, középre 18,2 és 18,5%-uk sorolta magát, ettől egy kissé feljebb (7.) 26,9%-uk, 12,2%-uk a skála 8. helyére helyezte magát, ennél méginkább feljebb, a 9. grádicsra 4,2%-uk, a legfelsőre 2,5%-uk helyezte magát. Ezzel szemben a skála közepétől lejjebb a 4. fokra 8,5%-uk, a 3. fokra 6,2%-uk, a második fokra 2,3%-uk helyezte magát, a legalsó fokozatot hatan jelölték.

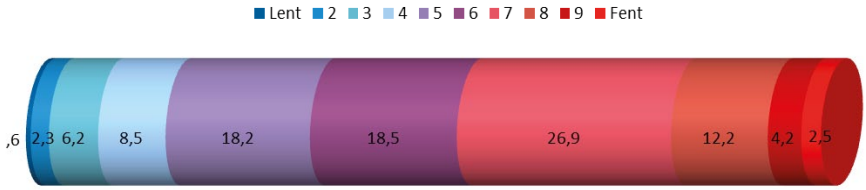

11. ábra. Mit gondol, Ön és az önnel külföldön élő családja a társadalomban hol helyezkedik el (pl. életszínvonala, megbecsültsége, jövedelme alapján)?

A társadalmi státusz percepcióját korcsoportonként is megvizsgáltuk, s azt láthatjuk, hogy az idősebb generáció magabiztosabban ítéli meg a társadalmi helyzetét, s a korcsoportok meglehetősen egyenletesen választják a skála középső értékeit *(12. ábra)*.

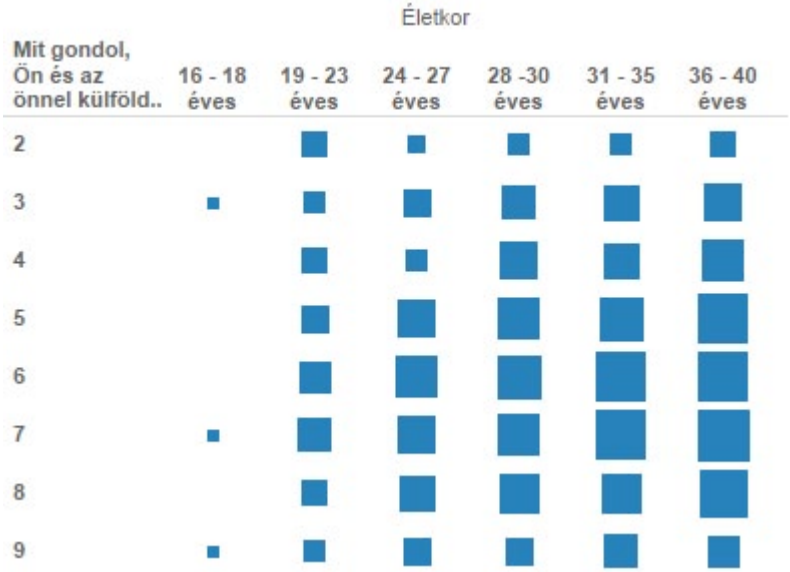

12. ábra. Társadalmi státusz percepciója * Életkor

A kivándorlás, mint döntés

Ahogy írtuk, a migráció, a kivándorlás, olyan döntés, amelyet húzó és tolóerők mozgatnak. Ezek az erők, vagy dimenziók sokfélék lehetnek: az elkötelezettségektől az álmokig, a lehetőségektől a kudarcokig. Igyekeztünk olyan kategóriákon keresztül vizsgálni a döntési folyamatot mind az online kérdőív, mind pedig az interjúk során, amelyek lehetővé teszik a döntés sokszínűségének megértését.

A *13. ábrán* kitűnik, hogy minden más mutatónál meghatározóbb a kereseti lehetőség, mint ok, amely a külföldre költözés mellett kötelezte el a válaszadót. Minthogy kérdésünkre három választ lehetett megjelölni, így számos esetben más okok mellett a kereseti lehetőség kérdése is felbukkan. Ez alapján egyértelművé vált, hogy a kereseti lehetőség egy markáns vonzó tényező a válaszadók 74,7%-a számára. Ezzel nyilvánvaló összefüggésben merül fel a hazai munkanélküliség, melyet a válaszadók 37,6%-a választott, illetve – főképp a fiatalok számára – a nyelvtanulás, melyet a válaszadók 32%-a választott, mint okot. A megadott válaszlehetőségek mellett 28%-uk jelölt egyéb lehetőséget is, amely megerősítette a kivándorlási döntést, 27%-uk pedig új kalandokra, új tapasztalatokra (is) vágyott. A kapcsolatok csak a válaszadók tizedét motiválják a kiutazásra, itt természetesen olyan kapcsolatokat kell érteni, amelyeket a húzó okok közé sorolhatunk, azaz már külföldön élő, a kivándorlás döntését támogató kapcsolatokról. A későbbiekben arról is szót ejtünk, hogy a kapcsolatok milyen mértékben támogatják, akár anyagilag is, a migrációs szándékot.

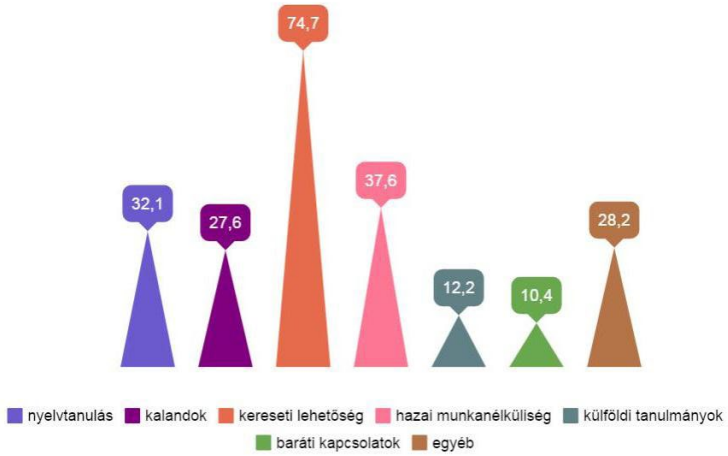

13. ábra. Mi volt az oka annak, hogy külföldre költözött? Kérem, a legfontosabb 3 okot jelölje!

A külföldre költözés okaként a férfiak 73,4%-a, míg a nők 63,7%-a jelölte egyik okként a nyelvtanulási lehetőséget. Emellett a nők valamivel kisebb arányban jelölték a kereseti lehetőséget (is), a nők 72,7%-a, míg a férfiak 81,1%-a. Ha megtekintjük, hogy mely korcsoportok milyen arányban jelölték a nyelvtanulást okként *(14. ábra)*, mely a kivándorlásukat támogatta, látjuk, hogy jellemzően a fiatalabb korcsoportok választották ezt az okot a lehetséges három ok egyikeként. Ez azt is jelzi, hogy a migrációs szándék mögött a nyelvismeret bővítése, mélyítése áll, akárcsak azért mert a későbbi karrier során ez fontos lehet, így például a diploma megszerzéséhez. A 18 évesnél fiatalabbak – kevesen válaszoltak a kérdőívünkre, nem is ők voltak a fókuszunkban – fele jelölte a nyelvtanulást okként. A 19-23 évesek 53%-a, a 24-27 évesek 43%-a, s innentől korcsoportról korcsoportra csökken a nyelvtanulás okként való jelölése, az 36 éven túliaknak már csak 23%-a jelölte egyik okként.

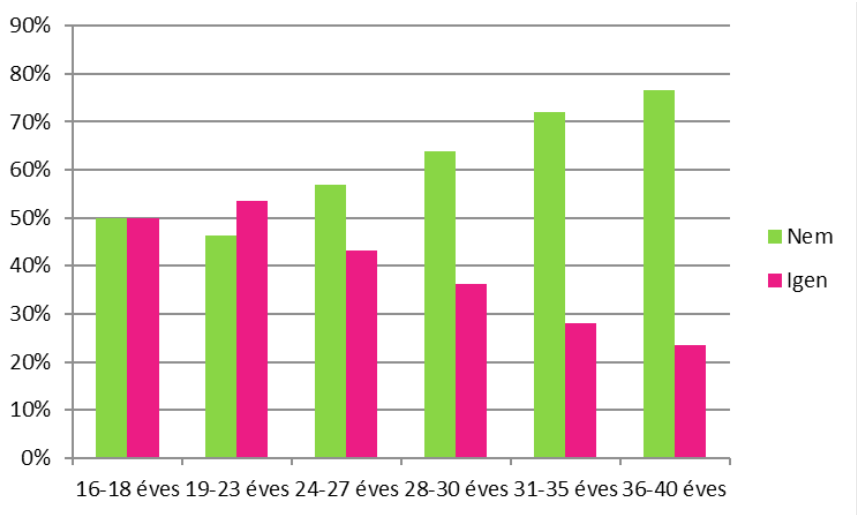

14. ábra. Mi volt az oka...? Nyelvtanulás * Korcsoport

A legmarkánsabb ok, amit a válaszadók közel háromnegyede választott, mint olyat, ami befolyásolta a saját kivándorlási döntését, az a kereseti lehetőség *(15. ábra)*. Ha megtekintjük iskolai végzettség szerint is, látjuk, hogy szinte kiegyenlített minden csoportban, a válaszadók többsége fontos okként jelölte a kereseti lehetőséget. Az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező válaszadói csoportokban 80% felett van azok aránya, akik a kereseti lehetőséget egyik okként jelölt meg, a gimnáziumi érettségivel rendelkezők 79,5%-a, a főiskolai diplomával vagy felsőfokú technikummal bíróknak már csak 74%-a, az egyetemi végzettséggel bíróknak pedig csak 67,5%-a választotta. Ez amellett, hogy igen magas arányt jelez, azaz fontos és általános okként jelenik meg, azt is jelzi, hogy a magasabb iskolai végzettségűek nagyobb arányban választanak más szempontok szerint, melybe esetleg az anyagi javadalmazás nem is kerül bele az első három okba.

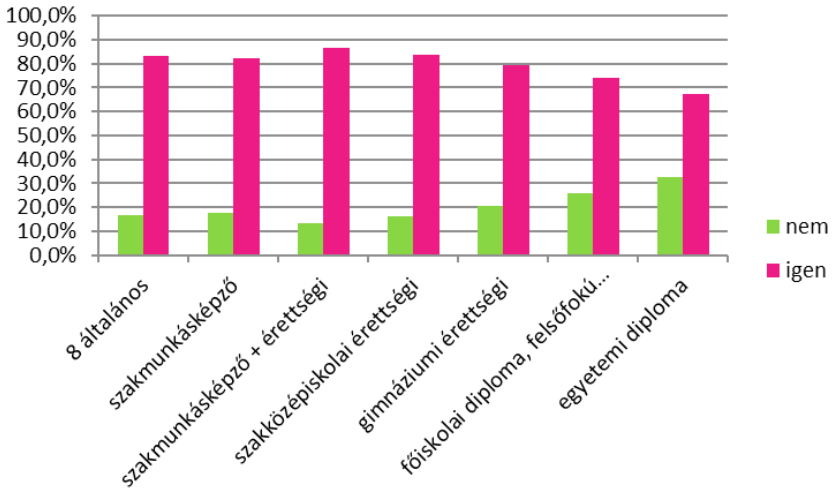

15. ábra. Mi volt az oka...? Kereseti lehetőség * Iskolai végzettség

A rangsorban a második legfontosabb ok a hazai munkanélküliség volt, tekintsük meg ezen ok választását az iskolai végzettség szerint is *(16. ábra)*. Szintén azt láthatjuk, hogy a gimnáziumi érettségivel bíróktól felfelé fokozatosan csökken azok aránya, akik a hazai munkanélküliséget jelölték egyik okként. A gimnáziumi érettségivel bírók 41%-a, a főiskolát végzettek 37%-a, az egyetemi diplomával rendelkezőknek mintegy 26%-a választja a hazai munkanélküliséget egyik okként. Ugyanakkor nagyobb mértékben választják az alacsonyabb iskolai végzettségűek, úgy tűnik, őket mélyebben érinti a hazai munkanélküliség. A szakmunkásképzőt végzettek 46%-a, azok, akik ezt még egy érettségivel is kiegészítették, 55%-ukban, a szakközépiskolai érettségivel bírók 48%-ban választották a hazai munkanélküliség opcióját.

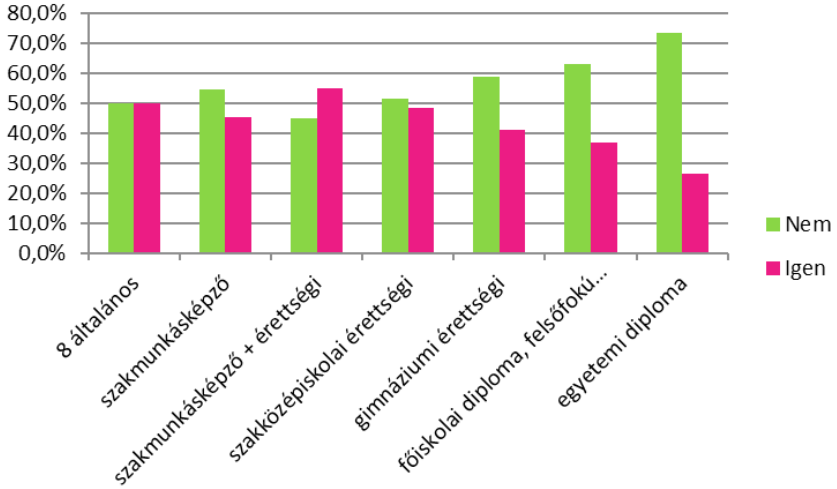

16. ábra. Mi volt az oka...? Hazai munkanélküliség * Iskolai végzettség

A válaszadók negyede megpróbálkozott korábban is külföldi munkavállalással vagy tanulmánnyal összességében 5%-uk siker-

telenül, azaz próbálkozott, pályázott, de végül nem jutott ki, 19%-uk pedig többször is töltött már hosszabb-rövidebb időt külföldön. A válaszadók 76%-a első próbálkozását ismerhetjük meg.

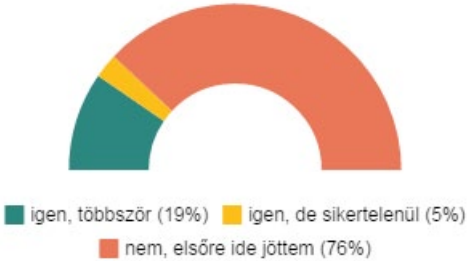

17. ábra. Mielőtt kiköltözött, próbálkozott-e már korábban külföldi munkával vagy tanulmánnyal?

Életút specifikus döntések

Interjúalanyaink között előfordultak olyanok, akiknek szezonális munkatapasztalata, tanulmányi csereprogramban való részvétele elősegítette, hogy megismerje a külföldi munka világát, a helyi kultúrát és miliőt. A tapasztalatszerzés tekintetében az Erasmus, az Erasmus+ és a Fiatalok Lendületben programok, az önkéntesség is fontossá vált a fiatalabbak körében, s az ilyen biztonságos mobilitási programokban való részvétel olyan ismereteket is jelent, amely segíti a döntésben a fiatalokat.

Azonban a legfőbb motivációt nem feltétlenül egy előzetes tapasztalat jelenti, hiszen sokan legfeljebb kirándulni voltak külföldön, mások még annyira sem. A motivációban nagyobb szerepet kapnak a tolóerők:

- a magyarországi megélhetési gondok
- a magyarországi karrierlehetőségek beszűkülése
- a hazai vállalkozói szféra erőtlensége és bizonytalansága
- a munkanélküliség tapasztalatai
- a függetlenedés iránti vágy.

Emellett persze szerepet játszanak a húzóerők is, amelyek a jó (vagy jobb) fizetésről szóló narratívákból, az egyszerűbb bürokráciáról, a támogató környezetről szóló narratívákból táplálkozik. Emellett szinte kevésbé fontos az, ha van olyan rokon, ismerős, aki támogatni tudja, akár anyagilag is a kinttartózkodás első idejét, mert ugyan sokat lendít az ilyen támogatás, de alapvetően a döntésekről szóló narratívák nem a rokoni támogatásról szólnak. A döntéseket támogathatják a magyarországi vagy a külföldön élő rokonok, de a döntés a legtöbb interjúalanyunknál akkor is megtörtént, ha nem támogatta őket anyagilag sem kint élő, sem Magyarországon élő rokon vagy ismerős.

18. ábra. Húzó és toló erők

Interjúalanyaink elbeszéléseiből kiderül, hogy a kivándorlás mellett szóló döntést olyan megélhetési gondok erősítették, mint az, hogy a fizetésük – ha volt – nem tette lehetővé, hogy a létfenntartási költéseiken túlmutatóan vásároljanak, nem telt szórakozásra, de félretenni sem tudtak. Interjúalanyaink tehát nem a mélyszegénységből jöttek, hiszen akkor annyi pénzük sem lett volna, hogy kiutazzanak vagy a kiutazás utáni első heteket átvészeljék. Ugyanakkor legtöbben nem rendelkeztek elegendő tőkével arra,

hogy hosszabb időt átvészeljenek, ebben a helyzetben vagy az otthonmaradottak vagy külföldön élő ismerőseik segítették őket. Összességében tehát a megélhetés gondja elsősorban azt jelenti, hogy előmenetelre kilátásuk sem volt. A megélhetési gondokhoz tartozik, hogy többen a családjuk támogatásával éltek albérletben, vagy szüleiknél laktak és kvázi közösen finanszírozták a kiadásokat. E vonatkozásban jelenik meg az, hogy a fiatalok szeretnének független egzisztenciát teremteni és az otthoni jövedelmi viszonyok ezt nem teszik lehetővé, illetve mások már anyagilag is szeretnék támogatni családtagjaikat, s ezt szintén nem tudták az otthoni körülmények között megtenni.

A megélhetést nehezíti, hogy sokszor és olykor sokadjára bukkan fel az elbeszélésekben a munkanélküliség, amelyből sokszor egy, a végzettségnél alacsonyabb állásba tudtak eljutni a fiatalok, s részben a munkaerő-piaci biztonság miatt döntöttek a kivándorlás mellett. Emellett részben az is szerepet játszott, hogy úgy döntöttek, ha már nem a végzettségüknek megfelelő állásban dolgozhatnak (hanem annál általában jelentősen lejjebb), akkor ezt tegyék egy, a megélhetést biztosító fizetésért, s ebből következett az, hogy ez bizonyosan külföldön következhet be. Így kerülnek diplomás pályakezdők takarítói, raktárosi állásba, részmunkaidős gyermekfelügyelőnek – külföldön. De ez nem csak a diplomásokat, s nem csak a pályakezdőket érinti, az interjúalanyaink között sokféle végzettségű ember választotta a biztosan jobb fizetést az alacsonyabb végzettséget igénylő munkáért.

A karrier – ha mindhárom oldalát tekintjük – a szakmai előmenetel mellett az anyagi, társadalmi megbecsültséget és a magánélet-munka egyensúlyát jelenti. Interjúalanyaink azonban arról számoltak be, hogy a kivándorlás előtti időszakban ezt nem tapasztalták meg, s nem láttak arra sem lehetőséget, hogy a jövőben meg tudnák teremteni. Többek között azért sem, mert nem volt olyan példa előttük, amelyben, e hármas egyensúlyban és megfelelő szinten van. Ugyanúgy hiányzik a jó, elérhető példa, mint a

vállalkozóvá válás esetében: az önállósodás előnyeit a munkanélküliséggel és alkalmazotti léttel szemben jól érzékelik, ugyanakkor arra nem láttak példát, hogy tartósan sikerült volna valakinek egy olyan vállalkozást működtetni, amely kellően megalapozta volna a megélhetését, ellenben olyanra láttak példát, amikor a vállalkozói létből még rosszabb anyagi kondíciók közé süllyedt az illető. A vállalkozáshoz ráadásul sokszor a megfelelő tudás, innovációs képesség mellett a tőke is hiányzik. Ez utóbbit néhányan, akiknél a tudás és ötlet esetleg megvan, a külföldi munkavállalás megtakarításaiból kívánták megteremteni.

A függetlenedés vágya összefügg a munkaerő-piaci helyzettel és az ott elérhető javadalmazásokkal. Pontosabban azzal, hogy a fiatalok sokszor reménytelennek látják, hogy albérletet tudjanak fizetni, így a szülőktől külön tudjanak költözni, mert erre nem elegendő a fizetésük. Más esetben azért sem tehetik meg, mert munkanélküliként méginkább kevés anyagi lehetőségük van. Azonban, ha van is állásuk, a jövedelmük nagy hányada elmegy az albérletre és az rezsire, illetve a mindennapi költségekre, előremutató megtakarításokat, nagyobb vásárlásokat nem tudnak alkalmazni, a lakásvásárlás pedig saját tőke híján elérhetetlennek tűnik számukra. Így ahhoz, hogy önálló életet tudjanak kezdeni, netán megtakarítani a későbbiekre, a kivándorlás tűnik megoldásnak számukra.

Egyedi, sajátos esetek is vezethetnek ahhoz a döntéshez, amely a kivándorlás felé vezet. Ilyen egyedi esetként azonosíthatjuk a párkapcsolathoz kötődő kivándorlást, amikor a magyar fiatal a párja országába vagy attól függetlenül egy harmadik országba költözik ki, s ott keresi a lehetőségeket. Sajátos, de nem ritka eset az sem, amikor magasan kvalifikált kutatók, oktatók, szakemberek egy másik ország egyetemére, kutatóhelyére vagy nagyvállalatához kerül el, ahol amellett, hogy jól megfizetik, a megbecsülést is érzi. Számukra különösen fontos, hogy a megélhetés helyett a gyarapodás figyelhető meg, társadalmi megbecsültségük nem összevet-

hető a hazaival, s ráadásul olyan kulturálisan pezsgő közösségbe kerülnek, amely a helyi fizetésük mellett finanszírozható is. A fiatal szakemberek számára ez a fajta függetlenedés olyan vonzó, hogy döntésüket véglegesnek is tekintik.

Több interjúalanyunk is beszámolt arról, hogy többször is próbálkoztak egy külföldi országban megtelepedni, néha ez ugyanazt az országot jelentette, mások több országot is megcéloztak, kipróbáltak. A tapasztalataik azonban túlnyomórészt felerősítették azt a vágyat, hogy ha átmenetileg haza is térnek, visszamenjenek az európai munkaerő-piacra.

A kivándorlás gazdasági okai

A kivándorlásban sokszor szerepet játszik az, hogy olyan egzisztenciális válsággal néznek szembe a későbbi kivándorlók, amely eltávolítja az egyéneket az álmaiktól, olykor rendes megélhetést sem biztosítanak. Ahogy egyik interjúalanyunk fogalmazott:

„Mondom, így nem fogok tudni elérni semmit az életben, mert ugye vannak céljaim, álmaim, amit el akarok érni, és idehaza ebből a 80 ezer Ft-ból vagy abból, hogy még nem tudom hány évet kell várni, hogy valamit tényleg el kezdjek dolgozni, ezért én nem akartam tovább várni, úgy hogy fogtam egy közvetítőt aztán neki vágtam Ausztriának." (MMIGint-2015-1)

Interjúalanyaink arról is beszámoltak, hogy vissza-visszatérő munkanélküliséggel, közmunkaprogrammal kellett szembenézniük és amellett, hogy ez anyagilag megviselte őket, lelkileg is nehezen dolgozták fel. A munkanélküliség különösen a pályakezdőket érintette nehezen, hiszen friss végzettségüket hasznosítani akarták, s el akarták kezdeni önálló életüket. A munkanélküliség ráadásul azt is jelentette, hogy gyakorlati ismereteik megkoptak. Idősebb interjúalanyaink már arról is be tudtak számolni, hogy a munkanélküliséggel együtt járt az, hogy végzettségüknél fokozatokkal lejjebb tudtak csak munkát vállalni.

A magyar bérstratégiák sem kedvezőek, nem csak az alacsony fizetések miatt, amelyek az interjúalanyok szerint a megélhetésre, de a továbblépésre sem elegendőek. Azért is kedvezőtlenek, mert az interjúalanyok közül többen is be tudtak számolni arról, hogy feketén vagy részben feketén voltak foglalkoztatva. Ez azt jelenti, hogy miközben egy relatíve alacsony jövedelemhez hozzájut, az egészség- és nyugdíjbiztosítása nem kielégítő, sőt, ha egy esetleges lakáshitel törlesztő-részletét tudná is fizetni, akkor sem tudja a hitelképességét felmutatni.

A kivándorlás gazdasági okaként értelmezhetjük azt is, hogy sokan befektetésnek tekintik azt, hogy kivándoroltak, s azt remélik, hogy a külföldi munkavállalással elegendő tőkét tudnak ahhoz összegyűjteni, hogy később vállalkozóvá váljanak, akár úgy, hogy több lakást megvásárolva a kiadott lakások bevételét forgatják vissza a megélhetésre és a fejlődésre, akár pedig úgy, hogy ötletüket aktív vállalkozóként valósítják meg. Azonban a külföldi tapasztalatok sokszor elbizonytalanítják őket, hogy mindezen terveket hol is kívánják megvalósítani, Magyarországon vagy inkább választott hazájukban.

A vállalkozási kedvet nem csak a tőkehiányos innováció jelenti, s nemcsak az ismeret- vagy önbizalomhiány, hanem az, hogy számos olyan ismerettel rendelkeznek, amikor közeli ismerősük vagy családtagjuk vállalkozása tönkrement vagy a vállalkozás már csak „vegetált", s ennek okaként a vállalkozásokat körülvevő rossz piaci kondíciók mellett a bizonytalan jogi- és gazdasági hátteret is megjelölték. Sokan úgy érzik, hogy Magyarországon egy kezdő vállalkozó kudarcra van ítélve, többen statisztikákat is citáltak.

Sajátos mozgatórugója a kivándorlásnak a család devizahitelekben való eladósodása és az adósságspirálban való megtapadása. Ekkor egyetlen kiútként dereng fel a külföldi munkavállalás jövedelmezősége. Nemcsak maguk a közvetlenül érintettek döntöttek úgy, hogy a kivándorlással oldják meg ilyen jellegű anyagi nehézségeiket, hanem sokszor a felnövő gyermekek döntenek úgy, hogy ezzel tudják családjukat segíteni.

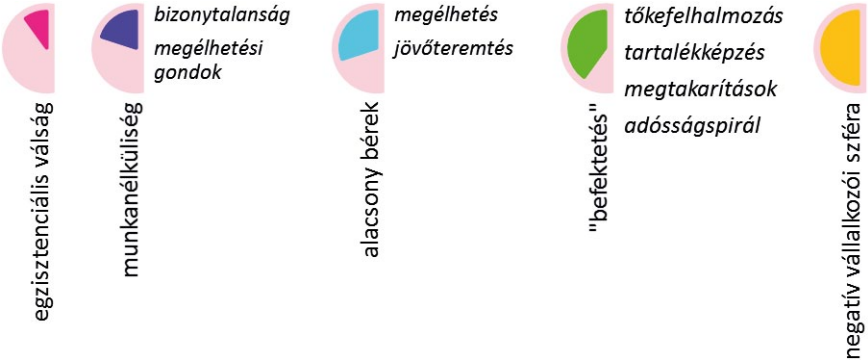

19. ábra. A kivándorlás gazdasági okai

A kivándorlók munkaerő-piaci életútja

A kivándorlás előtt interjúalanyaink változatos utat jártak be a munkaerő-piacon. Voltak közöttük olyanok, akik még ki se léptek a magyar munkaerő-piacra, mert úgy gondolták, hogy megfelelő jövedelmet nem tudnak a magyar munkaerő-piacon szerezni, ellenben remélték, hogy külföldön – akár végzettségük elismerése nélkül is – boldogulni tudnak. Mások azonban megpróbáltak friss pályakezdőként – szakmunkástól a diplomásig – elhelyezkedni, több-kevesebb sikerrel. A sikerek csak ritkán jelentették a végzettségnek megfelelő állást, akkor is fennmaradtak azonban a megélhetési nehézségek. Mások kudarcok sorát élték meg, a jelentkezéseikre választ sem kaptak, munkanélküliként, közmunkásként, alkalmi munkákból éltek. Közéjük tartoznak azok is, akik több évet eltöltöttek a magyar munkaerő-piacon, nem pályakezdőként, hanem mindenféle sikerek, próbálkozások után döntenek amellett, hogy a gazdasági helyzetükön csak a kivándorlással tudnak segíteni.

A kivándorlók magyarországi munkaerő-piaci életútja szinte determinálja azt, hogy kilépve azokból a keretekből, amely nem adja meg számukra a lehetőségeket, új lehetőségek után nézzenek.

Esetükben a keretből való kilépés a földrajzi távolságot jelenti: új munkaerő-piacon próbálják ki a végzettségüket, a kompetenciáikat és a megélhetésüket.

Több interjúalanyunk beszámol arról, hogy az az életszakasz, amelyben az interjú elkészül, már nem az első külföldi tapasztalatát jelenti. Néhányan diákként tartózkodtak életvitelszerűen külföldön, mások azonban a munkaerő-piacon próbálták ki magukat. Ez jellemzően szezonális munkát jelent, azaz azt, hogy egy-egy turistaszezonban vagy mezőgazdasági-szezonban külföldön dolgoztak, vagy visszatérően dolgoznak. E tapasztalatok megerősítették a kivándorlást – nyilván a kutatás céljaival is magyarázható, hogy nem készült olyan interjú, amelyben az interjúalany Magyarországra életvitelszerűen visszatelepült volna. Mindent összevetve interjúalanyaink arról számoltak be, hogy a szezonális munka, annak ellenére, hogy fizikailag és mentálisan is megterhelő, megfelelően jövedelmező, s olyan tapasztalatokkal gyarapodtak, amely miatt ismét és ismét, szinte folyamatosan visszatérnek a külföldi munkaerő-piacra. Igaz, nem feltétlenül ugyanahhoz a munkáltatóhoz, nem feltétlenül ugyanoda, alkalmasint más országba térnek vissza, ezt azonban általában pozitívan értékelik. Ugyanis a tapasztalataik többnyire előremutatóak, úgy érzik, hogy tanultak belőle, tapasztalataikat – mit szeretnének, mit fogadnak el, mit pedig nem – kamatoztatni tudják. Fontos tapasztalatuk, amit sokszor ki se mondanak, hogy az a biztonság, hogy egyik állásból a másikba könnyen lépnek a külföldi munkaerő-piacon, nagyon vonzó számukra, s ezzel párhuzamosan az is, hogy a külföldi munkaerő-piacon megkeresett jövedelem elegendő a megélhetésre, valamelyest a tartalékképzésre és a kikapcsolódásra is.

A kivándorlás anyagi és társas támogatása

A személyes döntéseinkben fontos elem a referenciacsoportunk életmódja, így a válaszadóinkat és interjúalanyainkat arról is kérdeztük, hogy milyen társas vagy társadalmi okok vezettek oda, hogy a külföldre költözés mellett döntött. E tekintetből különösen fontos, hogy a válaszadók 30%-a jelezte, hogy sok olyan ismerőse volt már a kiköltözése előtt, akik külföldön éltek, további 46%-a kevés ilyen ismerőssel bírt, s csak 24%-uknak nem volt személyes kapcsolatain belül olyan minta, amely támogatta volna a kiköltözés melletti döntést *(20. ábra)*.

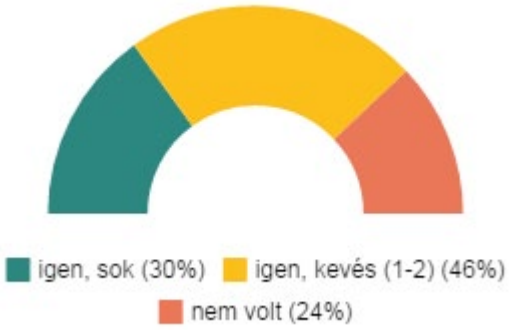

20. ábra. Mielőtt kiköltözött, volt-e ismerőse, családtagja, aki külföldön élt?

Azon válaszadók, akiknek volt a kiköltözés előtt is külföldön élő ismerőse – tehát az összes válaszadó háromnegyede –, többségében pozitív megerősítést kapott a környezetéből *(21. ábra)*. Mintegy 59%-a tapasztalta azt, hogy külföldön élő személyes ismerősei erősen támogatta a kivándorlást, sőt, további 26%-uk még anyagi támogatást is kapott a már külföldön élő ismerősétől ahhoz, hogy ki tudjon költözni. A 12,2%-uk a pozitív megerősítés, támogatás

mellett ellenvetésekkel is találkozott, s csupán 2,7% tapasztalta azt, hogy a külföldön élő ismerősei nem tartják jó ötletnek azt, hogy a válaszadónk is külföldre kíván távozni. A külföldön élő ismerőssel rendelkező válaszadók fél százaléka tapasztalta azt, hogy ismerősei határozottan lebeszélni kívánják arról, hogy ő maga is kivándoroljon.

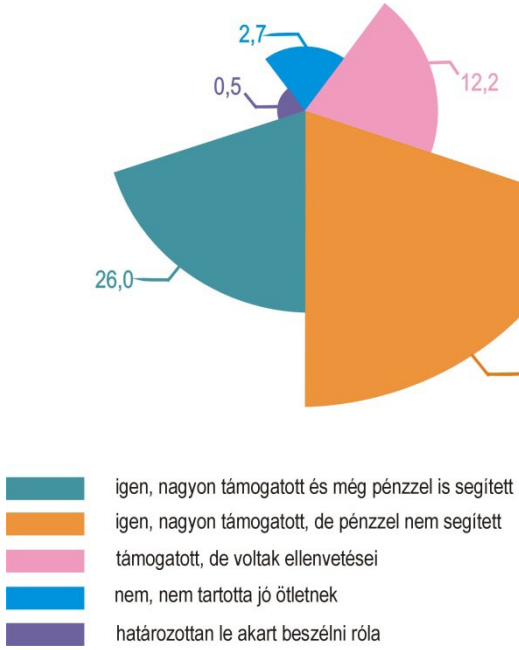

21. ábra. Ha volt olyan ismerőse, aki már korábban is külföldön élt, ő támogatta vagy sem azt, hogy Ön is külföldre költözzön

Ugyanezt a kérdést nemek szerint is megvizsgálva azt láthatjuk, hogy a nők nagyobb arányban néztek szembe ellenvetésekkel is a támogatás mellett (nők: 15%, férfiak: 10,2%). S hasonló eltérést mutatkozik abban is, hogy a döntés támogatása mellett a nők nagyobb arányban kaptak anyagi támogatást is a külföldön élő ismerőstől ahhoz, hogy maguk is ki tudjanak utazni – a nők esetében 29,3%, a férfiak esetében 21% *(22. ábra)*.

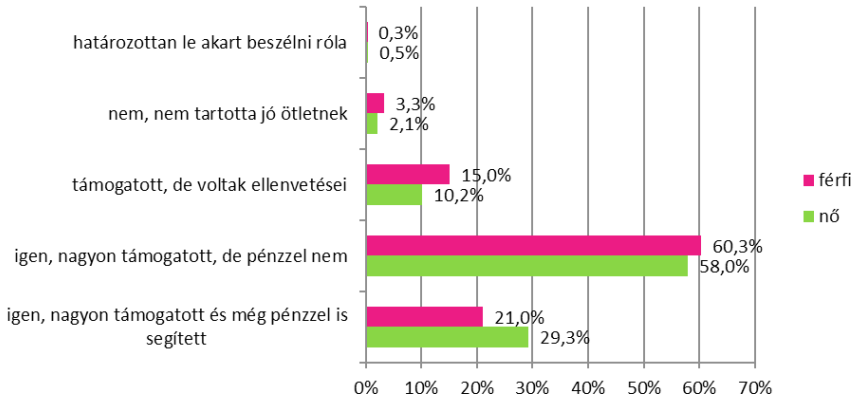

22. ábra. Ha volt olyan ismerőse, aki már korábban is külföldön élt, ő támogatta vagy sem azt, hogy Ön is külföldre költözzön? * A válaszadó neme

A társas támogatás azonban nem csak a már kiköltözött ismerősök vagy a családunk köréből érkezhet, legalább ennyire fontos, hogy a kiköltözést hányan fontolgatják, tervezgetnek együtt, esetleg közösen gyűjtenek is pénzt a kivándorlásra. Előfordul, hogy egyikük ismerősének információs-társas támogatását többen is igénybe veszik. Így a tervezés időszakában akár többen is részt vehetnek, helyet választanak, kedvező időpontot, megpróbálják talán a munkaerő-piaci helyzetet is feltérképezni, más esetben munkaközvetítő irodán keresztül kerülnek ki csoportosan. Tekintsük most a *23. ábrát*. Láthatjuk, hogy a tervezés időszakában még inkább többedmagukkal indultak volna, de akkor, amikor végül elindultak már lemorzsolódtak a társaik. Sokan egyedül tervezték az utat (46%), s még többen végül egyedül indultak el (55%), mások társukkal terveztek indulni: ketten tervezték a kiköltözést a válaszadók 38%-a, de a válaszadóknak csak 31%-a indult el egy társsal. Volt, hogy hárman tervezték, a válaszok 8,3%-ában, de végül csak a válaszadók 7%-a utazott további két társával. S ez a tendencia folyamatos, kivétel a tíz vagy annál több főből álló társaság esetében, amelynél egy kissé megfordul az arány, a megkérdezettek 0,4%-

a tervezte és végül 0,5%-a indult legalább tíz társával. E mögött azonban már a szervezett utazást, munkaközvetítő tevékenységét feltételezhetjük.

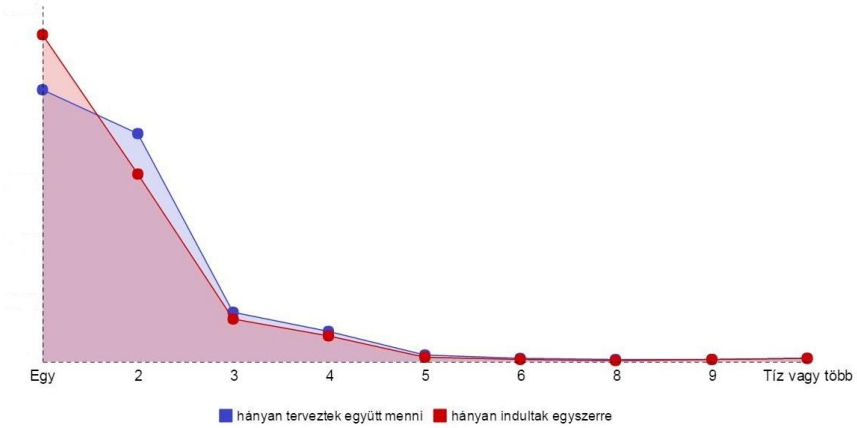

23. ábra. Amikor a kiköltözést fontolgatta, hányan terveztek együtt menni és végül hányan indultak egyszerre?

A migrációs stratégia számos más fontos eleme mellett nagyon fontos, hogy melyik országba, azon belül melyik településre kíván a kivándorló költözni. E döntésben sokszor nem csak az általános országismertetők, a személyes vágyak a meghatározóak, hanem a személyes ismerősök helyi információi is. Azért, hogy azt is megismerjük, hogy mennyiben volt a személyes kapcsolatháló meghatározó abban, hogy melyik települést választotta úticéljául, ezirányú kérdést is feltettünk, amelyet a *24. ábrán* a válaszadó iskolai végzettsége és neme szerint differenciáltan ábrázoltunk. Láthatjuk, hogy a nők esetében meghatározóbb az, hogy olyan települést választottak, amelyen már éltek ismerősei, de az ő esetükben fordult elő nagyobb arányban az is, hogy nem volt az adott településen ismerősük. Míg a férfiak esetében az iskolai végzettség nem befolyásolta meghatározóan azt, hogy olyan települést válassza-

nak, ahol már van ismerősük, azt is láthatjuk, hogy összességében vonzó az, ha már van ismerőse az embernek az adott településen (37%), 13,4%-ukat ez nem befolyásolja, 3%-uk alkalmasint nem is tudta, hogy ismerőse él az adott településen, mielőtt kiköltözött. Az iskolai végzettség befolyása abban érhető tetten, hogy minél magasabb volt az iskolai végzettsége a válaszadó hölgynek, annál biztosabb volt, hogy olyan helyet választott, ahol már éltek ismerősei.

24. ábra. Adott településen ismerősök * A válaszadó neme * Iskolai végzettség

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a kivándorlót, ha voltak az adott településen ismerősei, több vonatkozásban is támogatták, a munkavállalásban a válaszadók 53%-át, míg a lakáskeresésben 60%-át, az ügyintézésben 50%-ukat helyben élő ismerősei nagyban segítették, a legkevésbé a kapcsolatok építésében kaptak tevőleges segítséget a válaszadók.

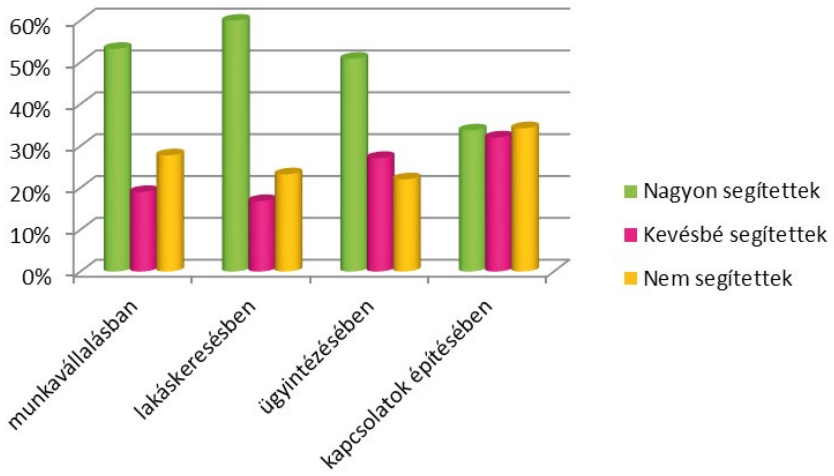

25. ábra. Ha voltak a településen ismerősei, ők mennyire segítették Önt...

Interjúalanyaink kissé cizellálják az online kérdőív vonatkozó eredményeit: az interjúkból kiderül, hogy az interjúalanyok jellemzően információk formájában tapasztalják meg a társas támogatást a külföldi rokonok és ismerősök részéről, miközben a magyarországi részről a társas támogatás jellemzően a döntés támogatásában nyilvánul meg, de sokszor a rokonok anyagilag is támogatják a kiköltözést, esetleg élelmiszercsomaggal a későbbiekben is.

Meghatározó ugyanakkor, hogy a kivándorló egyedül készíti elő az utazását, információkat gyűjt, eltervezi, hogy hova nyújtja be önéletrajzát, hol fog lakni, felveszi a kapcsolatot munkaközvetítőkkel. Igaz, nem mindenki támaszkodik munkaközvetítőkre. Jellemzőbb, hogy a kiválasztott környéken élő ismerősök információira tudnak támaszkodni, méginkább akkor, ha azért választják az adott helyet, mert személyes ismerősük már ott él. A munkakeresésben igaz, hogy hatékonynak tartják az ismerősök információit, de

összevetésképp sokszor megemlítik, hogy a nyílt munkaerő-piac, amelyben a kapcsolatok szerepe nem játszik közre, külföldön jobban működik.

A kivándorlás anyagi támogatását hosszabb távú befektetésnek tekintik, ezért a család a lehetőségeihez mérten támogatja a kivándorlót. A támogatás anyagi oldalát sokszor a már kint élő közvetlen rokonok tudják támogatni, a távolabbi családtagok (a szülők testvéreitől kezdődően) inkább szállással, információval, alkalmi támogatással segítenek. Az ismerősök, barátok ritkán jelennek meg az anyagi támogatók körében, ellenben az első időktől lelki támogatást tudnak nyújtani.

A társas támogatás a digitális korszakban sokkal könnyebb, számos interjúalanyunk arról számol be, hogy a bizalmas beszélgetéseket, a gondok megosztását Skype-on, a magyarországi kapcsolataik körében intézik.

A külföldi munkaerő-piaci integráció folyamata

A munkaerő-piaci integrációt megelőző ismeretgyűjtés, tájékozódás, kompetencia-fejlődés és -fejlesztés eredményeképp a magyar vagy a külföldi munkaerő-piacra kilépve még számos olyan tényező jelenik meg, amely a munkaerő-piaci integráció sikerességét befolyásolja. A friss bevándorlók munkaerő-piaci integrációját nem csak az segítheti, ha hiányszakmával lép a piacra, de a nyelvtudás, a tájékozódás és az is, hogyan képes önmagát eladni. A leendő magyar bevándorlók egy része meghirdetett állásra jelentkezik, s akkor utazik ki, amikor kiválasztják, mások előbb elindulnak és csak helyben tájékozódnak arról, hogy hol helyezkedhetnének el, megint mások pedig kapcsolataikon keresztül próbál állást találni. Így az, hogy mennyire hamar talál munkát, ott hogyan állja meg a helyét, sok mindentől függ.

A válaszadó magyar bevándorlók fele körülbelül egy hónap alatt állást talált *(26. ábra)*, 3%-uk ennél kevesebb időt töltött a munkaerő-piacon keresgéléssel, 18%-uk azonnal állást kapott – feltehetőleg ők azok, akik már úm. biztos helyre mentek, azaz már Magyarországon tartózkodásuk idején elkezdték keresni a jövendő külföldi állásukat. További 14%-uk 1-3 hónap alatt talált állást, 7%-uk 4-6 hónap alatt, további 8%-uknak tovább tartott állást találni, mint 6 hónap.

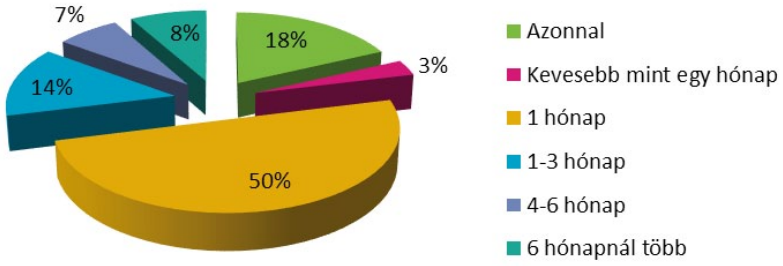

26. ábra. Mennyi idő alatt szerzett külföldön munkát (hónap)?

Ma már természetes, hogy az alkalmazottak olykor két állás között munkanélküliként is töltenek el időt. Figyelembe véve azt, hogy frissen érkezett bevándorlóként más lehetőségek várnak rájuk, mint akkor, amikor már egy ideje legális munkával járulnak hozzá a gazdasághoz, illetve azt is, hogy a magyar munkanélküli, álláskereső definíció a helyi szabályoknak megfelelően változhat, részben eltérhet a válaszadók értelmezése a kutatóétól. Arányaiban azonban bizonyos, hogy a magyar kivándorlók majdnem harmada (29%) tapasztalta meg külföldön a munkanélküliséget, álláskeresést *(27. ábra)*.

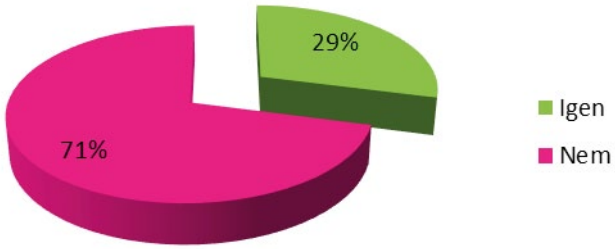

27. ábra. A külföldi munkavállalás időszakában volt-e munkanélküli, álláskereső?

A válaszadók átlagosan kilenc órás munkanapokról számolnak be, s átlagosan 3,93 órát töltenek hetente túlórával. Válaszadóink többsége szívesen dolgozik csapatban – 52%-uk teljes mértékben egyetértett egy ilyen állítással, további 32%-uk inkább jellemzőnek gondolta ezt a kitételt magára nézvést, s csupán 4%-uk jelezte, hogy egyáltalán nem szeret csapatban dolgozni. Hasonlóan álltak a válaszadók az új típusú feladatokhoz, de a határidőkhöz is. Ezzel szemben negyedük egyáltalán nem bírja az egyhangú munkát, további 34%-uk averzióval áll az egyhangúsághoz. A válaszadók 38%-a valamilyen formában vezető – formálisan vagy informálisan, ugyanakkor ennél valamivel többen – 41% – úgy vélte, hogy nem vagy egyáltalán nem vezetője a csoportjának, igaz csak a válaszadók egyötöde vélte teljes mértékben úgy, hogy vezető *(28. ábra)*.

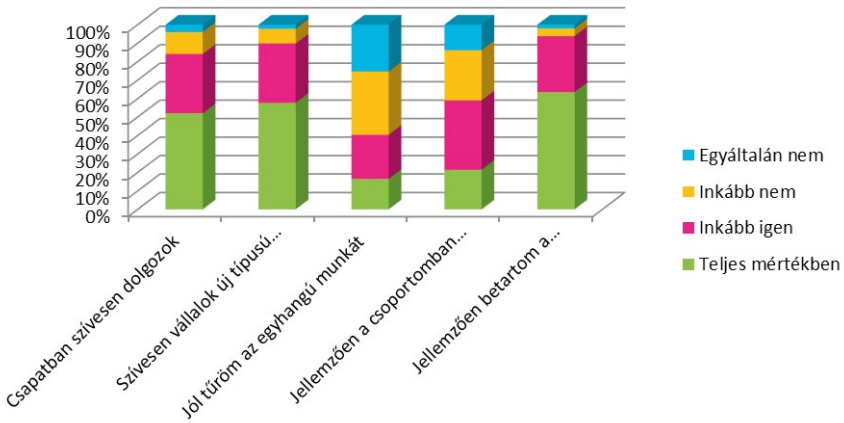

28. ábra. Mennyire igazak az Ön munkavégzésére az alábbiak?

A munkaerő-piaci integrációt segíti az is, ha a munkavállaló jól érzi magát munkahelyén, beilleszkedettségének jó mutatója lehet, ha olyan helyen dolgozik, hogy van lehetősége továbbképzésben részt vennie, ha számíthat előléptetésre, s van is erre lehetősége. A válaszadóink 24%-a teljes mértékben meg van elégedve a munkával, 27-27%-a teljes mértékben meg van elégedve a fizetéssel és a kollégákkal, 23%-a a továbbképzési lehetőségekkel, 18%-a pedig az előléptetési lehetőségekkel is. A skála másik végére tekintve azt is láthatjuk ugyanakkor, hogy a válaszadók 3,5%-a egyáltalán nem elégedett a fizetésével, 4,6%-a a munkával, 14,3%-a nem számít egyáltalán az előléptetésre, 14,7%-uk pedig a továbbképzésre, a kollégák iránti erős averzióról 2,6%-uk számol be. Amennyiben az ötfokú skála bal illetve jobb oldalait vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a fizetéssel összességében kétharmaduk elégedett, majdnem ugyanennyien többé vagy kevésbé, de elégedettek a munkájukkal illetve a kollégáikkal. Ezzel szemben az előléptetés és a továbbképzési lehetőségek „nem teljesítenek" jól, hiszen mintegy harmada a válaszadóknak többé vagy kevésbé, de elégedetlen e területeken *(29. ábra).*

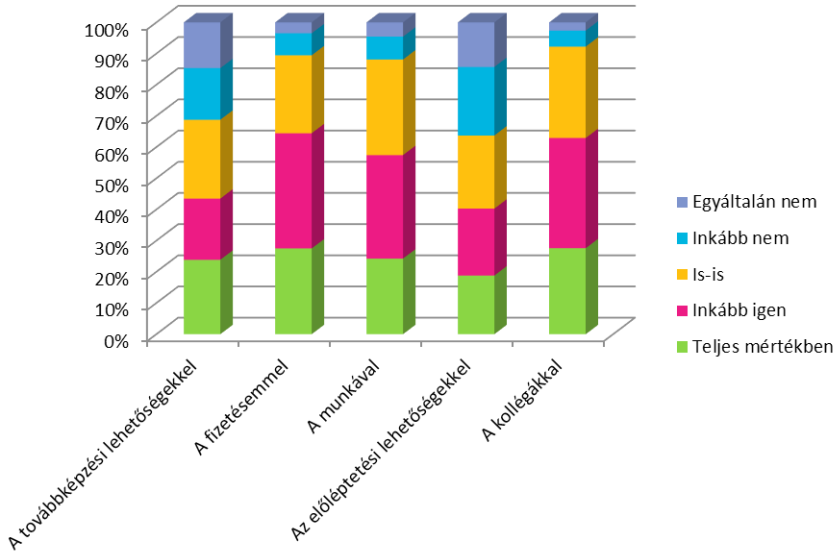

29. ábra. Mennyire elégedett a munkahelyével, ha a következőkre gondol?

A munkavállalók elégedettségét az is jelezheti, ha nem fontolgat továbblépést, állásváltást. Ehhez persze szükséges az, hogy a jelenlegi pozíciójával és fizetésével elégedett legyen, illetve, hogy olyan perspektíva álljon előtte, amely összeegyeztethető az elképzeléseivel. Amellett, hogy a magyarországi jövedelmi viszonyokhoz képest feltehetően jobban keresnek a kivándorolt válaszadóink, 39%-uk jobban fizető állást keresne, 26%-uk kényelmesebb állásra vágyik, s 35%-uk találta úgy, hogy megfelelő számára a munkahelye, s azt tervezi, hogy még sokáig marad ugyanott *(30. ábra)*.

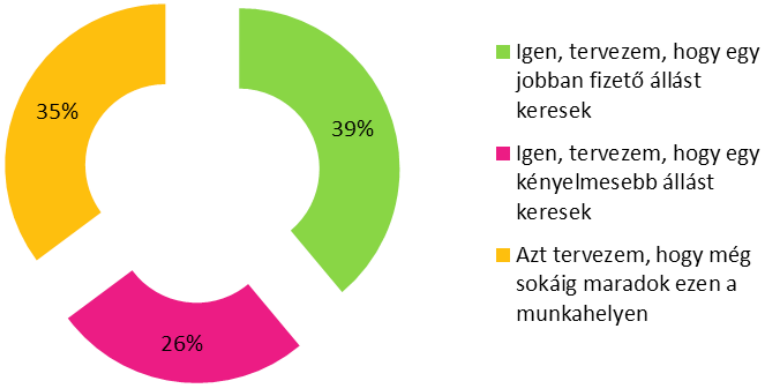

30. ábra. Tervezi-e, hogy továbblép vagy inkább maradna a jelenlegi munkahelyén?

A külföldi munkaerő-piaci integráció jellemzően munkaközvetítő tevékenységével vagy munkakereséssel kezdődik, s ezekben a próbálkozásokban nagy segítséget nyújtanak a helyi magyar ismerősök illetve a kivándorló interjúalanyunk kapcsolatépítő készségén múló, újonnan megismert helyiek és helyi bevándorlók segítőkészsége. Ezzel szemben a nyelvtudás hiánya vagy a nem megfelelő nyelvismeret szintje hátráltató tényező lehet, amelyet jellemzően egy szaktudást nem igénylő munka vállalásával hidalnak át, s többen beszámoltak arról, hogy integrációs nyelvi kurzusra vagy nyelvtanárhoz jártak.

A munkaerő-piaci integrációban csak azoknak segít a magyarországi iskolai végzettségük, akik hiányszakmát birtokolnak vagy magasan kvalifikáltak és meghirdetett állásra jelentkeztek. Egyébként a magyar végzettség jellemzően nem konvertálható, az elismertetése azonban nem lehetetlen, de sokan kezdetben meg sem próbálják. Egyik interjúalanyunk emellett így fogalmazott:

„Nyílván egy jogi diplomával nem lehet mit kezdeni, vagy mondjuk egy bölcsész diplomával, vagy nem is tudok még miket elképzelni. Természettudományos diplománál se számított. Ha fizikus kerestek, akkor fizikus, a fizikus mindenhol fizikus.” (MMIGint-2015-77)

Természetesen nem csak fizikusok, diplomások vándorolnak ki, de a többség olyan végzettséggel rendelkezik, amely nem elismertethető. Éppen ezért a munkaerő-piaci integráció előrehaladtával, a nyelvtudás elmélyülése után, akár a munkahelyen való előmenetelt, akár a karrierben való előmenetelt elősegítendő képzésben vesznek részt (targonca-vezető jogosítványtól az egyetemi képzésig). A képzés átmeneti idejében részmunkaidőben dolgoznak, amely máskor is előfordul az interjúalanyok történeteiben.

Interjúalanyaink pozitívan élik meg, hogy a pályázataikra választ kapnak még akkor is, ha elutasító választ. Sokan úgy érzik, hogy könnyű munkát találni, ha elfogad alacsonyabb státuszú munkát is. Ellenben abban is szinte egyetértenek, hogy keményen kell dolgozniuk, jó példa erre egyik interjúalanyunk gondolata:

„Nyolcórás munkaidőben van fél órád, amit felhasználhatsz, akármire, wc-re, bármire, és hét és fél órán keresztül folyamatos munka van, tehát ezt itt egészen komolyan veszik, és ezt be is tartatják az emberrel." (MMIGint-2015-40)

Interjúalanyaink többsége azt is megtapasztalta, hogy alkalmanként vagy viszonylag rendszeresen túlórázni kell, amelyet anyagilag és megbecsüléssel is viszonoznak. Mindkettő pozitív élményt jelent számukra.

Természetesen a külföldi munkaerő-piacon sem minden tökéletes, így akármelyik oldal felmondhatja a munkaszerződést, így újabb és újabb próbálkozások követik egymást. Interjúalanyaink egy része arról számol be, hogy szívesen dolgozik már hosszabb ideje a biztonságot nyújtó és megfelelő, bár végzettségének sokszor nem megfelelő munkahelyen, más részük azonban arról számol be, hogy tudatosan lépett tovább egy jobb, kényelmesebb, jobban fizető állásba. A szezonális munkát végzők munkaerő-piaci integrációja azonban mindettől eltérő, az átmenetiség jellemzi. Akárhogy is, a munkaerő-piaci mobilitás részben ismereteket, kapcsolati tőkét, részben anyagi fedezetet is feltételez az átmeneti időre.

A külföldi társadalmi integráció

A kivándorló magyarok is szembenéznek azzal, hogy egy új közösségben meg kell találniuk a szerepüket, kapcsolatokat kell kialakítaniuk, amelyek támogathatják őket, és minthogy ez kölcsönösségi alapon működik leghatékonyabban, maguknak is támogatni kell másokat. A munkaerő-piaci elhelyezkedés nem jár közvetlenül a társadalmi integrációra gyakorolt pozitív hatással, azonban a munkatársakkal kialakított kapcsolat, együttműködés már hatással lehet a társadalmi integráció folyamatára. Fontos szempont ugyanakkor, hogy a bevándorlók a befogadó társadalomhoz vagy más bevándorlók közösségéhez vagy saját etnikai csoportjához, diaszpórájához kötődik leginkább. A kivándorló magyarok társadalmi integrációjának kérdése azért is fontos, mert minél sikeresebb, minél több szálon kötődnek a befogadó társadalomhoz, annál biztosabb, hogy ott, külföldön meg tudnak maradni, s csökken annak az esélye, hogy visszatérnek. A kivándorlók ugyanakkor sokszor a munkaerő-piaci sikerre fókuszálnak, az előrelépésre, s különösen akkor, ha eredendően is átmenetinek szánják a kint-tartózkodásukat, a társadalmi integrációra kevés energiát fordítanak. A társadalmi integráció ugyanakkor kétoldalú folyamat, így a befogadó társadalom felől is vizsgálódnunk kell, azt is tekintenünk kell, hogy a befogadó társadalom valóban befogadó-e, s ezt e kutatás keretein belül a diszkrimináció-tapasztalatán keresztül vizsgáljuk.

Fontos mérőeszköz számunkra, hogy a válaszadó mennyire érzi jól magát külföldön. Ez a jó vagy rossz érzet sokféle okból tevődhet össze, a siker és a kudarc, a befogadás, az előzetes elvárások, a személyes és munkahelyi kapcsolatok, az előmenetel, a lehetőségek, a kikapcsolódás formái, a magánélet és a munka egyensúlya összességében eredményezheti azt az értéket, amelyet egy általános érzetre fókuszáló kérdésre választ. Tízfokú skálán mértük a válaszadó elégedettségét, s azt tapasztaltuk *(ld. 31. ábra)*, hogy a válaszadók 1,3%-a egyáltalán nem érzi jól magát, 1,1%-a egy fokkal jobban,

3-ra értékelte a tízes skálán a válaszadók 2%-a, 4-re a válaszadók 2,4%-a. Továbbá, közepes értékeket választott a válaszadók 7%-a, akik 5-ösnek értékelték és 6,9%-a, akik 6-osra értékelték érzéseiket. A skála felső felét számosabban választották, a válaszadók 13,9%-a értékelte 7-essel, 21,4%-a 8-assal, 14,6%-a 9-essel és a legmagasabb, tízes pontszámot 29,4%-uk adta. Összességében a válaszadók 79%-a adott 7 vagy annál magasabb pontot arra vonatkozóan, hogy mennyire érzi jól magát külföldön. Ez meglehetősen szép adat, úgy gondolhatjuk, hogy a többségük jó tapasztalatokkal rendelkeznek, elvárásaikkal találkozott a külföldi lehetőségek komplexuma.

31. ábra. Mennyire érzi jól magát külföldön?

E kérdést tovább vizsgálva nemek szerint és a társadalmi helyzet szubjektív percepciója szerint is differenciáltan megvizsgáltuk *(32. ábra)*. Az ábrán jól látható, hogy miközben hatványfüggvényszerűen írható le a kapcsolat a „Mennyire érzi jól magát külföldön" és a „Mit gondol, Ön és az önnel külföldön élő családja a társadalomban hol helyezkedik el (pl. életszínvonala, megbecsültsége, jövedelme alapján)?" változók között, az X-tengelyen előrehaladva a nők és a férfiak által adott szubjektív értékelés fokozatosan szétválik, a „Mennyire érzi jól magát külföldön" skála közepétől kezdődően. Azaz, minél jobban érzik magukat a válaszadók, annál magasabbra értékelik a társadalmi helyzetüket is, de a nők valamivel magasabbra, mint a férfiak.

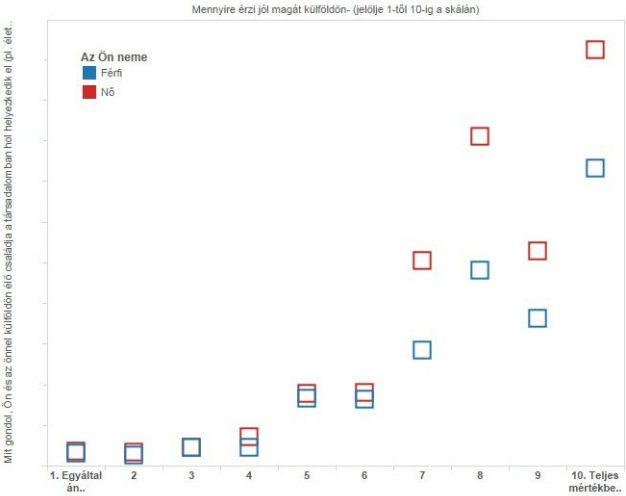

32. ábra. Mennyire érzi jól magát külföldön? Társadalmi státusz percepciója

A kérdőívben arra is kitértünk, hogy a válaszadóink érzékeltek-e diszkriminációt a kint létük alatt, hiszen ez is jó mutatója annak, hogy hogyan érzik magukat külföldön, de annak is, hogy milyen sikerrel integrálódnak a helyi társadalomba. A válaszadók 37%-a tapasztalta azt, hogy hátrányosan megkülönböztetik azért, mert külföldi, de csupán 15,5%-ékuk érezte azt, hogy differenciáltan azért éri hátrányos megkülönböztetés, mert magyar.

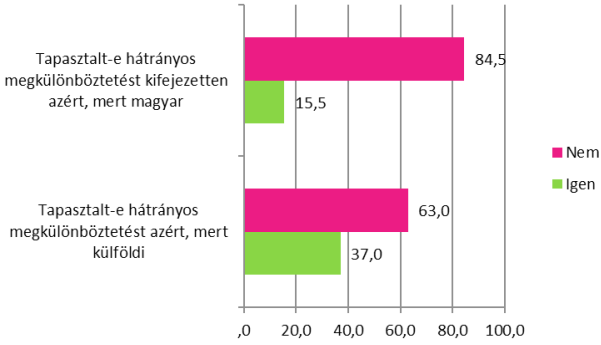

33. ábra. Tapasztalt-e hátrányos megkülönböztetést

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a hátrányos megkülönböztetés mely kivándorlókat sújtja nagyobb mértékben, így e kérdést megvizsgáltuk iskolai végzettség szerint is. Azt láthatjuk a *34. ábrán,* hogy míg amiatt, mert magyar, az alacsonyabb iskolai végzettségűek gyakrabban érzékeltek hátrányos megkülönböztetést, de azért mert általában véve külföldi, viszonylag kiegyenlítetten a szakmunkásképzőt végzettektől az egyetemi diplomai végzettségűekig 29-46%-uk érzékelt hátrányos megkülönböztetést. Az ábrán kimagasló arányúnak tűnik azok száma, akik 8 általánost végeztek és tapasztaltak hátrányos megkülönböztetést azért, mert külföldiek, s igaz, ez egy fontos tapasztalat, de arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a válaszadók nagyon kis százaléka (1,1%-a) végzett 8 általános iskolai osztályt.

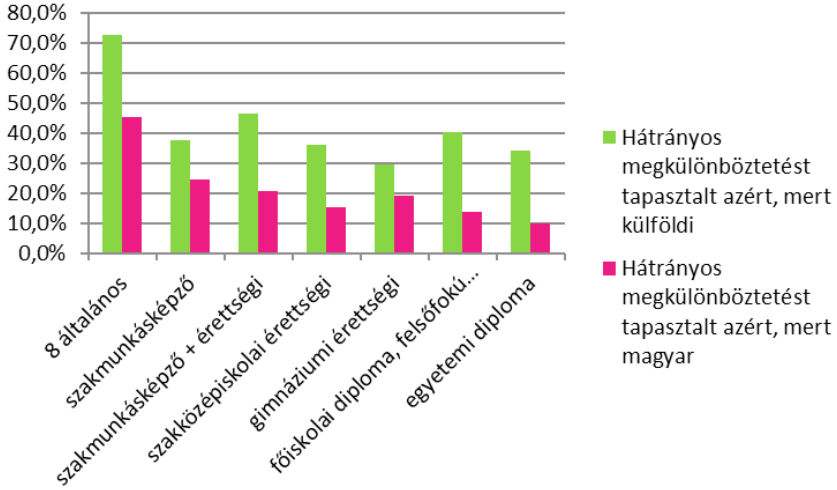

34. ábra. Hátrányos megkülönböztetés tapasztalata * Iskolai végzettség

A hátrányos megkülönböztetés tapasztalata mellett a válaszadóink nagy többségükben úgy érzékelik, hogy az ország, ahol élnek, elfogadja a külföldieket. A válaszadók az ilyen irányú kérdésre 91,6%-ban válaszoltak igennel, s csak 8,4%-uk vélte úgy, hogy az ország, ahol élnek, nem fogadja el a külföldieket *(35. ábra)*.

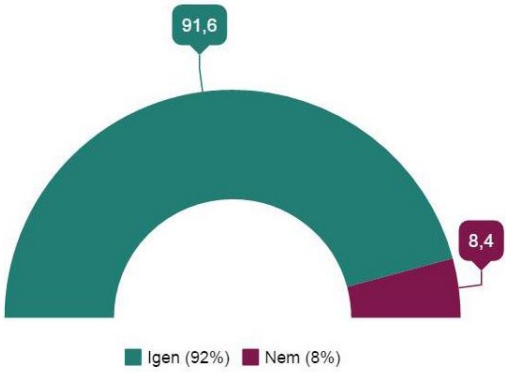

35. ábra. Ön szerint az ország, ahol most Ön él, elfogadja a külföldieket?

Interjúalanyaink társadalmi integrációja négyes: részben a hazai, magyar környezetükhöz kapcsolódnak, nagyobbrészt azonban a helyi magyar ismerősökhöz, más bevándorlókhoz illetve a helyiekhez kapcsolódnak. Azt tapasztalták, hogy az első időben a beilleszkedés borzasztó nehéz, sokszor hónapokig gyötri őket a döntés, a honvágy, a kirekesztettség, de a külföldi társadalmat mégis úgy jellemzik, hogy az nyitott, mosolygós, előzékeny (a hivatalokban is), udvarias, szabálykövető, egymásra odafigyelő. Jellemzően ez a kettősség kíséri végig az integrációval kapcsolatos kérdéseinkre adott válaszaikat: a nyelvi különbség megtapasztalása azt is jelenti, hogy nem találhatnak helyi bizalmas kapcsolatokat, mégis találnak azonban segítő kapcsolatokat. Megtapasztalják azt, hogy idegenek, de a legtöbben nem gondolják úgy, hogy diszkriminálnák őket. A helyi magyarok körében találnak segítőket, de sokan úgy érzik, hogy az őket körülvevő magyarok mások: kulturálisan, habituálisan, de mások.

Miközben élvezik a kulturálisan aktívabb környezetet, arról is beszámolnak, hogy ez fontosabb lett az életükben, mint a magyar közélet, de ugyanakkor nagyon is jól érzik magukat. Egyik interjúalanyunk így fogalmazott:

„Már nem is azért élünk itt kint, mert annyival jobb lenne az életszínvonalunk, [hanem] mert nagyon szeretünk itt élni, nyugodtabbak, kedvesebbek, segítőkészebbek az emberek. Egész más életfelfogásuk van, ami nekem nagyon szimpatikus." (MMIGint-2015-15)

Interjúalanyaink jórészt nem említik azt, hogy szeretnék a helyi állampolgárságot, ugyanakkor szívesen beszélnek a terveikről, amelyek jórészt a helyi sajátságokhoz igazodik. Azok az interjúalanyok, akik kisebb gyerekkel tartózkodnak életvitelszerűen külföldön, a gyerekek kapcsolatait és kapcsolódásait emelik ki, mint olyan tényezőt, amely hosszabb távon is maradásra bírja őket.

A kivándorlók hazai és helyi társas kapcsolatai

A társadalmi integráció kapcsolati szempontú megközelítése miatt fontosnak tartottuk azt is megvizsgálni, hogy a külföldön életvitelszerűen tartózkodó magyar válaszadóink kapcsolatai külföldi és magyarországi otthonaihoz kapcsolhatóan hogyan változtak az idő múlásával. Azt is megvizsgáltuk, hogy a kapcsolataik milyen körökhöz kapcsolják őket, hogy külföldön is a magyarok társaságát keresi, vagy más bevándorlókhoz esetleg a befogadó társadalomhoz tud-e kapcsolódni. Fontos szempont volt számunkra az is, hogy értékelni tudjuk, hogy a korábbi családi és ismerősi kapcsolatai milyen erősen kapcsolódnak hozzájuk.

A válaszadók 31,9%-a érezte úgy, hogy a kiköltözést követő első időszakban jelentősen csökkentek a kapcsolatai azokkal, akik Magyarországon maradtak. További 42,9%-uk azt tapasztalta, hogy kis mértékben csökkentek ezen kapcsolatai, 19,4%-a érzékelte azt, hogy nem változott semmi a magyarországi kapcsolataiban, emellett 3,8%-uk kis mértékű és 2%-uk nagy mértékű erősödést tapasztalt a magyarországi kapcsolatait illetően *(36. ábra)*.

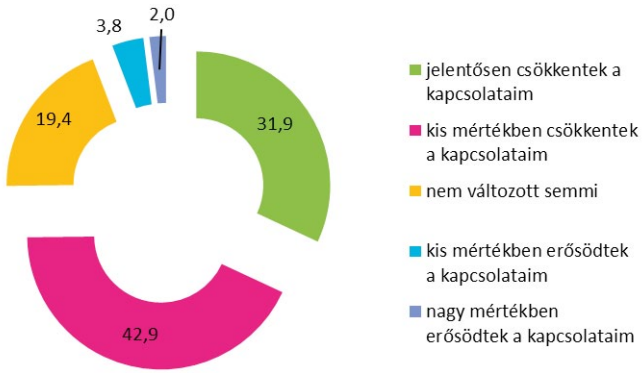

36. ábra. A kiköltözését követő hónapokban változtak-e a kapcsolatai a Magyarországon maradtakkal?

Természetesen azzal párhuzamosan, hogy a földrajzi távolság szerint távolabb kerülő magyarországi kapcsolatokban sokan gyengülést éreznek, a helyi kapcsolatokban erősödést tapasztalnak: 32,4%-uk nagymértékű erősödésről, további 46,4%-uk kismértékű helyi kapcsolat erősödéséről számolnak be a kivándorlást követő első hónapokból. A válaszadók 15%-a úgy vélte, hogy az első hónapokban nem történt érdemi változás *(37. ábra)*.

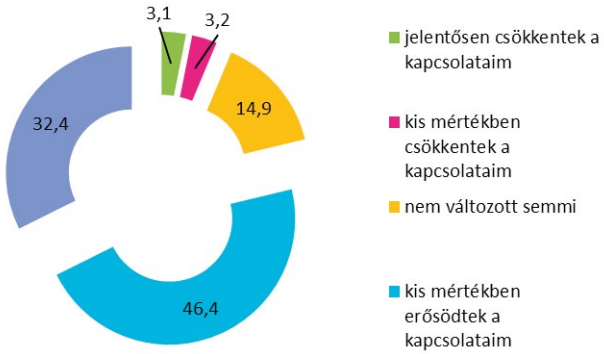

37. ábra. A kiköltözését követő hónapokban változtak-e a kapcsolatai a helyiekkel?

Amennyiben ezt az iskolai végzettség szerint is megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy a válaszadók iskolai végzettsége befolyásolja a kapcsolatok erősödésének érzékelését, szakközépiskolai érettségitől felfelé a válaszadók 22-38%-ra növekvő arányban érzékelik, hogy nagymértékben erősödtek a kapcsolataik *(38. ábra)*.

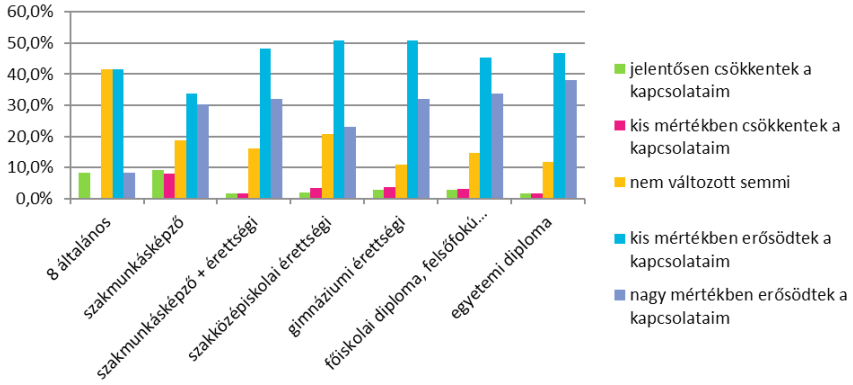

38. ábra. A kiköltözését követő hónapokban változtak-e a kapcsolatai a helyiekkel? * Iskolai végzettség

A kivándorlás után egy évvel már látható, hogy hogyan változik a kapcsolati háló morfológiája, milyen kapcsolatokat tudnak felépíteni és melyek azok, amelyek meggyengülnek. Különösen érdekes ez a kivándorlás következtében megváltozó földrajzi távolságok fényében. Válaszadóinkat arra kértük, hogy emlékezzenek vissza, hogy egy évvel a kivándorlás után milyen kapcsolatokkal rendelkeztek. A válaszadók 34%-a emlékezett úgy, hogy a magyarországi kapcsolatai közül mindenkivel sikerült megőrizni a kapcsolatot, 49%-a jelezte, hogy ekkorra sok ismerősi, baráti szál elszakadt, de a családdal sikerült megőrizni a kapcsolatot, további 8% emlékezett úgy, hogy csak a szűk családdal tartotta Magyarországról a kapcsolatot. 6%-uk határozottan minden dimenzióban csökkenést

érzékelt, azt a válaszlehetőséget választotta, hogy a családdal és a régi barátokkal alig tartotta ekkor már a kapcsolatot. További 3% nyilatkozott úgy, hogy egy évvel a kivándorlás után a családdal alig, de az otthoni barátokkal megőrizték a kapcsolatot.

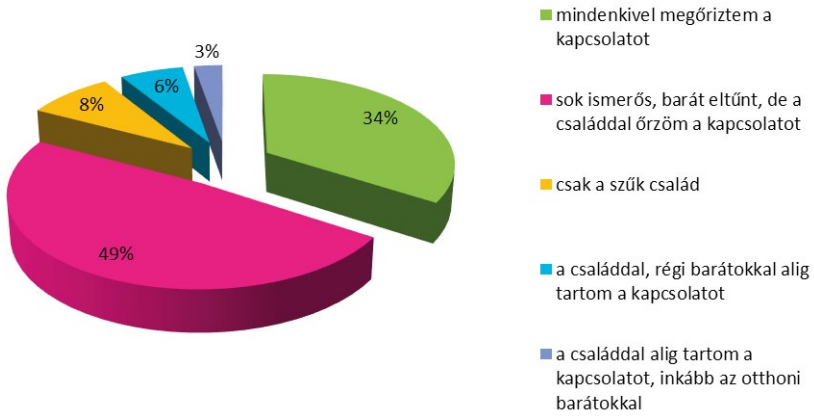

39. ábra. A kiköltözés után egy évvel kik voltak az otthoni kapcsolatai

Az, hogy a kapcsolatokat mennyire sikerült megőrizni egy évvel a kivándorlás után, összefüggést mutat a válaszadó iskolai végzettségével, ezt szemléltetjük a *40. ábrán.* A családi kapcsolatok területén való veszteséggel szemben a baráti kapcsolatok megőrződése az iskolai végzettség növekedésével ellentétes irányú, míg azzal párhuzamosan növekszik azok aránya, akik mindenkivel meg tudták őrizni egy év elmúltával is az otthoni kapcsolatokat. Azok körében, akik úgy nyilatkoztak, hogy a régiekkel alig tartják a kapcsolatot, a szakmunkásképző mellett érettségivel is rendelkezők vannak nagyobb arányban, s minél magasabb az iskolai végzettségük a válaszadóknak, annál kevésbé jellemző az, hogy hagyták volna a kapcsolataikat minden vonatkozásban felszámolódni.

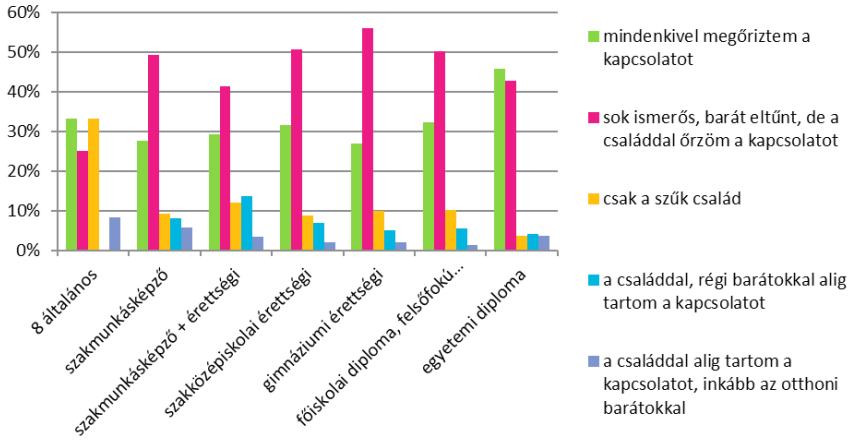

40. ábra. A kiköltözés után egy évvel kik voltak az otthoni kapcsolatai? Iskolai végzettség

A társadalmi integráció vonatkozásában nagyon fontos az, hogy akárcsak egy évvel a kivándorlás után kikkel tartanak fenn kapcsolatot a válaszadók. A *41. ábrán* azt szemléltetjük, hogy a válaszadók 34,2%-a főleg helyi lakosokkal tartott fenn kapcsolatot egy évvel a ki- (illetve be-) vándorlás után. Emellett 26,4%-uk főleg környékbeli magyarokkal, további 19,2%-uk főleg bevándorlókkal, de nem magyarokkal tartott fenn kapcsolatot, 10,6%-uk a választott hazájuk más területein élő magyarokkal tartott főleg kapcsolatot, s 9,6%-uk jelezte azt, hogy főleg olyanokkal tartotta a kapcsolatot, akiket már korábbról is ismert. Utóbbiakat erősítik azok a kivándorlók is, akik több társukkal együttesen tervezte és végül kivitelezte a kivándorlást, ekkor feltehetőleg közös szálláshelyen vagy munkahelyen töltenek napi több órát együtt, így természetes, hogy elsődlegesen egymás közötti kapcsolataik az erősek.

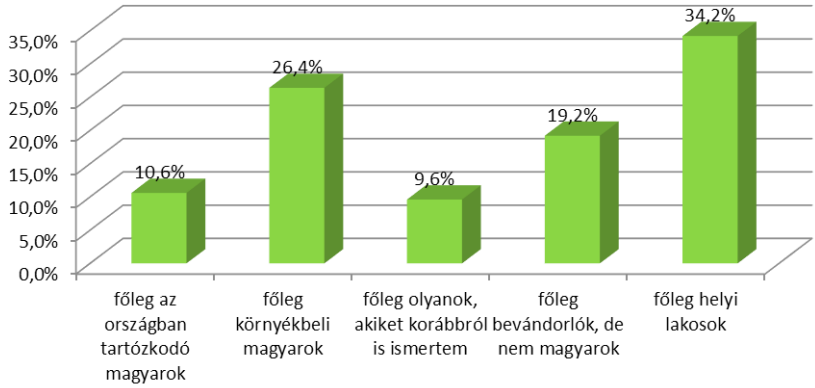

41. ábra. A kiköltözés után egy évvel kik voltak a (külföldi) helyi kapcsolatai?

Az iskolai végzettséggel összefüggésben is megvizsgáltuk e kérdést, azaz azt tekintettük, hogy a kiköltözés után egy évvel kik voltak a (külföldi) helyi kapcsolataik, s ez milyen összefüggéseket mutat a válaszadók iskolai végzettségével. Tekintettel arra, hogy az általános iskolai végzettséggel rendelkezők elemszáma alacsony, ezen összefüggéstől eltekintünk e helyütt is. Azt látjuk, hogy az alacsonyabb végzettségűek, például szakmunkásképzőt végzettek és a magasabb iskolai végzettségűek (diplomások) nagyobb hányadban tartanak fenn főleg helyi lakosokkal kapcsolatot, mint szakközépiskolai vagy gimnáziumi érettségivel rendelkezők. Emellett minél magasabb az iskolai végzettségük, annál kevésbé tartják a helyi vagy régről ismert helyi magyarokkal a kapcsolatokat. Ezzel szemben a más, nem magyar bevándorlókkal való kapcsolat a magasabb iskolai végzettségűeket nagyobb arányban jellemzi.

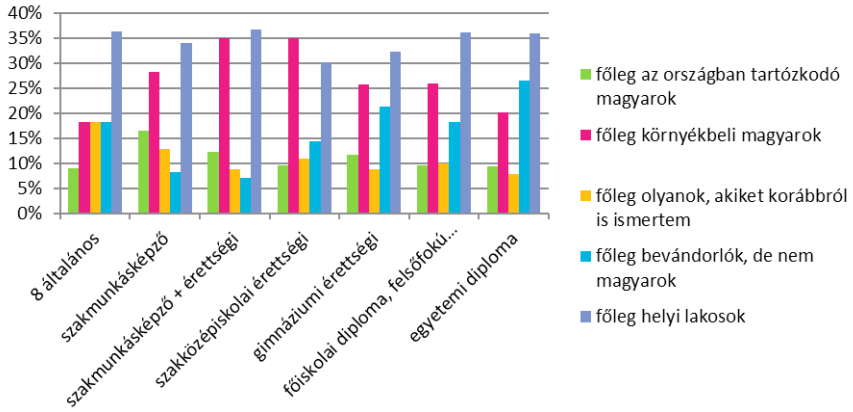

42. ábra. A kiköltözés után egy évvel kik voltak a (külföldi) helyi kapcsolatai? * Iskolai végzettség

Mindehhez persze az is hozzájárulhat, hogy a frissen érkezett bevándorló milyen közösségbe kerül, kik lesznek a munkatársai (vagy más esetben a lakókörnyezete milyen társadalmi csoportokból áll). A válaszadókat arra kértük, hogy három kérdésre válaszoljanak, miszerint a külföldi munkavállalás időszakában a munkatársai többségében helyi lakosok vagy bevándorlók, de nem magyarok vagy magyarok voltak. A következő ábra *(43. ábra)* így a következőképpen értelmezhető: a válaszadók 75-76%-a munkatársai többségére úgy emlékszik, hogy helyi lakos illetve nem magyar bevándorló volt. Ez az apró furcsaság vagy abból adódik, hogy a „többség" szóra nem fektettek elég hangsúlyt, vagy az eltérő kérdéseknél különböző időszakokra gondoltak. Mindamellett egyértelmű, hogy a válaszadók 37,8%-a főleg magyarok környezetében dolgozott.

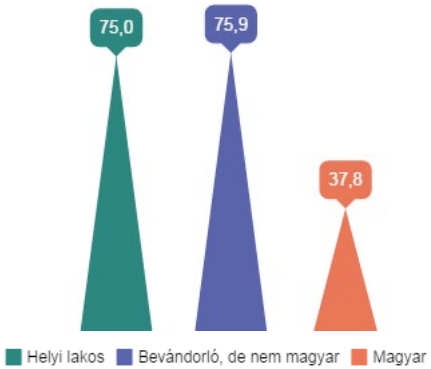

43. ábra. A külföldi munkavállalás időszakában a munkatársai többségében...

A kivándorló magyarok a földrajzi távolság ellenére is úgy tapasztalhatják, hogy mind a szoros, mind a kevésbé szoros kapcsolatok a Magyarországon élő magyarok részéről nagyobb arányban van jelen életükben. A válaszokból kitűnt, hogy a Magyarországon élő magyarokkal egy-egy válaszadó átlagosan 5,75 szoros illetve 6 kevésbé szoros kapcsolattal rendelkezik. A kivándorlás sajátságaiból adódóan a helyi lakosokkal is számos kapcsolatot ápolnak, átlagosan 4,59 szoros kapcsolatot és 5,55 kevésbé szoros kapcsolatot tartanak a helyi lakosokkal, ennél valamivel kevesebbet a helyi magyarokkal és a helyi más bevándorlókkal.

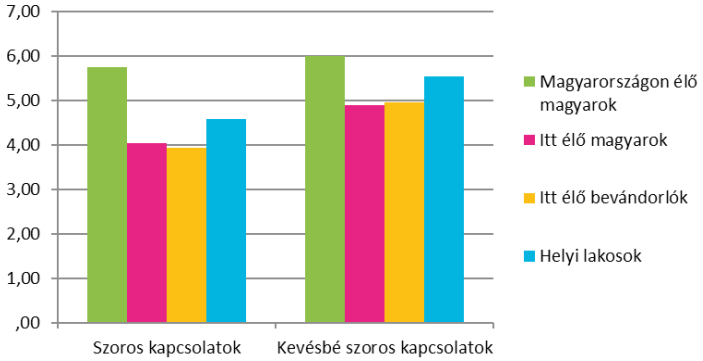

44. ábra. Szoros és kevésbé szoros kapcsolatok (Átlag)

Tekintettel arra, hogy a kivándorló magyarok többsége sikerrel őrzi otthoni kapcsolatait, nem is meglepő, hogy akkor, amikor bizalmas kapcsolatokról kérdeztük őket, magas arányban jelölték az otthon élő családot (53,9%), az otthoni ismerősöket, barátokat (47,8%), emellett a magyar bevándorlókkal, akikkel már a kivándorlás után ismerkedett meg (42,8%). Fontosak még a helyiek, ők a válaszadók bizalmas kapcsolataiban 40,7%-ban jelenik meg, míg a bevándorlók már csak 29,0% és a magyarok, akikkel együtt érkeztek 22%-ban jelennek meg, de 5,5%-uk azt is megjelöli, hogy nincsen sem itt, sem ott nincsenek bizalmas kapcsolataik.

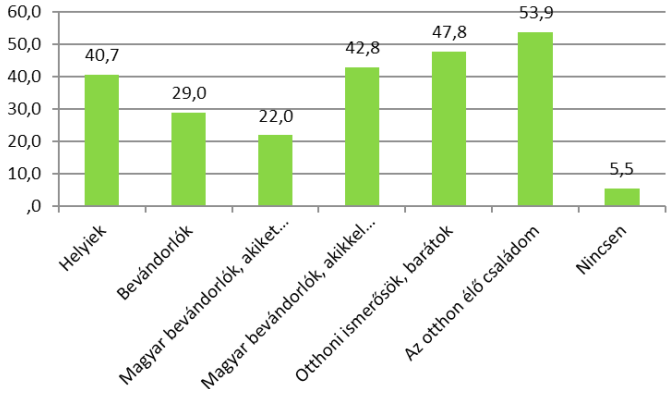

45. ábra. Hogy érzi, van-e olyan közösség, ahol beszélgethet, megoszthatja a gondjait? (Többet is jelölhet!)

A magyar bevándorlók fogadtatását jól jelzi, hogy 41,8%-uk úgy érzi, hogy a helyi társadalomban megtalálta azt a közösséget is, ahol beszélgethet, s megoszthatja a gondjait, igaz, 58,2%-uk nem utal hasonlóra. A képet azonban cizellálja az, hogy az egyes iskolai végzettség szerinti csoportokkal párhuzamosan növekszik azok aránya, akik pozitív tapasztalattal rendelkeznek e téren: az általános iskolai végzettségűek 16%-a, a főiskolai és egyetemi végzettségűek 44,6 és 49%-a tapasztalja hasonlóan. A bevándorlók tekintetében összességében 29%-uk érzékeli, hogy megtalálta a bizalmas közös-

ségét, ugyanakkor a gimnáziumi és egyetemi végzettségűek esetében 35 és 40%. Jellemzően ez még mindig nagyobb arány, mint a helyben élő, régebben ismerős magyarok kapcsán érzett közösségi érzés (22%), ugyanakkor a helyi, ott megismert magyarok esetében ez majdnem 44%-ot tesz ki, míg a magyarországi közösség vonatkozásában 49% érzékeli hasonlóan. A család még markánsabban fontos: a válaszadók 56%-a véli úgy, hogy az otthonmaradt családban megtalálja azok közösségét, akikkel beszélgethet vagy megoszthatja velük gondjait. A válaszadók 5%-a jelezte, hogy sem a választott országában, sem Magyarországon, sem bevándorlók, sem helyiek körében nem találta meg a befogadó közösséget, ahol megoszthatja gondjait, körükben viszonylag magasabb az aránya azoknak, akik főiskolát vagy egyetemet végeztek. Azok, akik mintegy magányosságukat fejezték ki, többségében kevesebb, mint 1 éve érkeztek, illetve 2-5 éve élnek külföldön. Viszonylag kevés esetről van szó, de úgy tűnik, hogy az érkezést követő magány-érzetet egy rövid jobb periódus követi, majd pedig ismét egy nehezebb időszak jön, s azok, akik 5 éven túl is maradtak, kevesebbszer számolnak be arról, hogy nem lenne semmiféle támogató közösségük. Jellemzően a nők egy picit kevésbé nyitottak arra, hogy a különböző helyi közösségek (helyiek, bevándorlók, magyar bevándorlók) felé nyissanak, az eltérés a két nem között átlagosan 2-4%.

Sajátos helyzetben vannak azok, akik szezonális munkát végeznek külföldön, hiszen miközben sokszor heti 6 napot dolgoznak napi 10-12 órában, s egy-egy csapat azonos helyen van elszállásolva, s a pihenőnapon sem feltétlenül kapcsolódnak másokhoz – főleg, ha nagy távolságra, például egy hüttében dolgoznak. Az ő esetükben a helyi kapcsolat a bevándorlókra, a többnyire helyi tulajdonosra és különösen a magyar társra korlátozódik. Általában kapcsolaton keresztül jutnak szezonális munkához, úgy, hogy egy ismerősük értesíti őket, hogy van még hely. A szezonális dolgozók társas kapcsolatai így szintén szezonálisak, mert a kinti időszakra beszűkül a kapcsolathálójuk, s hazatérve a családi és baráti kapcsolatok ismét várják őket.

Az életvitelszerűen külföldön élő interjúalanyaink arról is beszámolnak, hogy a hazai kapcsolataikból a közeli családtagokkal való napi kapcsolat mellett a hasonló gondolkodású, céltudatos baráti, ismerősi társaság marad meg, egyfajta szűrőként is működik a földrajzi távolság. A hazai kapcsolatokat a hazalátogatások is megerősítik időről-időre.

Interjúalanyaink kapcsolathálójában az a morfológiai változás, amely a hazai kapcsolatok szűkülésével jár, lazább, ún. gyenge kapcsolatok sokaságával egészül ki. Ezen utóbbiak jellemzően a munkatársakkal való kapcsolatokat, könnyebb ismerősi kapcsolatokat jelenti, etnikailag sokszínű, nem csak a helyiek és a helyben élő magyarok, hanem általában más európai és harmadik országbeli bevándorlókat is jelent. Mindemellett sokaknál megjelenik a partnerkapcsolat, amely sok esetben távkapcsolatot jelent, de meglehetősen ritkán azért, mert a partner nem Magyarországon, hanem egy másik országban bevándorló.

A kapcsolatok fellazulnak, s amikor több interjúalanyunk a kivándorlás utáni években hazalátogatott, nagyon intenzíven próbálták a kapcsolatokat feleleveníteni, fontosnak tartják, hogy a látogatások alkalmával – amelyekre pl. Angliából ritkábban kerül sor – azt szeretnék, ha mindenki ráérne időt tölteni velük. Egyes interjúalanyoknál szinte elvárásként fogalmazódik ez meg, elvárják, hogy a családtagok és közeli barátok a látogatáshoz igazítsák saját életüket. Viszont azt is látják, hogy a napi információcserét a magyarországi barátok között felcseréli a fontosabb életfordulókról való beszélgetés, miközben olykor a családról – az idősödő szülőkről – való gondoskodás iránti elköteleződés megerősödik: *„figyelek erre, meg én tudom azt, hogy… amit szerintem így külföldön tanultam, hogy meg kell tanulni értékelni az emberi kapcsolatokat."* (MMIGint-2015-36)

A társadalmi integráció lehetőségeit jól jellemzi egyik interjúalanyunk: *„itt a kultúrák elférnek egymás mellett. Nagyon sokan próbálnak itt úgy élni, olyan emberekkel körül venni magukat, akik az otthonra emlékeztetik őket."* (MMIGint-2015-3)

A megélhetés és karrier kérdései

A tanulmányban már több helyen vizsgáltuk azt, hogy menynyire elégedettek válaszadóink a társadalmi-gazdasági helyzetükkel. Ez az az alap, amelyre a karrier-elképzelések épülnek, így a karrier vonatkozásában tovább vizsgálódtunk: egyfelől az érdekelt bennünket, hogy a kivándorlók hol képzelik el a további életüket, milyen változtatásokat eszközölnének, hogy mennyire tervezik az önállósodást, vagy még inkább a vállalkozás felépítését.

A megkérdezettek 32%-a semmiképp sem fogna vállalkozásba, szinte ugyanennyien, 29,5%-uk gondolkodna még rajta, hogy vállalkozásba fog. 38,4%-uk azonban határozottan gondolkodik abban, hogy vállalkozásba kezdene, de differenciáltak abból a tekintetből, hogy ezt hol tennék. 2,9%-uk mindenképpen Magyarországon szeretne vállalkozni, 14%-uk azonban csakis választott hazájában, további 12%-uk bármely külföldi országban, de Magyarországon nem. A válaszadók 9,3%-a abban bizonyos, hogy vállalkozna, de abban nem, hogy hol, s ebből sem Magyarországot sem az aktuális életének helyszínét nem zárta ki. *(Ld. 46. ábra)*

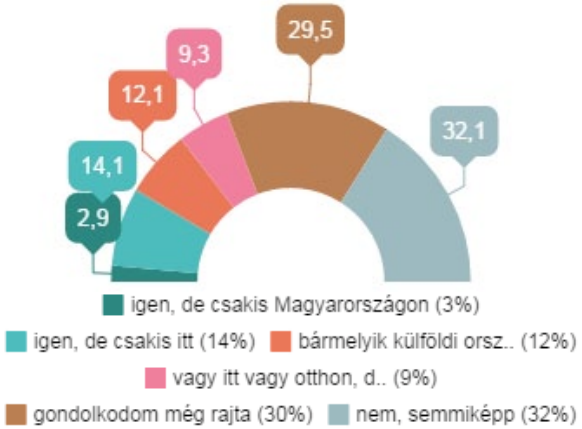

46. ábra. Gondolkozik-e abban, hogy Magyarországon vagy máshol vállalkozásba kezd?

A nők vállalkozó kedve a magyar társadalomban alacsonyabb fokú, ebben egyetértenek a társadalom- és gazdaságtudományi szakemberek. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a külföldi tapasztalat – amely akár egyfajta kockázatnak, vállalkozásnak, önállósodásnak is felfogható – mennyire támogatja a nők munkavállalási kedvét. A *47. ábrán* nemek szerint vizsgáljuk meg az előbbi kérdést, azaz azt, hogy a válaszadók szeretnének-e és ha igen, hol vállalkozásba kezdeni. Míg a férfiak negyede semmiképpen sem, addig a nők harmada nem kíván vállalkozni egyáltalán, s körülbelül azonos arányban mondták a nők és a férfiak, hogy még gondolkodnak rajta. Azon válaszkategóriáknál, ahol elsődlegesen szeretnének vállalkozni, de tudják vagy nem, hogy hol – Magyarországon vagy ott éppen nem, vagy bárhol -, ezekben a kategóriákban a férfiak igenlő aránya mindig egy picit magasabb a nőkénél.

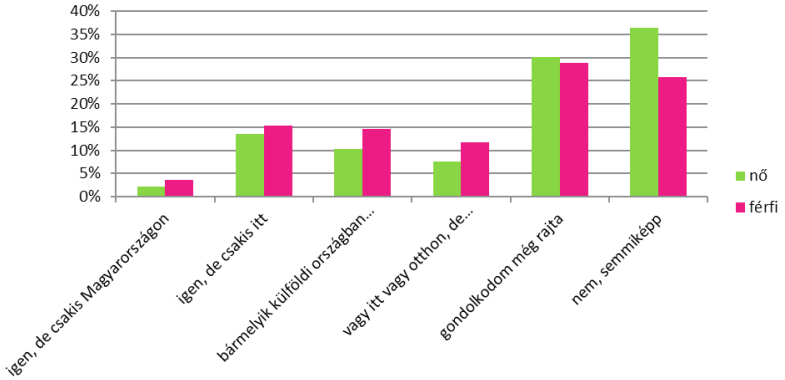

47. ábra. Gondolkozik-e abban, hogy Magyarországon vagy máshol vállalkozásba kezd? * A válaszadó neme

Korcsoportonként vizsgálva ugyanezt a kérdést, azt állapítottuk meg, hogy a 18 évnél idősebb válaszadók körében azok aránya, akiknek van elképzelése arról, hogy szeretne vállalkozni és arról is hogy körülbelül hol, körülbelül azonos arányban jelennek meg a legtöbb korcsoportban, kivétel a 24-27 évesek csoportjában, ahol

alacsonyabb a vállalkozási kedv intenzitása (összesen 30,7%). A 31-35 évesek körében tapasztalhatjuk leginkább, hogy kizárólag Magyarországon vállalkoznának (4,6%). A 19-23 évesek 51,3%-a inkább választott olyan válaszkategóriát, amely a vállalkozási kedvre utal, ugyanakkor körükben a legmagasabb azok aránya, akik tudják, hogy vállalkoznának, de még nem tudják körvonalazni, hogy hol tennék azt (16,3%), s csakúgy körükben nagy az aránya azoknak is, akik biztosan tudják, hogy nem Magyarországon vállalkoznának (18,8%).

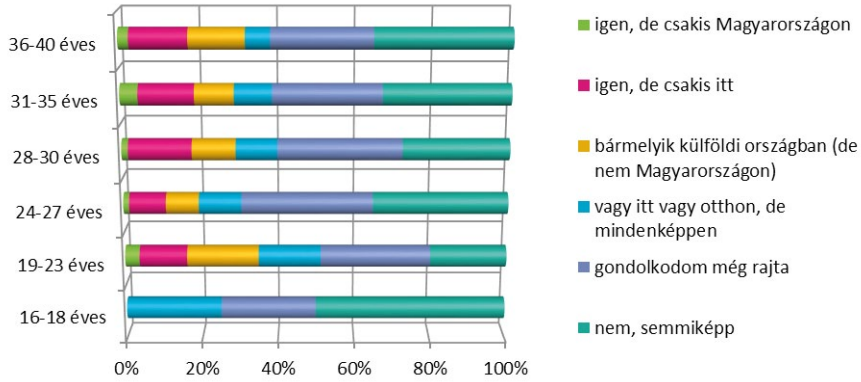

48. ábra. Gondolkozik-e abban, hogy Magyarországon vagy máshol vállalkozásba kezd? * Korcsoport

A változtatások iránti igény fellépését előjelezheti, ha az egyén nem elégedett a szakmai környezetével, a munkahelyével, a kihívásokkal, a kollegiális és főnök-beosztotti viszonyokkal. Ugyanakkor szinte természetesként kezelik a migráció munkaerő-piaci sajátságait ismerő kutatók, hogy a bevándorlók legnagyobb része nem a végzettségének megfelelő állásban tud elhelyezkedni, mert nem rendelkezik a megfelelő nyelvtudással, a munkaerő-piaci struktúra az alacsonyabb státusz felé tolja a munkavállalókat, esetleg helyi specifikus ismereteik hiányoznak, de ezzel szemben a hiányszakmák képviselői és a magasan képzett munkavállalók, akik meghirdetett állásra jelentkeztek, felfelé

mozdítják el e folyamatot – igaz volumenében ők kevesebben vannak. Statisztikailag még kimutathatatlan az olyan pályaelhagyók száma, akik egzisztenciális döntésük folytán a szakmai karrierjüket egy más tevékenységre, alkotó vagy segítő tevékenységre cserélik. Az online kérdőívünkre válaszolók 47,7%-a a végzettségének megfelelő, s 52,3%-a a végzettségének, szakmájának nem megfelelő munkát végez jelenleg *(49. ábra)*.

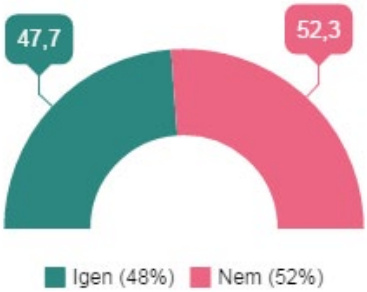

49. ábra. Jelenlegi munkája megfelel-e a végzettségének, szakmájának?

Az online kérdőívre adott válaszokból úgy tűnik, hogy kis mértékben inkább a férfiak találtak külföldön végzettségüknek, szakmájuknak megfelelő állást, a nők 44,1%-a nyilatkozott ekként, míg a férfiak 52,3%-a *(50. ábra)*.

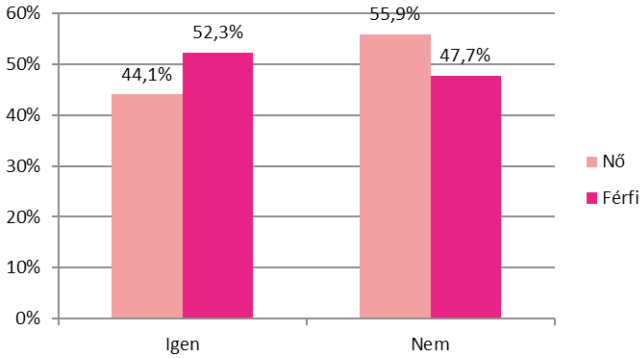

50. ábra. Jelenlegi munkája megfelel-e a végzettségének, szakmájának?
*** A válaszadó neme**

A válaszokat korcsoportok szerint is megvizsgáltuk, s azt tapasztaltuk *(51. ábra)*, hogy a 31-40 év közötti korcsoportokhoz tartozók több mint fele a végzettségének, szakmájának megfelelő munkát végez jelenleg külföldön, illetve a 24-27 évesek 41%-a, a 28-30 évesek 40,2%-a, végez képzettségének megfelelő munkát. A 19-23 évesek körében azonban csak 33,8%-uk érezte úgy, hogy jelenlegi munkája megfelel a végzettségének.

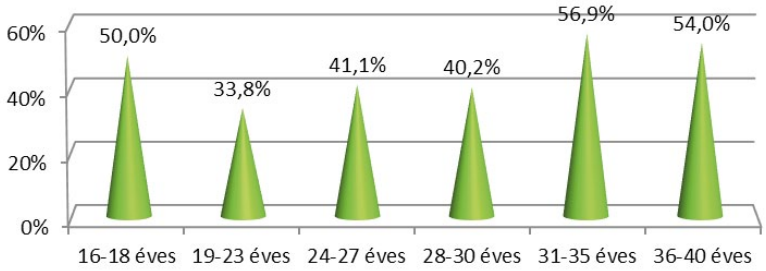

51. ábra. Jelenlegi munkája megfelel-e a végzettségének, szakmájának? * Korcsoport

Az online kitöltők válaszai alapján azt is láthatjuk, hogy az iskolai végzettség szerinti sorban inkább az alacsonyabb és a magasabb iskolai végzettségűek érzik úgy, hogy a végzettségüknek megfelelő munkát találtak maguknak külföldön. A legkevésbé a gimnáziumi érettségivel rendelkezők találják munkájukat a végzettségükkel megfeleltethetőnek (csak 33,6%-uk), ezzel szemben az egyetemi diplomával rendelkezők 60,8%-a érzi úgy, hogy végzettségének megfelelő munkát végez jelenleg külföldön *(52. ábra)*.

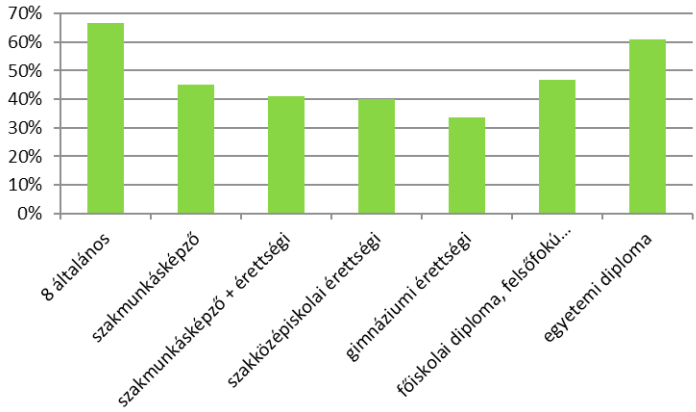

52. ábra. Jelenlegi munkája megfelel-e a végzettségének, szakmájának (Igen) * Iskolai végzettség

Több válaszadó nem először próbálkozik külföldön. A próbálkozások nem csak korábbi kudarcokat jelenthetnek, vannak, akik tanulmányi idejükből töltöttek hosszabb időt külföldön, mások tudatosan tervezett kinttartózkodás vége után hazautaztak és újrapróbálkoztak. Minél magasabb volt a válaszadó iskolai végzettsége, annál nagyobb arányban volt közöttük olyan személy, aki több mint egyszer próbálkozott külföldi tartózkodással – az egyetemi diplomával rendelkezők ötöde többször is próbálkozott. Hasonlóan, az egyetemi végzettségűeknél magasabb azok aránya (28,8%), akik már egyszer korábban próbálkoztak kivándorlással. Az alacsony elemszám miatt az általános iskolai végzettségűeket itt ismét nem tekintjük.

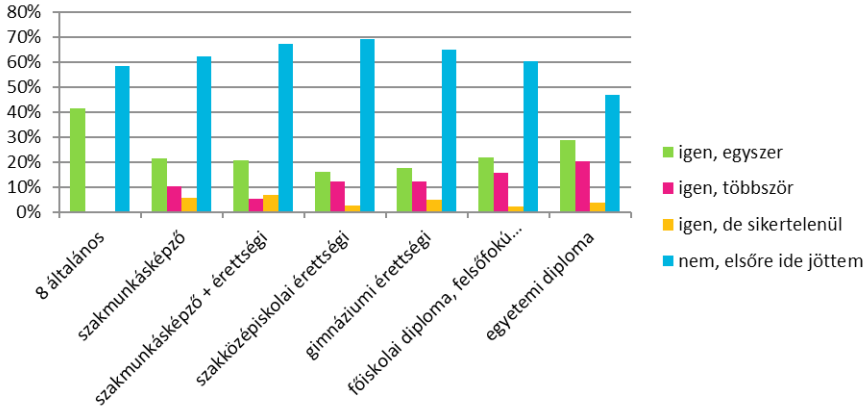

53. ábra. Korábbi külföldi, tanulmányi vagy munka jellegű próbálkozás * Iskolai végzettség

A megélhetés és a karrier vonatkozásában kiemelten fontos a válaszadó fizetéssel való megelégedettsége, hiszen egyrészt ez az, amiért kivándorolt és ez válik motorjává a karrier-terveinek is. A jelenlegi fizetéssel való elégedettséget és a korcsoportokat összevetve azt láthatjuk, hogy az idősebbek kisebb arányban válaszolták azt, hogy egyáltalán nem elégedettek a fizetéssel, a 36-40 éves korosztályban vannak a legnagyobb arányban azok, akik teljes mértékben elégedettek a fizetésükkel (35,6%), ezzel összefüggésben, a körükben a legmagasabb azok aránya, akik összességében valamilyen mértékben elégedettek a fizetésükkel (72,1%). A fiatalabb korcsoportokban 63-67% azok aránya, akik inkább vagy teljes mértékben elégedettek. A 24-27 éves korcsoportban a skála negatív oldalát választók aránya összesen 13,1%, ami egyúttal azt is jelenti, hogy e korcsoportban találjuk arányaiban a legtöbb elégedetlent. *(54. ábra)*

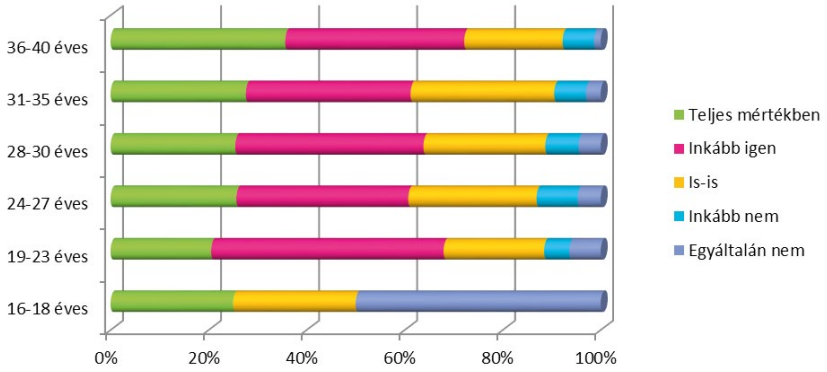

54. ábra. Mennyire elégedett a munkahelyével, ha a következőkre gondol... Fizetés * Életkor

Azok aránya, akik teljesen elégedettek a fizetésük alapján a munkahelyükkel, iskolai végzettség szerint is vizsgálható volt *(55. ábra)*. Az alacsonyabb és a magasabb iskolai végzettségűek inkább elégedettek voltak, míg a végzettségi szint szerint középen lévők kevésbé. Az általános iskolát végzett válaszadók 33,3%-a, a szakmunkásképzőt végzettek 30,7%-a, a szakmunkásképzőt érettségivel kiegészítők 23,2%-a volt teljesen elégedett a fizetéssel, s a szakközépiskolai érettségivel rendelkezők ehhez hasonló arányban, 23,8%-a volt elégedett. A legkisebb arányban a gimnáziumi érettségivel rendelkezők választották a teljesen elégedett válaszkategóriát a fizetésüket illetően (17,2%). A főiskolát végzettek 27%-a, az egyetemi diplomával rendelkezők 34,9%-a volt teljes mértékben elégedett a fizetése alapján a munkahelyével.

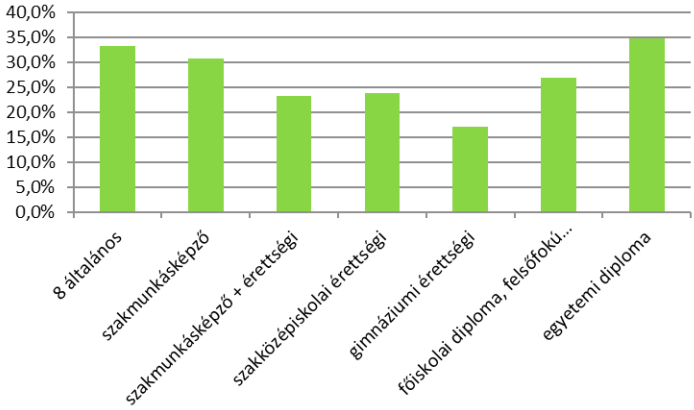

55. ábra. Mennyire elégedett a munkahelyével (fizetés – teljes mértékben) * Iskolai végzettség

Iskolai végzettség szerint azt is vizsgáltuk, hogy a kivándorlók mennyire elégedettek a munkahelyükkel az előléptetési lehetőségek tekintetében. Az alábbi ábrán azt ábrázoljuk, hogy milyen arányban vannak azok az egyes iskolai végzettség szerinti csoportokban, akik teljes mértékben elégedettek az előléptetési lehetőségekkel *(56. ábra)*. Miközben a legnagyobb arányban a szakmunkásképzőt végzettek körében vannak azok, akik teljes mértékben elégedettel az előléptetési lehetőségekkel (28,2%), addig a szakmunkásképzőt érettségivel kiegészítők esetében ez már csak 16,7%, a szakközépiskolát végzettek esetében 13,8%, s innen fokozatosan emelkedik a csoporton belüli arányaik. A gimnáziumi érettségivel rendelkezők 17,2%-a, a főiskolai diplomával rendelkezők 17,9%-a, az egyetemi diplomával rendelkezők 20,3%-a elégedett teljes mértékben az előléptetési lehetőségekkel a jelenlegi munkahelyén.

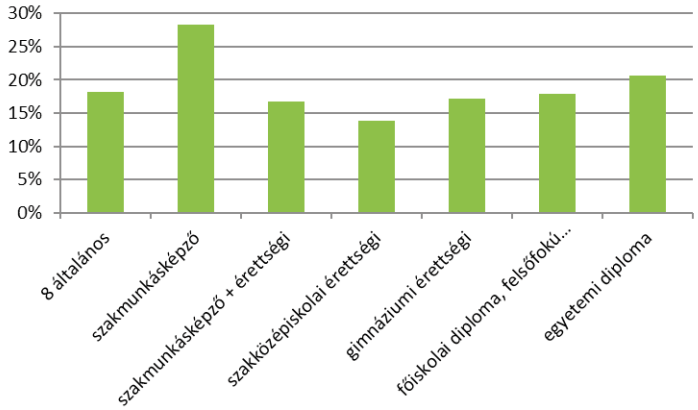

56. ábra. Mennyire elégedett a munkahelyével (Előléptetési lehetőségek – teljes mértékben) * Iskolai végzettség

Az elégedettség mértéke meghatározza a változtatás iránti igényt. A 19 évesnél idősebbek korcsoportjaiban fokozatosan egyre nagyobb arányt képviselnek azok, akik még sokáig kívánnak dolgozni az adott munkahelyen. A megkérdezettek középgenerációja nem a kényelmet preferálja, azt leginkább a 19-23 évesek választanák, 32,4%-uk egy kényelmesebb munkahelyre váltana, csakúgy, mint a 24-27 évesek 30%-a. A 19-23 évesek 50%-a, a 24-27 évesek 38%-a, 28-30 évesek 40%-a, a 31-35 évesek 43%-a a jobban fizető állásért szívesen elhagyná jelenlegi munkahelyét. *(57. ábra)*.

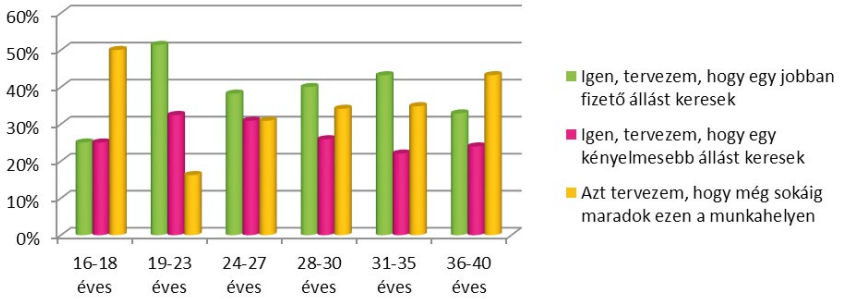

57. ábra. Tervezi-e, hogy továbblép vagy inkább maradna a jelenlegi munkahelyén * Korcsoport

A válaszadók közül az alacsonyabb és a magasabb iskolai végzettségűek szívesen maradnának ugyanazon munkahelyen hosszabb ideig. Ezzel szemben a „közepes" iskolai végzettségűek szívesebben váltanának, a szakközépiskolai végzettségűek körében magasabb volt azok aránya, akik kényelmesebb állást választanának (37%), s a szakmunkásképzőt és érettségit végzettek körében azok aránya, akik jobban fizető állást keresnének (48,1%). *(58. ábra)*

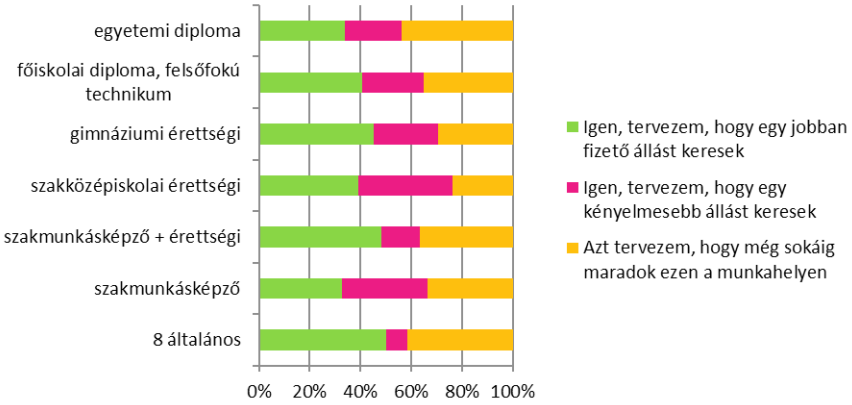

58. ábra. Tervezi-e, hogy továbblép vagy inkább maradna a jelenlegi munkahelyén * Iskolai végzettség

A megélhetést, a kilátásokat és a karrier kérdéseit továbbvizsgálva *(59. ábra)*, arra kérdeztünk, hogy amennyiben biztosnak érezné a megélhetését, szeretné-e ha barátai, családtagjai követnék-e, szeretne-e külföldön családot alapítani, hosszabb távon karriert építeni választott hazájában. A legmarkánsabb igenlést a hosszú távú munka (81,3%), az ottani karrier (76,4%) és az ottani családalapítás (60,8%) váltotta ki, de 34%-uk azt is szeretnék, ha magyarországi barátaik követnék, illetve 33%-uk azt is, ha otthonmaradt családtagjaik szintén kivándorolnának. Utóbbi kérdésre válaszoltak a legnagyobb arányban nemlegesen is, azaz a válaszadók 34,4%-a nem szeretné, ha családtagjai odaköltöznének.

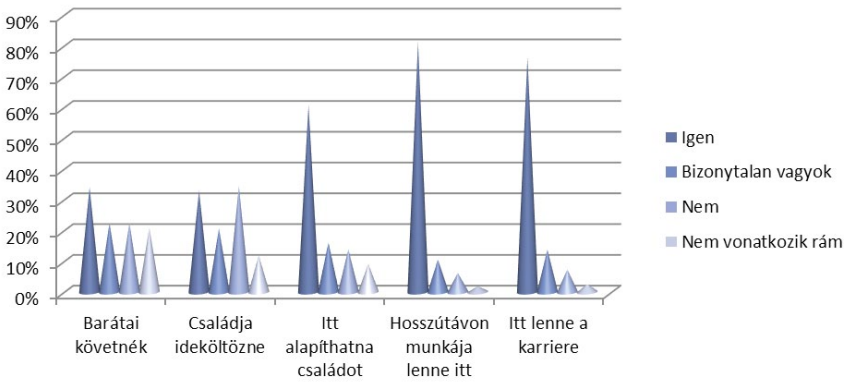

59. ábra. Amennyiben Ön most, vagy a közeljövőben biztosnak látja megélhetését, szeretné-e, ha…

A szezonális dolgozók többnyire, de különösen, ha vendéglátásban dolgoznak, kapnak étkezést és szállást, különbség a különböző helyek között csak abból adódik, hogy mennyi és milyen minőségű táplálékot kapnak, s kapnak-e a szabadnapjukon is, de emellett kb. 1200-1500 eurót keresnek meg. Ez elegendő arra, hogy a szezonok közötti hónapokat áthidalják, fejlesszék a nyelvismeretüket, támogassák a családjukat.

A hosszabb időre kivándorlók arról számolnak be, hogy a megélhetésért ugyan meg kell küzdeni, de *„ha dolgozol, akkor meg tudsz belőle élni, nem úgy van, mint mondjuk nálunk otthon”* (MMIGint-2015-3). Néhányan örömüket lelik abban, hogy takarékoskodni tudnak, mások a vásárlásban, a kulturális javakhoz való hozzáférésben találják meg az örömüket, élvezik az anyagi függetlenséget, amiért megdolgoznak ugyan, de lehetővé teszi, hogy új terveket kovácsoljanak.

A megélhetéssel szemben a karrier az interjúkban nem feltétlenül ilyen egyértelműen jó, sokan a végzettségüknél alacsonyabb munkát kellett elvállalniuk – igaz ezzel is többet keresnek, mint otthon – és nincs is kilátásuk arra, hogy ez sokat változzon. Azok

azonban, akik magasan kvalifikáltak, a karrier megfelelő lépéseként értékelik a külföldi munkavállalást, előrelépésnek értékelik státuszban és anyagi javakban is.

Többen nem csak az anyagi függetlenségre vágynak, hanem arra, hogy önálló vállalkozásba fogjanak, de úgy vélik, hogy *„nem racionális”* Magyarországon vállalkozni, így közülük legtöbben azt választják, hogy annyit takarékoskodnak, amennyi elegendő lesz egy, a tartózkodási helyük közelében indítandó vállalkozásra, éppen ezért néhányan bekapcsolódnak a helyi piac folyamataiba is, s kézműves termékeket visznek a piacra. Többen azonban arról számolnak be, hogy többet keresnek, jobb az életszínvonaluk, de annyit nem tudnak félretenni, hogy bárhol is alapja legyen egy vállalkozásnak.

Összességében úgy látjuk, hogy az interjúalanyok akár azért, mert lehetőséget látnak arra, hogy karrierjüket folytatni tudják, akár azért – ahogy a többség – a megélhetésükkel meg van elégedve, szeretnének a választott országban megmaradni.

Elvárások a befogadó társadalommal kapcsolatban

Az online kérdőívre válaszolókat arról is kérdeztük, hogy mi az, amire szükségük lett volna a kivándorlás után *(60. ábra)*. A válaszadók 48%-a jelölte a nyelvtanfolyamot, 32%-a az ismerkedési lehetőségeket, 29%-uk azt, hogy több olyan oktatásra lett volna szükségük, ami a helyi viszonyokat, kultúrát megismerteti. Emellett a válaszadók 19,69%-a több munkalehetőséget várt, 15,49%-a elégedetlen volt a szállláslehetőségekkel, 10,57% pedig biztosabb megélhetésre vágyott, s 7,11%-uk több szociális támogatást szeretett volna.

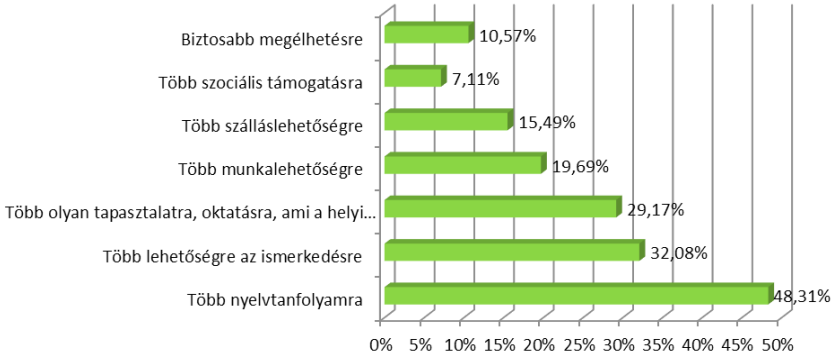

60. ábra. Ahhoz, hogy jobban érezze magát, a kiköltözés után mire lett volna szüksége?

Az interjúkban, részben közvetve, a befogadó társadalomról azt az elvárást észlelhetjük, hogy valójában miben legyen más, mint a magyar: A magyar társadalom politikai megosztottságával szemben kiegyensúlyozottabb politikát és közéletet várnak, elfogadó, segítőkész társadalmat hangsúlyoznak – ezt többen meg is találják a választott hazájukban. Arra is szükségük van az életvitelszerűen külföldön élőknek, hogy a környezetük – akár csak a mindennapokban, akár ügyintézés során – próbálja őket megérteni, intencióiban törekedjen arra, hogy a kevésbé választékosan elmondott információt is befogadja.

Az interjúalanyok különösen fontosnak tartják az érdekérvényesítés különböző formáit és kiemelik a valós, működő, aktív szakszervezeti kultúrát, amely a bevándorlók érdekeit is figyelembe veszi, s hozzáférhetővé teszi a dolgozókat megillető szociális támogatásokat.

A kivándorló magyarok számára fontos tapasztalat, hogy a legtöbb helyen a társadalom, a kis miliő befogadó, segítik azokat, akik nyelvi hátrányban vannak a helyiekkel szemben, s a mindennapokat ez megkönnyíti, ugyanakkor általánosságban elmondható, hogy sokan találkoztak diszkriminációval is, amelyet tudatosságukhoz mérten diszkriminációként azonosítottak vagy sem, de rosszul esett nekik.

Az integrációban azonban nem csak a befogadó oldal részvételét tekintik, a legtöbb interjúban az interjúalany a saját (vagy mások) törekvéseinek fényében vizsgálta a sikeres beilleszkedést, s azt próbálták megérteni, hogy mennyiben a bevándorlón múlik. Egyik interjúalanyunk szintén erre tett kísérletet, amikor így fogalmazott: *„leginkább a szándék vagy az akarat, tehát hogy az ember megteszi-e azokat a dolgokat, amiket tud, például megtanul németül, meg munkát keres, dolgozik… normálisan."* (MMIGint-2015-64)

A kivándorlás tervezett időtartama

A kivándorlás tervezett időtartama általában nagyon szélsőséges: rövid, a nyelvtudás fejlődésére vagy pénzkeresetre koncentráló kinttartózkodástól a végleges kivándorlásig változatosan határozták meg azt, hogy mennyi időre kívántak külföldre menni. Igaz, ezt a kinti tapasztalatok sokszor felülírják: a tervekhez képest a jó tapasztalatok, a lehetőségek megnyújthatják a kinttartózkodás idejét. A tervekkel szemben az is erőteljesen szembemegy, hogy a rövidebb idejű – például egy egyéves tervezett – kinttartózkodást

követően interjúalanyunk nem talált Magyarországon megfelelő lehetőséget, s a megtakarításait inkább nem kívánta felélni, hanem visszament.

A tervezett kinntartózkodás mellett az is érdekelt bennünket, hogy jelenleg hogyan tervezi a továbbiakat, mennyi időre maradna életvitelszerűen külföldön. A legtöbb interjúalanyunk ezt leginkább abból az irányból tudta megközelíteni, hogy mi az, ami visszahozná Magyarországra, egyébként pedig a pozitív tapasztalatai arra késztetik, hogy éljen a helyi lehetőségekkel. Azt is elmondták, hogy jelentős gazdasági változásoknak kellene ahhoz bekövetkezniük Magyarországon, hogy el tudják képzelni azt, hogy visszajönnek. Ilyen változások jellemzően a vállalkozások gazdasági környezete, a kiszámítható és biztonságos gazdasági-jogi környezet, a megélhetést és előrelépést biztosító alkalmazotti bérek, emellett a végzettségüknek és tapasztalataiknak megfelelő munka is vonzó a számukra, de csak akkor, ha a mellé társuló javadalmazás is kielégítő. Sokan úgy vélik, hogy majd nyugdíjas korukat szeretnék csak Magyarországon tölteni, mások, ha összejön annyi megtakarításuk, akkor vállalkozóként szívesen tevékenykednének Magyarországon – ritkábban a jelenlegi körülmények között is. Fontos szempont a honvágy, amely sokaknál megjelenik, azonban a megélhetés és a boldogulás a külföldi továbbtartózkodást erősítik, s inkább csak átmeneti hazautazást, látogatást terveznek.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a tervek, ha mégoly változékonyak is, a külföldi pozitív tapasztalatok, még ha a társadalmi státuszban esést is éltek meg, akkor is afelé mutatnak, hogy drasztikus gazdasági változás hiányában a honvágy sem vonzza interjúalanyainkat vissza.

Sikerek és kudarcok a kivándorlók történeteiben

Az online kérdőívre válaszolók többé vagy kevésbé, de általában jól érzik magukat választott hazájukban. A teljes mértékben elégedettségüket kifejezők válaszait korcsoportok szerint is vizsgáltuk. Úgy találtuk, hogy a legkisebb arányban a 24-27 évesek korcsoportjában választották a teljes elégedettség válaszkategóriáját, a válaszadó 24-27 évesek 19,7%-a és a legnagyobb arányban a legfiatalabbak, 50%-ban. A 28-30 évesek 26%-a, a 31-35 évesek 29%-a, a 19-23 évesek 31%-a, a 36-40 évesek 34%-a érezte magát teljes mértékben jól külföldön.

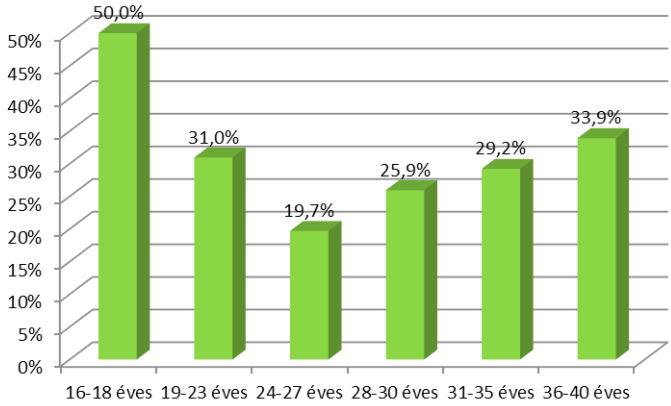

61. ábra. Korcsoport * Teljes mértékben jól érzi magát külföldön

A siker és a kudarc sokféle lehet, s így sokféle formában jelenik meg az interjúalanyok elbeszélésében is. Sokszor ezek a sikerek és kudarcok csak a történet háttereként jelennek meg, amelyek olyan feltételt teremtettek, hogy az interjúalany a kivándorlás mellett döntött, a karriercél megváltoztatásában gondolkodik vagy elhalasztja a családalapítást. Számos sikert érnek el, hiszen sokan elvégeztek egy közép- vagy felsőfokú képzést, diplomát és nyelvvizsgát tettek, de a sikert nem tudták mégsem átérezni, hiszen friss

diplomásként nem tudtak a magyar munkaerő-piacra bekerülni, vagy ha mégis, rettentő kevés fizetéssel, amely eltávolította őket a céljaiktól. Ez azt is jelenti, hogy a siker és a kudarc együtt jár a történeteikben, együttesen támogatva őket a kivándorlás felé vezető döntésben.

Az életvitelszerűen külföldön élő magyarok interjúiból az is kiderül, hogy egyfajta disszonancia jellemzi az otthon és a választott ország iránti attitűdjeiket. Lényegében dichotómiáról beszélhetünk, amelyben a külföld az otthon fényében, az otthoni valóság pedig a külföldi tapasztalatok fényében jelenik meg. E kettősséget a tapasztalatok, a sikerek és a kudarcok rendezik, miközben a vágyak, a társas kötődések erősítik a húzó és tolóerőket.

Az interjúk teljes szövegkorpuszát elemezve **(62. ábra, lásd a Mellékletben)** az is feltűnő, hogy az interjúalanyaink az otthon és az itt dichotómiája mellé a múlt és a jövő fogalompárjait rendelik, s sokszor fogalmazzák meg a hiányokat: azokat a hiányokat, amelyek otthon hiányoztak, s azokat, amelyeket külföldön tapasztalnak. Ilyen hiány lehet a munka, a karrier, a lehetőség, a fejlődés, előmenetel és vele szemben a család, otthon, barátok, ismerős szokások, ízek. Különösen erős narratívaként jelennek meg a fiatalok narratíváiban a munka, munkaerő-piaci előmenetel, valamint az elégedettség, letelepedés narratívái, s ezen belül fontos narratív blokként értékelhetjük azokat az elemeket, amelyek arról szólnak, hogy az anyagi lehetőségek a letelepedés, családalapítás zálogai.

Az interjúk sajátsága egy úgymond feltételesség, azaz az, hogy a fiatalok mindig a feltételek hiányáról és a feltételek meglétéről beszélnek. Az Y és Z generáció számára ugyanis a munka (és a fizetés) az eszköz ahhoz, hogy valódi céljaik felé eljussanak. Sokszor érthető is ez, hiszen nem is nagy dolgokra vágynak, egyszerűen megélhetésre, anyagi biztonságra, lehetőségekre, s arra, hogy saját családjuk legyen vagy családjukat megfelelően támogatni tudják.

A kudarcok sajátságosan kötődnek a munkaerő-piaci helyzethez, ahhoz, hogy a kapcsolatokon milyen sok múlik, s azon, hogy

azonnal tud-e az illető kezdeni vagy épp azon, hogy nem jelentkezik-e be valaki más is. Sokkal kevesebb kudarc fűződik ahhoz, hogy személyes ellentétek miatt nem tud a munkavállaló egy-egy helyen megtapadni. Ezzel szemben több interjúalany is beszámol arról, hogy a magyarok külföldön nem tartanak össze, megnehezítik egymás életét és dolgát. Ide tartozhat az is, ha a kolléga nem beszéli a helyi nyelvet vagy valamely közvetítő nyelvet (angol, német) és így nem tudja ellátni a feladatát, ebből adódnak feszültségek is, csakúgy mint abból, ha a főnök személyes szimpátia szerint értékeli a munkaerőt.

A visszatérés esélye és lehetőségei

A kivándorlás – amellett, hogy a kivándorló számára sajátos tapasztalatokat jelent, a munkaerő-piaci folyamatokat magyar és európai szinten is befolyásolja, valamint a hazaküldött pénzek révén a gazdasági folyamatokat is – felveti annak kérdését is, hogy a kivándorlók szeretnének-e és/vagy tudnak-e visszatérni a magyar munkaerő-piacra. Részben azért fontos kérdés, mert sajátos tapasztalataikkal meghatározó változást hozhatnak a munkaerő-piacon: szakértelmük, érdekérvényesítésbeli elképzeléseik, idegen nyelvi kompetenciáik eltérőek lehetnek azon munkavállalókétól, akik folyamatosan a hazai munkaerő-piacon próbálkoztak. Emellett, ha hiányszakmát tanultak, hiátust tudnak betölteni, ha pedig nem, akkor kihívást jelenthet a sikeres munkaerő-piaci integrációjuk. Továbbá azért is fontos kérdés, mert ha csak egyirányú folyamat zajlana – ahogy egyelőre tűnik – azaz a kivándorlók jelentős része nem tér vissza, akkor a magyar munkaerő-piacon nem csak újabb hiányszakmák bukkanhatnak fel, hanem a vállalkozó szellemű, innovatív, vagy épp magasan képzett munkaerőből lesz hiány, s a munkaerőpiac kínálati oldalán a minőségromlási folyamat fokozódni fog.

Természetes, hogy a kivándorlók egy része hosszabb időre tervezi azt, hogy külföldön él és dolgozik, mások örökre választanak hazát, megint mások határozott időtartamra. Mégis, amikor már ott élnek és dolgoznak, ismerik a lehetőségeiket és azt is, hogy mi az, ami elégedettséggel tölti el őket és mi az, ami hiányzik számukra, igazából akkor sokat változhat a migrációs elképzelés. Azaz minden tapasztalatának és elvárásának fényében, akár hosszabb időszakon keresztül mérlegelhet. Éppen ezért megvizsgáltuk, hogy a sok szempontból differenciált attribútumokkal rendelkező kivándorlókat mi motiválná arra, hogy visszatérjenek Magyarországra. A legfőbb motiváció a család: a válaszadók 52%-a teljes mértékben fontos motivációnak tartja ezt, míg további 15,5%-uk kis mértékben motiválónak tartja. Szinte ugyanennyire fontos az otthonmaradt barátok motiváló ereje a hazatérésre, ezzel teljes mértékben azonosul a válaszadók 33,1%-a, s további 22,8%-uk kis mértékben motiválónak tartja e szempontot. Mintegy 40%-uk hiányolja kisebb-nagyobb mértékben a magyar ételeket és kultúrát, 34%-uk a magyar nyelvet is és 32%-uk érez valamilyen mértékben honvágyat.

A válaszadók 13,6%-a egyébként is átmeneti időre tervezte a kivándorlást, ezért ez teljes mértékben meghatározná döntésüket, további 5%-uknak kis mértékben járul a hazaköltözésre irányuló döntésükhöz hozzá. A válaszadók 8,2%-a a karrierjét határozottan otthon szeretné folytatni, de csak 4,4%-uk véli úgy, hogy döntését erősen meghatározná az, hogy választott hazájában nem tudja folytatni karrierjét. A helyi munkaerő-piaci nehézségekkel e tekintetben 4,3%-ban teljes mértékben, 6,9%-uk kis mértékben tud azonosulni, s csak 2,8%-uk érezte úgy, hogy a helyiek elutasító hozzáállása teljes mértékben hozzájárulna a hazatéréséhez. A skála másik végét tekintve azt is láthatjuk, hogy a válaszadók döntését a legkevésbé az befolyásolná, ha nem tudnának helyben továbbtanulni (62%), ha nem tudnák folytatni a karrierjüket (58%), illetve a helyiek elutasító hozzáállása (57%) és az, hogy mennyi időre (átmeneti időre) tervezte a külföldi életvitelszerű tartózkodást. *(63. ábra)*

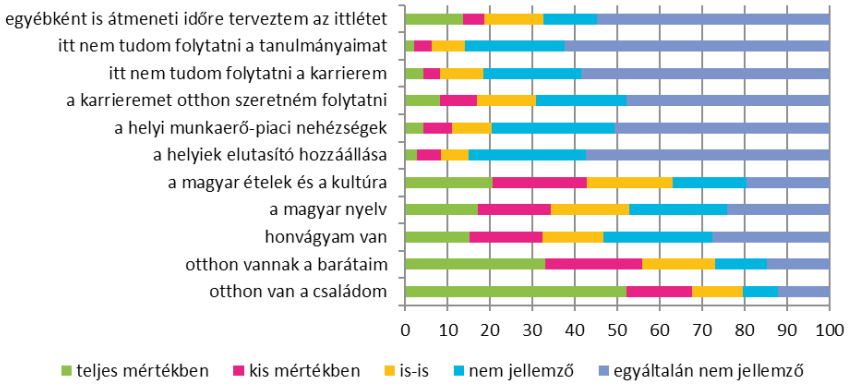

63. ábra. Amennyiben visszatérni kívánna Magyarországra, abban mi lenne a motivációja?

A család, láttuk, erős motivációt jelent abban, hogy a külföldön életvitelszerűen élő válaszadóink hazatérjenek Magyarországra. Azonban enyhe különbséget is felfedezhetünk a válaszadók neme szerint: a nőket erőteljesebben motiválja az, hogy otthon van a családjuk, 58,8%-uk teljes mértékben egyetértett ezzel, igaz, 12,3%-uk nem. A férfiak 42,5%-a értett teljes mértékben egyet azzal, hogy motiválja őt a visszatérésre az, hogy otthon van a családja, s ugyanúgy 12%-át egyáltalán nem. *(64. ábra)*

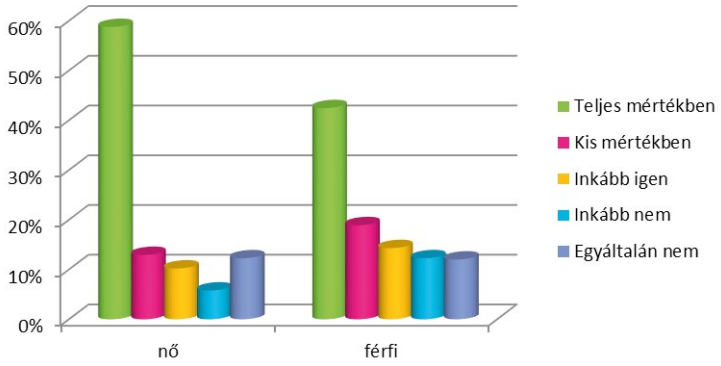

64. ábra. Otthon van a családom * A válaszadó neme

Azok számára, akik szezonális munkát végeznek – mint több interjúalanyunk is – természetes az, hogy a szezon végével visszatérnek Magyarországra és az itteni mindennapjaikhoz is. Ez akár jelentheti azt, hogy több részletben az év háromnegyedét is külföldön tölti, s ez jó alapot jelent arra, hogy dönteni tudjon a magyarországi vagy külföldi élet és karrier mellett. De nem csak a szezonális munkát végzők, hanem a hosszabb időre tervező kivándorlók is több ponton tervezik újra a migrációs stratégiájukat: a sikerek és a kudarcok, a tervezett idő lejárta, a személyes élettörténetekben történő változások és a szűk családban fellépő új igények időszakaihoz kapcsolódóan.

Interjúalanyaink a visszatérés melletti érvként sorolják fel a honvágyat, a hiányzó családtagokat – a szülőket, testvéreket, otthon maradt gyermekeket –, valamint a hiányzó ízeket, helyeket és szokásokat, ugyanakkor mindez nem bír akkora jelentőséggel számukra, mint a visszatérés elleni érvek, hiszen a családtagokat szükség szerint szintén mobilizálnák. Alkalmanként ugyanis ez is felmerül: elsősorban a közvetlen családtagokkal, partnerkapcsolattal összefüggésben merül fel, hogy nem is visszamenni kellene, hanem őket a választott országba elhozni és együtt folytatni.

A visszatérés ellen szóló érvek a megnyugtatóbb munkaerő-piaci sajátságok, a kiszámíthatóbb és biztonságosabb munkahelyek, a megélhetés és a jövedelem pozitívumai merülnek fel mindenekelőtt. Ez azért is fontos, mert vannak, akik

- családalapításra vágynak, s ehhez jövedelemre és megtakarításra van szükségük, s ezt ott tudják megoldani
- megtakarításokra vágynak *„én tudom, hogy ennél tovább akarok lépni csak nem most tőkegyűjtési projektem van, tehát most ugye én azért vagyok itt, hogy tőkét gyűjtsek, és látom a további céljaimat, tehát én tovább fogok menni ebből”* (MMIGint-2015-1)
- nyugdíjas korukat tervezik, s ezért egy külföldi egzisztencia megteremtésén dolgoznak

- lakásra gyűjtenek, akár kint akár Magyarországon, részben saját lakhatási helyzetük megoldására, részben pedig kiadásra, úm. passzív jövedelemre
- fontosnak tartják a megtapasztalt életszínvonalat: *„meg azért most már én kint vagyok 3 éve és itt azért az ember megszokott egy úgy mond színvonalat”* (MMIGint-2015-2)

Az interjúkban az otthonra, a magyarországi valóságra és az itthonra, a külföldi helyzetre vonatkozó kifejezések széttartóak, előbbihez a személyes kapcsolatok és a munkaerő-piaci sikertelenségek, utóbbihoz pedig éppen ellenkezőleg, a kevés személyes kapcsolat, de a megélhetés sikerei tartoznak, miközben a munka, a jövedelem, a megélhetés, az elégedettséghez mindkét „oldal” erőteljesen kapcsolódik. E fogalmak a „haza” kifejezés konkordancia vizsgálatában a következőképp kapcsolódnak: **65. ábra, lásd a Mellékletben**

Interjúalanyaink a magyarországi előrelépés hiányát jelzik, valamint azt, hogy nemcsak hogy a versenyképes fizetés hiányzik, hanem a megélhetést biztosító fizetés is, s ezt a negatív képet csak erősíti a munkaerő-piaci bizonytalanság, a munkanélküliség fenyegető jelenléte, illetve a bürokrácia és a politikai berendezkedés negatív vonatkozásai is. A visszatérés szándékát tovább csökkenti az, hogy megfelelő megélhetést biztosító munkát találtak, ők maguk és az esetlegesen velük élő családtagok jól beilleszkedtek, s nehezen mondanának le az elért életszínvonalról. De azt is sejtik, hogy a magyar munkaerő-piacon nem lennének jó kilátásaik és a hazai keresettel nem tudnák támogatni családjaikat, fizetni tartozásaikat.

Interjúalanyaink egyike így fogalmazta ezt meg:

„[…] hogy megszokik már az ember egy egy luxus, hát azért ez nem luxus szerintem, ez lenne a normális mindenhol, hogy lett saját albérletem, van 30 napi enni, meg kocsit fenntartani, meg nyaralni járni. Ezt otthon… lakhatnék anyámékkal 30 évesen, meg járhatnék busszal mindenhova, hát nekem ez már nem hiányzik. Én, ha azt mondanák holnap, hogy most innen el kell, mennem Németor-

ságból én akkor sem haza mennék. […] hát az az otthoni hangulat az nem hiányzik az mindig a pénz, minden a pénzről szól, hogy erre sincs pénz, megint nincsen pénz, megint ezt kell befizetni, megint nem tudjuk befizetni." (MMIGint-2015-37)

A visszatérés esélyét a személyes kötődések növelik, azaz azok az esetek, amikor például idős szülőket kell gondozni, akik nem tudnak az interjúalany választott hazájába költözni – akár azért, mert már idősek, akár mert nem szeretnének, de akár azért is, mert az interjúalany nem tudna több személyt eltartani a kinti keresetéből.

Összegzés

Az életvitelszerűen külföldön tartózkodó magyar fiatalok munkavállalási és migrációs stratégiái kutatás során a magyar kivándorlók migrációs stratégiáit és munkavállalói tapasztalatait térképeztük fel. Célunk az volt, hogy átfogó képet kapjunk a kivándorlók munkaerő-piaci életútjáról és elképzeléseiről, annak érdekében, hogy kutatásunk eredményeivel hozzájáruljunk a gazdasági és humánpolitikai szakpolitikák döntéseihez. Akár a versenyképes, innovatív és rugalmas munkaerő elvándorlásának mérsékléséről, akár a kivándoroltak magyar munkaerő-piaci reintegrációjáról van szó, értő megközelítésre van szükség, amely folyamatában látja a strukturális változásokat, amelyek a kivándorlás fokozódásához vezettek, s amely felismeri a kivándorlók életút- és gazdasági helyzet specifikus döntéseit.

Kutatásunk során frissen kivándorolt magyar munkavállalókat és külföldi munkatapasztalattal bíró kivándorlókat értünk el, jellemzően fiatalokat, nagyobbrészt magasabb iskolai végzettségűeket. Tapasztalataikból tudjuk, hogy az életvitelszerű külföldi tartózkodás okoz nehéz helyzeteket, hiszen a társadalmi miliőből kiszakadva kell a külföldi munkaerő-piacon megtalálni a helyüket, s a nyelvtudásuknak vagy épp a nem elismertethető végzettségüknek köszönhetően sokkal alacsonyabb végzettséggel is betölthető állást tudnak többségükben elvállalni. Ugyanakkor ezen negatívumokat messzemenően kompenzálja az a biztonság, amely a külföldi munkaerő-piaci struktúrákat jellemzi, s az a biztonság is, amely a külföldi munkavállalás anyagi vonatkozásait jelenti.

A kutatás során választ adó, életvitelszerűen akár több éve külföldön tartózkodó és munkát vállaló fiatalok egyértelműen megerősítik azt, hogy a migrációs stratégiáikat toló és húzó hatások mentén alakították ki, s e vonatkozásokban a magyar és a külföldi megélhetés, előrelépés és biztonság dichotómiája a meghatározó.

A válaszokból – akár a kérdőív, akár az interjúk eredményeit tekintjük – kitűnik az, hogy a magyar munkaerő-piacon nem találták meg a számításukat, s nem is látták reménykeltőnek a magyarországi kilátásaikat, s ezzel szemben a legtöbben a külföldi megélhetéssel és életszínvonallal meg vannak elégedve. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a kivándorolt munkaerő képzettségét, rugalmasságát – és későbbiekben a nyelvi kompetenciáit tekintve is – differenciáltan, de meghatározó szereplője lehetett volna a magyar munkaerőpiacnak, hiszen alkalmazkodó képessége, elszántsága bizonyított. A magasan kvalifikált kivándorolt munkaerő esetében pedig már az agyelszívás sajátságairól is szólnunk kell. Tapasztalataik és rugalmasságuk a tudásalapú gazdaságban hiátusként tűnhet fel.

Mindez azonban a peremterületek sajátsága is: a földrajzi értelemben vett peremterületek, mint ahogy az Európai Unióban Magyarország is az, a gazdasági értelemben vett peremekkel, azaz az alacsonyabb gazdasági mutatókkal rendelkező területekről a munkaerő a központokba, a jobb mutatókkal rendelkező régiókba áramlik. Azonban az áramlásban a rugalmasabb, képzettebb munkavállalók tudnak elsősorban részt venni, így a peremek helyzete jellemzően tovább romlik. Nem nehéz tehát felismerni a kihívást: kutatásunk eredményei azt mutatják, hogy a külföldön életvitelszerűen tartózkodó magyarok nem csupán tapasztalatot gyűjteni távoztak, hanem jellemzően külföldön képzelik el az aktív korukat. Ha ezt egybevetjük a kivándorlási hajlandóság fokozódásával és a valóban kivándoroltak számának emelkedésével, bizonyosak lehetünk abban, hogy a munkaerő-piacon strukturális kihívás jelenik meg – ágazatoktól függetlenül. Kutatásunk ugyanakkor arra is rámutat, hogy melyek azok a hatások, amelyek a kivándorlást késztetik, s melyek a kivándorlók számára vonzó tényezők, így a szakpolitikák célzott, hatékony és rugalmas intézkedéseivel a tudásalapú, versenyképes munkaerő-piac megerősíthető. Fontos eredmény, hogy azonosítani tudjuk a kivándorlás differenciált okait és átfogó képünk alakult ki arról, hogy miért és miért nem kívánnak vissza-

jönni a kivándoroltak, s ebben milyen szerepet játszik a gazdasági és politikai illetve a személyes szempontok. Radikális, pozitív változásokra lenne szükség ahhoz, hogy a kivándorló – mobil, innovatív, bátor és rugalmas, multinacionális tapasztalatokkal rendelkező – magyarok visszatérési szándékai megerősödjenek, elsősorban a munkaerő-piaci perspektívák, s ebből következően a megélhetés–életszínvonal dimenziójában.

Bibliográfia

Blaskó Zsuzsa, Ligeti Anna Sára, Sik Endre (2014): Magyarok külföldön – Mennyien? Kik? Hol? In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): Társadalmi Riport 2014. Budapest TÁRKI, 351-372. http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b337.pdf [2016.01.04.]

Bodnár Katalin, Szabó Lajos Tamás (2014): MNB-tanulmányok 114, A kivándorlás hatása a hazai munkaerőpiacra Budapest, Magyar Nemzeti Bank. http://mek.oszk.hu/13400/13401/13401.pdf [2015.12.29.]

Czibik Ágnes, Hajdú Miklós, Németh Nándor, Nyírő Zsanna, Tóth István János, Türei Gergely (2014): A migráció és a magyar migránsok jellemzői 1999-2011, Tendenciák és a migránsok profilja a KSH Munkaerőfelmérés adatai alapján, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest

Galgóczi, Béla – Leschke, Janine (2012): Intra-EU labour migration after Eastern enlargement and during the crisis European Trade Union Institute, Working Paper 2012.13

Hárs Ágnes (2011): Magyarok külföldi munkavállalása. KOPINT-TÁRKI. http://nfsz.munka.hu/resource.aspx?ResourceID=ak_euegt_eloadasok_magyarok_kulfoldon [2015.12.28.]

Hárs Ágnes, Simon Dávid (2015): A munkaerő-migráció változása a kétezres években Magyarországon, Vizsgálat a munkaerő-felmérés adatai alapján, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet és Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék, Budapest

HVG (2014): Most végre kiderült, mennyi magyar él külföldön. http://hvg.hu/gazdasag/20141015_Most_vegre_kiderult_mennyi_magyar_el_kulf [2016.01.05.]

Lakatos Judit (2015): Külföldön dolgozó magyarok, Magyarországon dolgozó külföldiek, Statisztikai Szemle, 93. évfolyam 2. szám. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2015/2015_02/2015_02_093.pdf [2015.12.29.]

Ligeti Anna Sára, Sík Endre, Szeitl Blanka (2015): Magyarok külföldön – újratöltve. In Szívós Péter – Tóth István György (szerk.): Jól nézünk ki (..?!) Háztartások helyzete a válság után. Budapest, TÁRKI, 115-127.

Szeitl Blanka (2015): Helyzetkép a mai magyarországi migrációs folyamatokról, Forrás, 47.évfolyam, 7-8. szám. 214-224. http://www.forrasfolyoirat.hu/1507/szeitl.pdf [2016.01.03.]

Ábrajegyzék

1. ábra. Hány éve él külföldön? 24
2. ábra. Mióta dolgozik külföldön? 25
3. ábra. Az online válaszolók neme 26
4. ábra. Az online válaszolók életkora 26
5. ábra. A válaszadó jelenlegi lakóhelye 27
6. ábra. Magyarországi lakóhelye 28
7. ábra. A válaszadók családi állapota 28
8. ábra. A válaszadók iskolai végzettsége 29
9. ábra. Ön jelenleg dolgozik? 30
10. ábra. Elégedettség 31
11. ábra. Mit gondol, Ön és az önnel külföldön élő családja a társadalomban hol helyezkedik el (pl. életszínvonala, megbecsültsége, jövedelme alapján)? 31
12. ábra. Társadalmi státusz percepciója * Életkor 32
13. ábra. Mi volt az oka annak, hogy külföldre költözött? Kérem, a legfontosabb 3 okot jelölje! 33
14. ábra. Mi volt az oka...? Nyelvtanulás * Korcsoport 34
15. ábra. Mi volt az oka...? Kereseti lehetőség Iskolai végzettség 35
16. ábra. Mi volt az oka...? Hazai munkanélküliség Iskolai végzettség 36
17. ábra. Mielőtt kiköltözött, próbálkozott-e már korábban külföldi munkával vagy tanulmánnyal? 37
18. ábra. Húzó és toló erők 38
19. ábra. A kivándorlás gazdasági okai 43
20. ábra. Mielőtt kiköltözött, volt-e ismerőse, családtagja, aki külföldön élt? 45
21. ábra. Ha volt olyan ismerőse, aki már korábban is külföldön élt, ő támogatta vagy sem azt, hogy Ön is külföldre költözzön? 46

22. ábra. Ha volt olyan ismerőse, aki már korábban is külföldön élt, ő támogatta vagy sem azt, hogy Ön is külföldre költözzön? A válaszadó neme 47
23. ábra. Amikor a kiköltözést fontolgatta, hányan terveztek együtt menni és végül hányan indultak egyszerre? 48
24. ábra. Adott településen ismerősök * A válaszadó neme * Iskolai végzettség 49
25. ábra. Ha voltak a településen ismerősei, ők mennyire segítették Önt?... 50
26. ábra. Mennyi idő alatt szerzett külföldön munkát (hónap)? 52
27. ábra. A külföldi munkavállalás időszakában volt-e munkanélküli, álláskereső? 53
28. ábra. Mennyire igazak az Ön munkavégzésére az alábbiak? 54
29. ábra. Mennyire elégedett a munkahelyével, ha a következőkre gondol? 55
30. ábra. Tervezi-e, hogy továbblép vagy inkább maradna a jelenlegi munkahelyén? 56
31. ábra. Mennyire érzi jól magát külföldön? 59
32. ábra. Mennyire érzi jól magát külföldön? Társadalmi státusz percepciója 60
33. ábra. Tapasztalt-e hátrányos megkülönböztetést 60
34. ábra. Hátrányos megkülönböztetés tapasztalata Iskolai végzettség 61
35. ábra. Ön szerint az ország, ahol most Ön él, elfogadja a külföldieket? ... 62
36. ábra. A kiköltözését követő hónapokban változtak-e a kapcsolatai a Magyarországon maradtakkal? 64
37. ábra. A kiköltözését követő hónapokban változtak-e a kapcsolatai a helyiekkel? 64
38. ábra. A kiköltözését követő hónapokban változtak-e a kapcsolatai a helyiekkel? * Iskolai végzettség 65
39. ábra. A kiköltözés után egy évvel kik voltak az otthoni kapcsolatai? 66
40. ábra. A kiköltözés után egy évvel kik voltak az otthoni kapcsolatai? Iskolai végzettség 67

41. ábra. A kiköltözés után egy évvel kik voltak a (külföldi) helyi kapcsolatai? 68
42. ábra. A kiköltözés után egy évvel kik voltak a (külföldi) helyi kapcsolatai? * Iskolai végzettség 69
43. ábra. A külföldi munkavállalás időszakában a munkatársai többségében 70
44. ábra. Szoros és kevésbé szoros kapcsolatok (Átlag) 70
45. ábra. Hogy érzi, van-e olyan közösség, ahol beszélgethet, megoszthatja a gondjait? (Többet is jelölhet!) 71
46. ábra. Gondolkozik-e abban, hogy Magyarországon vagy máshol vállalkozásba kezd? 74
47. ábra. Gondolkozik-e abban, hogy Magyarországon vagy máshol vállalkozásba kezd? * A válaszadó neme 75
48. ábra. Gondolkozik-e abban, hogy Magyarországon vagy máshol vállalkozásba kezd? * Korcsoport 76
49. ábra. Jelenlegi munkája megfelel-e a végzettségének, szakmájának? 77
50. ábra. Jelenlegi munkája megfelel-e a végzettségének, szakmájának? * A válaszadó neme 77
51. ábra. Jelenlegi munkája megfelel-e a végzettségének, szakmájának? * Korcsoport 78
52. ábra. Jelenlegi munkája megfelel-e a végzettségének, szakmájának (Igen) * Iskolai végzettség 79
53. ábra. Korábbi külföldi, tanulmányi vagy munka jellegű próbálkozás * Iskolai végzettség 80
54. ábra. Mennyire elégedett a munkahelyével, ha a következőkre gondol… Fizetés * Életkor 81
55. ábra. Mennyire elégedett a munkahelyével? (fizetés – teljes mértékben) * Iskolai végzettség 82
56. ábra. Mennyire elégedett a munkahelyével? (Előléptetési lehetőségek – teljes mértékben) * Iskolai végzettség 83
57. ábra. Tervezi-e, hogy továbblép vagy inkább maradna a jelenlegi munkahelyén? * Korcsoport 83

58. ábra. Tervezi-e, hogy továbblép vagy inkább maradna a jelenlegi munkahelyén? * Iskolai végzettség **84**
59. ábra. Amennyiben Ön most, vagy a közeljövőben biztosnak látja megélhetését, szeretné-e, ha… **85**
60. ábra. Ahhoz, hogy jobban érezze magát, a kiköltözés után mire lett volna szüksége? **87**
61. ábra. Korcsoport * Teljes mértékben jól érzi magát külföldön **90**
62. ábra. Szövegkorpusz vizsgálat eredményének vizualizációja ..... **Melléklet**
63. ábra. Amennyiben visszatérni kívánna Magyarországra, abban mi lenne a motivációja? **94**
64. ábra. Otthon van a családom * A válaszadó neme **94**
65. ábra. Konkordancia vizsgálat a „haza” kifejezésre fókuszálva ..... **Melléklet**

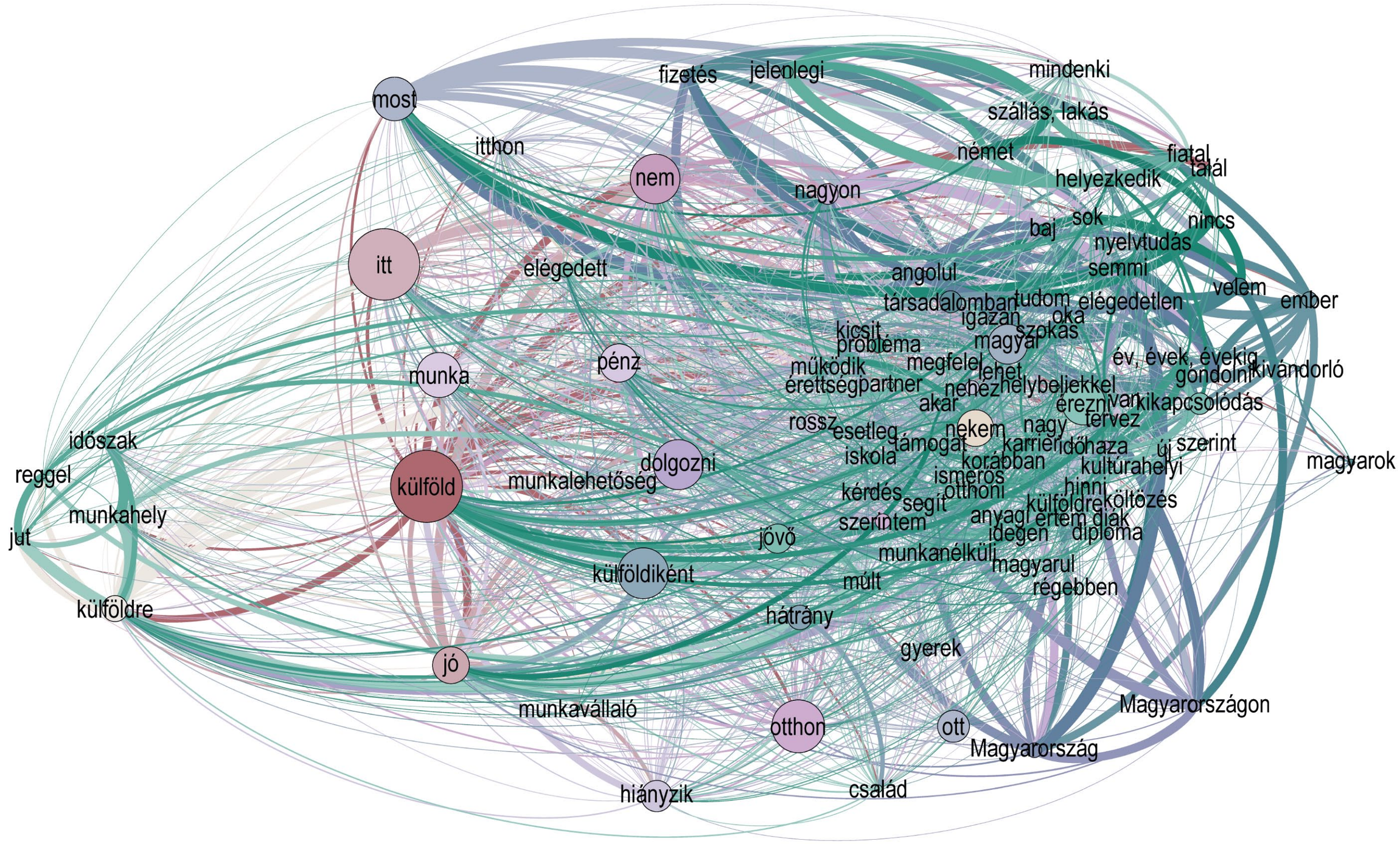

62. ábra. Szövegkorpusz vizsgálat eredményének vizualizációja

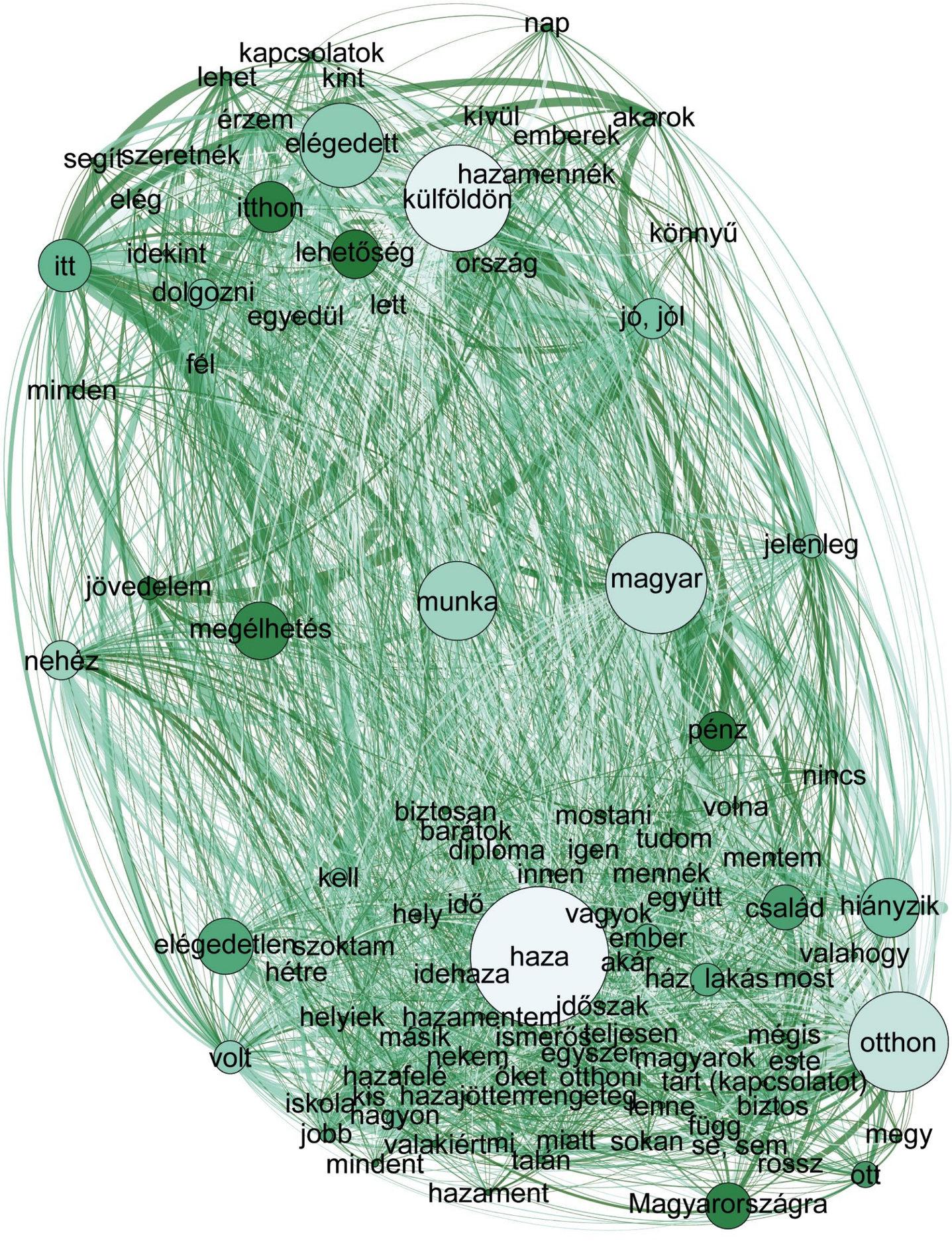

65. ábra Konkordancia vizsgálat a „haza” kifejezésre fókuszálva